

**Пяро
арлана**

**перо орлана
a sea gull's feather**

Дяро арлана

*перо орлана
a sea gull's feather*

Мінск «Беларусь» 1991

Фота В. І. Ждановіча
Аўтары тэкстаў В. І. Ждановіч і В. П. Клакоцкі

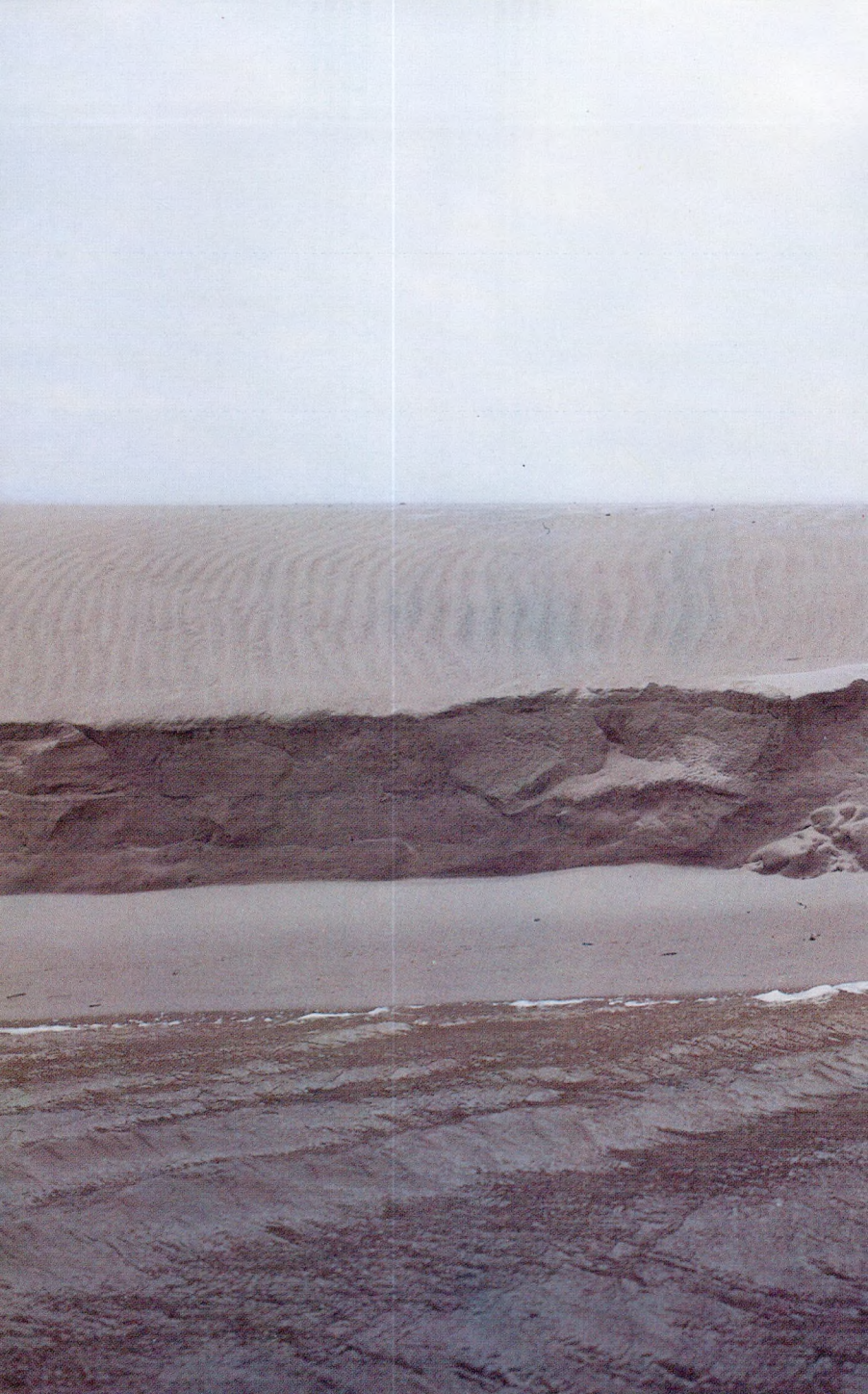
1502010700—074
П _____ 89—91

М 301(03)—91

ISBN 5-338-00743-6

© Фота. В. І. Ждановіч, 1991
© Тэкст. В. І. Ждановіч,
В. П. Клакоцкі, 1991

У 1969 годзе з пісьменнікам Уладзімірам Сямёнавічам Караткевічам я прайшоў па вадзе ад Гомеля да Давыд-Гарадка: па Сажы, Дняпры, Прыпяці, Гарыні. Вынікам падарожжа было надрукаванае ў «Маладосці» эсэ «Званы ў прадоннях азёр».

Вышэй за Тураў, паміж Случчу і Ланню, на левым беразе Прыпяці сустрэлася мясціна, назвы якой мы не даведаліся, бо надта спяшаліся. З борта шпаркага цеплаходзіка ўбачылі дзіўны краявід.

«Перад упадзеннем у Прыпяць Гарыні пацягнуўся дагістарычны лес,— пісаў Уладзімір Караткевіч.— Каравыя вербы з дзвюма трыма буслянкамі, як душы змерлых у пекле вялікага тасканца. І маленькія маладыя вербы, што толькі падкрэслівалі трагічнасць пейзажу. А над усім гэтым, над буслінымі крыламі, першабытнае неба, нібы ў час стварэння сусвету.

Бусел за буслам зрываўся з дрэў па меры набліжэння цеплахода. Было гэта буслінае каралеўства».

У той год доўга трымалася высокая вада, а пачатак чэрвеня быў дажджлівы і халодны. Нізкае чорнае неба, чорныя дрэвы з шызавата-зялёным лісцем,

бязмежны абсяг чорнай прыпяцкай вады, ніводнага дымочка на даляглядзе, пранізлівыя крыкі чаек і крачак — усё разам стварала карціну таямнічую, захапляющую.

Мясціна хутка прамільгнула, я паспеў зрабіць толькі пару кепскіх здымкаў. На працягу двух гадоў марна паказваў іх бывалым людзям, вандроўнікам, турыстам, каб што-небудзь даведацца пра таямнічы прыпяцкі бераг. Яны ў адказ паціскалі плячыма. І карта нічога не паведамляла. Дарог там ніякіх, вёсак — таксама. Паміж Пінскам і Туравам у той час пасажырскія цеплаходы не хадзілі.

Ды я вырашыў дапяць «буслінага каралеўства». І праз два гады ўдалося ажыццявіць даволі рызыкаўны план пранікнення ў закінуты, як мне здавалася, свет. Надзейным спадарожнікам і памочнікам быў Валодзя Скарומны, тады дзесяцікласнік, вялікі аматар прыроды і прыгод, арнітолаг-самавук. Мы пераляцелі ў Мазыр самалётам, адтуль па Прыпяці на «ракеце» — і праз шэсць гадзін дабраліся да Турава. Першая рызыка заключалася ў няведанні, як ісці далей уверх па Прыпяці. Ніхто з тураўцаў не пазнаваў

на здымках загадкавай мясціны. Адна спадзева была на старшыну бакеншчыкаў Паўла Струка.

...Сустрэлі мы Паўла на пасту Сямігосцічы — з брыгадай ён фарбаваў бакены.

Я паказаў здымкі.

— То — Воўча. Спачатку Асотнае, потым Воўча.

— А далёка?

— Пяць кіламетраў. Там беражок е. Сухі. Пясчак белы, як манко. Ліноў у возеры многа. Крыжняў і чыркаў—таксама. Жыць можна.

Не ліны і крыжні цікавілі нас, а «дагістарычны» лес. Прадуктаў жа назапашана дзён на дзесяць. Выгрузілі нас на беражок — пясчаны пляж даўжынёй крокаў сто і шырынёй метраў пяць. Далей — вузкая, але густая паласа лазняку, і адразу за ім — нешта нахштальт возера, з якога тырчалі тыя самыя каструбатыя перакручаныя старыя вербы, маладыя, з пукатымі круглымі кронамі вербачкі і жаўтавата-шэрыя, голыя, без кары, мёртвыя дубы. Паверхню возера пакрывалі бліжэй да берага пульхіры жабурыння, зводдаль рос падобны на збуялае бацвінне мorkвы амежнік, а яшчэ далей прасціраліся зарасці лілеяў.

Лодкі мы не мелі, а цвёрдага берага пад нагамі ўсяго соткі тры-чатыры. Пляж такі нізкі, што яго залівалі хвалі з-пад рудавозаў, давялося нават палатку абгароджваць пясча-

ным брустверам. Не дай бог пройдуць на Валыні дажджы — Гарынь падніме ўзровень Прыпяці хоць на 10 сантыметраў, і мы патонем, як рудыя мышы. Але нам пашчасціла. Затое спраўдзілася думка пра немагчымасць пранікнення ў нетры Воўчы. Пехатою, абуўшы нават гумовыя батфорты, далей амежніку мы прасунуцца не змаглі.

Толькі пад заслону, калі нам заставалася жыць у Воўчы два дні, пачуўся на досвітку голас Струка.

— Ото вам, хлопцы, лодачка, а ото — грабёлачкі!..

Пазней даведаліся, што лодку прыгналі з Давыд-Гарадка. Як яна не патанула па дарозе ў Воўчу, аднаму Вадзяніку ці Струку вядома... То было адмысловае рэшата — адзін з нас бесперапынна вычэрпваў

каструляй ваду, бо выліўку бакеншчыкі палічылі ў гэтай сітуацыі залішнім рэквізітам, другі так-сяк веславаў ламанай «грабёлачкай», або здымаў, або падазрона пазіраў пад ногі, бо варта хоць крыху прамарудзіць чарпальшчыку, як днішча лодкі пачынала набліжацца да дна возера. З яе дапамогаю мы высветлілі дзве рэчы. Па-першае, геаграфію Воўчы. Прыпяць у гэтым месцы выгіналася дужа крутою лужою, амаль завязвалася мёртваю пятлёй. Левы бераг ракі вельмі нізкі, толькі на месцы нашай стаянкі быў пляжам, а ў асноўным увесь прытоплы — і гэта ў ліпені месяцы! Унутры пятлі ўтварылася возера, слаба праточнае, гнілаватае, з некалькімі вузкімі, кароткімі градамі, якія ішлі ад берага ў глыб Воўчы і на якіх раслі дубы. Некалькі борцаў тулілася пад іхнімі шатамі. Адносная непадступнасць, аддаленасць ад чалавечых селішчаў спрыяла ўтварэнню гэтага дзіўнага кутка Палесся, дзе так вольна жылося буслам, качкам, чаплям, кулікам, бабрам і мноству ўсялякай драбнаты.

Але непадступнасць, сапраўды, была адноснай. Пра гэта ўжо сведчылі борці на дубах. А ў самы апошні дзень мы з Валодзем пачулі віск пілы і грукат сякеры ў нетрах Воўчы. Хуценька скіравалі сваё рэшата на гукі цывілізацыі. Пра-

драўшыся праз зарасці чароту і лазняку, убачылі вялікі човен, да паловы нагужаны сукамі вярбы і дуба, і чалавека, які, стоячы на карме, абпілоўваў вершалінне маладога дрэва. Ну і ляў жа я сябе! Дык вось адкуль дзівосы, вось адкуль нязвычайныя формы дрэў: гэта ж як у горадзе абразаюць таполі і ліпы, як у парках фармуюць кроны ясеняў і клёнаў — толькі там дзеля прывезенай з Версаля моды альбо каб электрычныя праводы не замыкалі, а тут, у Воўчы, — на патрэбу жыхарам Давыд-Гарадка: дубовыя сукі — на кагоры, а вярбу — на дровы ці на тую ж выліўку, якой нестала нашай дзіравай лодцы. Не перуны, не ветры, не грандыёзныя веснавыя паводкі стварылі непаўторны Ваўчанскі каларыт, а... піла і сякера!

Воўча. Як нідзе на Прыпяці, тут самыя дзівосныя дрэвы і карчы.

Нейкі час я стараўся не ўспамінаць пра Воўчу. Ды й справы мае пайшлі такім чынам, што давялося шмат падарожнічаць па Беларусі, і новыя ўражанні ад краявідаў, то лірычных і мяккіх, то эпічна-раздольных і нават суровых паступова зацямнілі карціну каралеўства буслоў. Хоць, бывала, мроілася безліч буслянак... Безліч буслянак на разгалістых вербах...

* * *

Вадзім Пятровіч Клакоцкі, мой даўні сябар, арнітолаг, навуковы супрацоўнік Прыпяцкага ландшафтна-гідралагічнага запаведніка, аднойчы паведаміў мне, што даследаваў на Прыпяці велізарную кало-

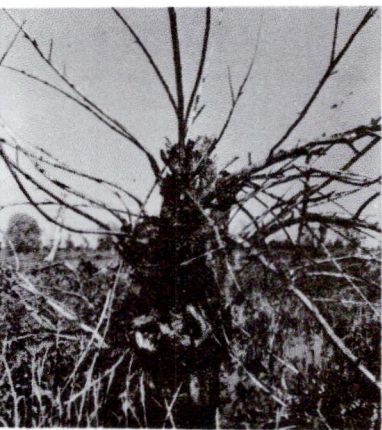

Волча. Как нигде на Припяти, здесь самые причудливые деревья и коряги.

нію шэрых чапляў. З ягоных папярэдніх падлікаў вынікала, што калонію насяляе некалькі тысяч птушак. Побач гняздзяцца чорныя буслы, недзе паблізу живе сокал-сапсан.

Вядома, чаплі звычайна селяцца калоніямі. Доктар біялагічных навук, пачынальнік беларускай арніталогіі, Анатоль Уладзіміравіч Фядзюшын паведамляў, што паблізу вёскі Бакінічы на Піншчыне знаходзілася калонія, у якой налічвалася каля сотні гнёздаў. Гэта значыць, улетку пад Бакінічамі магло жыць 600—700 валявак, дарослых і птушанят.

А тут — некалькі тысяч! Толькі на адным дубе Клакоцкі налічыў паўсотні гнёздаў!

Арніталагічная сенсацыя захапіла мяне. Калі я пачаў вызначаць каардынаты калоніі па расказах Клакоцкага і па сваёй самаробнай карце, то са здзіўленнем адзначыў, што яна павінна знаходзіцца ў Воўчы ці недзе зусім побач.

І адразу ажылі ў памяці абрысы буслінага каралеўства, успомнілася, як праляталі над нашай палаткай чаплі, заўсёды ў адным накірунку — зразумела, недзе паблізу знаходзілася іхняе селішча, а мы стаялі на шляху да чаплінага жыравання. Толькі адшукаць калонію тады, у 1971-ым, нам не выпадала — не было належных сродкаў. А без моцнай тэхнічнай падрыхтоўкі і надзейных таварышаў распачынаць новую экспедыцыю не варта. Гэта пацвердзілася летам 1984

года, калі «няўблажлівы беларускі лёс», як казаў Караткевіч, прымусіў мяне за пяць сутак прайсці па Прыпяці міма Воўчы аж тры разы. Адзін вечар мы з Пятром Драчовым, мастаком і маім сябрам, патрацілі на тое, каб адшукаць калонію, але маршрут выбралі не той і загрузлі ў непразлым балоце. Каб сарыентавацца, Драчоў залез на больш-менш прыдатны дуб. Залез і ўпершыню, прайшоўшы па Прыпяці ад Пінска добрую сотню кіламетраў, усхвалявана выгукнуў:

— Дык гэта ж — сельва! Божа, якая першабытная прыгажосць!..

Напрасткі да Пінска 75 кіламетраў, да Лунінца — 40. Побач рака, самая суднаходная на Беларусі, па ёй рачны флот рэспублікі пе-

равозіць трэцюю частку сваіх грузаў. А «сельва» прасціраецца за далягляд на ўсе 360 градусаў..

Выбраўшыся з балота, дзе Драчоў паспеў намаляваць магутны трохкамлёвы дуб, сухі, жоўты, як слановая косць, дуб-гігант, дуб, які тут жа атрымаў назву баабаба, мы пакляліся наступным летам вярнуцца ў Воўчу, знайсці калонію, сфатаграфавачь і замаляваць гэты прыродны феномен.

* * *

Як і 16 гадоў назад, калі я ўпершыню ўбачыў Воўчу, гэты кут рэкамі і балотамі быў адрэзаны ад бліжэйшых населеных пунктаў: Альшан, Сінкевічаў, Давыд-Гарадка. Зносіны — адно па вадзе. Але не выпадала стартаваць адтуль, бо Клакоцкі, які абяцаў дапамагчы і тэхнічна, і навукова, быць нашым гідам і кансультантам, жыве ў Тураве. Ад Турава да Воўчы, згодна рачной лоцыі, крыху больш за 50 кіламетраў. Чаму не дакладна? Таму што Прыпяць — рака з нормаў, яна бесперапынна падмывае нізкія берагі, мяняе рэчышча, да таго ж пучейцы Верхне-Дняпроўскага пароходства дапамагаюць ёй «удасканальваць» фарватэр. І лоцыі не паспяваюць адзначаць усе змены, якія адбываюцца на рацэ штодзённа і асабліва — у повень.

Вось чаму мы вялі разлік ад Турава. Апаратура, спальнікі, матрацы, палатка, лодкі-надзімачкі, прымусы, куча ўсялякіх дробязей, без якіх не пражывеш аўтаномна, запас прадуктаў на чатырох чалавек...

Чацвёртым па ліку стаў Сяргей Сіманюкоў, старшы навуковы супрацоўнік аддзела прыроды Дзяржаўнага музея БССР. Гэты чалавек самы малады з нас, але і самы дужы, спрытны, спрактыкаваны ў вадалазнай і марской справах, умее рабіць усё — ад вязання шторм-трапа да рамонту лодачных матораў. Пospех экспедыцыі ў значнай меры залежаў ад Сяргея.

З самага пачатку нам не шанцавала. У апошні дзень перад ад'ездам з Мінска, калі мы з Драчовым назапашвалі прадукты, я парушыў правілы вулічнага руху, з-за чаго адбылася непрыемная гаворка з інспек-

тарам ДАІ. Ноччу высветлілася, што ў пазычанага да фотакамеры матора селі акумулятары. А я так спадзяваўся на гэты матор! Я ведаў: чаплі — надзвычай асцярожныя птушкі. Яны здавён баяцца чалавека і блізка да сябе не падпускаюць. Таму пры здымцы патрэбны хітрыкі. Адна з іх: замацаваць камеру з маторам паблізу гнязда, самому схавацца ў буданчыку і ў патрэбны момант праз вярочку націскаць на спуск. Але матор давалося пакінуць дома.

Раніцай наступнага дня Сяргей паведаміў, што яму скасавалі два дні камандзіроўкі.

У Тураве Клакоцкі ашаломіў нас трыма паведамленнямі. Па-першае, чаплі яшчэ сядзяць на яйках, птушанят няма, здымаць чапляў будзе надзвычай цяжка і нецікава, а калі іх, бронь божа, спудзіць, яны

пакінуць гнёзды, прападзе кладка, і мы такім чынам зробім непапраўную шкоду. Па-другое, цячэ яго «казанка» і клініцы «Віхор». Па-трэцяе, у Вадзіма з'явіліся неадкладныя службовыя справы, ён не можа з намі жыць і працаваць у Воўчы, а толькі дапаможа дабрацца да месца.

...Дзве перагружаныя лодкі ледзь сунуліся процівады. «Віхор» кашляў, чмыхаў, грэўся і праз тры гадзіны, па выслоўю ўсіх, хто меў справу з маторамі, — здох. Паставілі «Вецяркі». І адразу новая непрыемнасць: абодва маторы кепска качалі ваду, ахаладжэнне спрацоўвала наадварот: мы інтэнсіўна падагравалі сустрэчную плынь. А яшчэ палова дарогі...

І вось ад вусця Случы мы павярнулі назад. Я моўчкі лаяўся: зачараваная, ці што, гэтая Воўча? Павесілі насы і Пятро з Сяргеем. А Клакоцкі кляў на чым свет стаіць маторы, лодкі, каяўся, што згадзіўся весці нас, маўляў, адчуваў, чым усё гэта скончыцца. Ён нічога лепшага не прыдумаў, як пасадзіць нас на «ракету», якая пойдзе з Турава аж вечарам наступнага дня. Нішто сабе «рацуха», калі ўлічыць наш ёмісты груз і тое, што правоз бензіну катэгарычна забаронены. А ўлегцы ехаць няможна: толькі фотаапаратура важыла больш, як мог панесці адзін чалавек.

«Ото вам, хлопцы, лодачка»...
«Вот вам, хлопцы, лодочка»...

Ды нарэшце выпраба-
ванні лёсу скончыліся. На
Верасніцкім плёсе, за 12 кі-
ламетраў ад Турава, куды
мы паволі і распачна сплы-
валі, стаяў на якары бук-
сірны цеплаход з баржаю-
рудавозам, стаяў носам
уверх — каманда раманта-
вала машыну.

— Папросімся на БТ,—
прапанаваў я.

— Не возьмуць,— ад-
рэзаў Клакоцкі.

— За спрос не б'юць.

— Могуць паслаць на
далёкі адрас.

— Далей Турава не па-
шлюць.

Тым часам лодкі сплы-
валі ўніз, і тут Сяргей ра-
шуча рубануў рукою лас-
кавае майскае паветра:

— Паварочваем!

Мусіць, цяжка даўся гэ-
ты паварот Клакоцкаму —
не ў яго звычаі падпарад-
коўвацца. Затое капітан БТ
сустрэў нас ветліва:

— Грузіцеся, у вашым
распараджэнні гадзіна.
Месца тое ведаем.

Мы ўсцягнулі на борт
баржы рэчы, «казанку» —

лодка цякла не так катастрафічна, як абмаляваў Клакоцкі, і ён міласэрна ступіў нам яе ў апошні момант, — свой «Вецярок», які Сяргей спадзяваўся перабраць і наладзіць, дзве каністры бензіну. З другім «Вецярокам», з паламаным «Віхрам» і часткаю нашага грузу Вадзім на гумовай лодцы вяртаўся ў Тураў. Развітваючыся, на драўлянай парэпанай дошчачцы, якая служыла сядзеннем на «казанцы», ён начарціў план калоніі і пункцірам пазначыў шлях да яе праз «сельву».

Хутка ажыла машына БТ, Драчоў і я ўпершыню даведаліся, як не лёгка паднімаць якары. Потым усе разам з капітанскага мосціка ўзіраліся ў велічную панараму Прыпяцкай поймы, якая няспешна, у промнях сядуючага майскага сонца, разгортвалася перад намі.

* * *

Не абы-як узялі экспедыцыю на борт рудавоза: запрасілі павячэраць, пасцялілі ложка ў матроскай каюце, а тушонку і хлеб, якія мы паспрабавалі далучыць да арцельнага харчу, рашуча завярнулі: вам самім яшчэ спатрэбіцца, а перад, каб ведалі, ніколі не парушайце святыя флорыя законы: вы — нашы госці! Усяго нам абышліся 40 кіламетраў на рудавозе шчырым трохгалосым «дзякуй». У адказ БТ раўнуў сі-

рэнаю, яшчэ раз правёў пражэктарам уздоўж нізкага пясчанага берага, па лазе, па дубах, па фігурах добраахвотных прыгоднікаў — а трэцяй гадзіне ночы мы высадзіліся на паўтара кіламетра ніжэй Воўчы, разгарнулі палатку і пад салодкія спевы салаўёў, чарцяняк, пад магутны камарыны звон уладкаваліся на першы аўтаномны начлег.

Аднак гарачае палескае сонца неўзабаве выштурхнула экспедыцыю з палаткі. Сяргей і я пайшлі ў разведку тым пункцірам, які абазначыў на дошчачцы Клакоцкі. Вадзім папярэджаў: ісці надзвычай цяжка, трэба прадзірацца скрозь затопленыя ланякі, па грудзі ў вадзе. Трэба сякераю працярэбліваць дарогу і асцярожна прамінацца з дрыгвой. Але — галоўнае! — пры ўсім пры гэтым не спудзіць чапляў.

На гэты раз мой вопыт пасаваў перад неадольнымі нетрамі. Ні я, ні Сяргей не

Зуёк-гальштучнік стараецца адвесці ад гнязда, а ластаўка-берагоўка бестурботна знаёміцца з нашай маёмасцю.

змаглі прадрацца праз гушчар лазы і дробнага алешніку, скрозь непразныя зарасці хмелю і крапівы адолець бясконцыя пратокі, старыкі, прамывіны, балоты. Заставалася ісці прыпяцкім берагам, каб трапіць на траверз калоніі.

Флангавая атака ўдалася. Хутка мы ўзбіліся на граду, якая навідок цягнулася ў накірунку палётаў цяжкіх пасля жыравання чапляў. Зразумела, там быў іхні «аэрадром», там яны жылі. Напрамак грады перасякаўся з курсам палётаў чапляў так блізка ад нас, што мы акрыялі. Калонія — побач!

Мачажыну — невялічкае, але непраходнае азярка — мы фарсіравалі

Зуёк-галстучнік стараецца отвести от гнезда, а ласточка-береговка беззаботно знакомится с нашим имуществом.

на маленькай лодачцы. А далей па мокрым поплаве, праз высачэзныя травы між дубоў жывых, буйна зялёных і сухіх, мёртвых, падобных на прывіды, выйшлі ў калонію, якую спачатку пачулі, — какафанічны грай перабіваў і салаўёў і камароў — а потым убачылі!

Перад намі адкрылася грандыёзнае відовішча. На першым плане тры таўшчэзныя дубы спляліся галінамі ў суцэльную крону. З паўсотні гнёздаў ляпіліся адно на адно ў шатах трох дубоў. Вакол стаячага возера, цалкам пакрытага мігатлівай раскай, на белых, нібы зімовых берагах, белых ад гурбаў птушынага памёту, і збуяла зялёных у

тых мясцінках, куды памёт не трапіў,— на бела-зялёных берагах у глыбіні дубровы шматлікія дрэвы трымалі па пяць, па дзесяць, па пятнаццаць гнёздаў. Спатрэбілася б задужа часу, каб іх пералічыць. Некалькі соцень вялізных, амаль як у буслоў, конусных збудаванняў на дубах-волатах і некалькі тысяч буйных, цыбатых, жоўтадзюбых птушак, якія вялі бясконцую гамонку, кружыліся ў сінім майскім небе, грацыёзна, як балерыны, спускаліся да свайго жытла і ўзляталі на дужых, пругкіх, шырокіх крылах. Маштабы самой калоніі, суседства жывых і мёртвых дубоў, безліч гнёздаў, птушак, іхні хрыпаты грай стваралі ўражанне далёкай мінуўшчыны, дагістарычнасці, быццам трапіў у іншую геалагічную эпоху.

Не верылася, што гэты феномен прырода захавала менавіта вось тут, на Прыпяці — не ў дэлье Дуная ці Волгі, не на Амазонцы, а на 405-ым кіламетры ад вусця маёй любімай ракі...

Гук рэактыўнага самалёта пацвердзіў, што дзівоснае відовішча — з нашага часу. Ну што ж, хлопцы, за работу!

Спачатку мы выбралі незаселены чаплямі дуб, метрах у сямідзесяці ад краю калоніі. Сяргей прыладзіў самаробны шторм-трап. У разгаліне я прымацаваў камеру з моцным тэлевіком. Далекавата, але ж калі птушаняты сапраўды яшчэ не вывеліся, трэба быць максімальна асцярожным.

Пачалася здымка, даволі дылетанцкая з-за вялікай адлегласці. Затое чаплі не дужа звярталі на мяне ўва-

гу. Паступова яны зусім супакоіліся, жыццё ў калоніі пайшло нармальным ходам. І тут я зрабіў вельмі прыемнае адкрыццё: у гнёздах сядзелі птушаняты! І даволі дарослыя. А гэта азначала, што можна падабрацца бліжэй, паводзіць сябе смялей — нікуды валяхах не дзенуцца, дзяцей не пакінуць.

Знайшлі другі дуб, ён рос на ўскрайку калоніі. Побач з ім разгортвалася тая самая агульная крона, справа і злева яшчэ па аднаму заселенаму дрэву. Адсюль можна назіраць і за астатнімі гнёздамі на процілеглым беразе возера. Такое блізкае суседства напалохала чапляў. Давялося старанна маскіравацца. Зверху я нацягнуў брызент, спераду і з бакоў таксама прыкрыўся кавалкам зялё-

Пад наглядам крыклівых сарок мы з Валодзем брыдзем па Воўчы.

Под присмотром крикливых сорок мы с Володей бредем по Волче.

най тканіны і дубовым голлем, пакінуўшы вузкія шчыліны для назірання і здымкі. Зручная атрымалася засідка, ды нізкаватая: большую частку гнёздаў я бачыў знізу, а тыя, што аказаліся на маім узроўні, 500-міліметровы аб'ектыў не даставаў. Ды іншай кропкі мы тады не знайшлі.

Цяпер і я жыў амаль як чапля. Вяроўкай усцягваў апаратуру, плёнку, рэпелент, біклагу з халодным чаем. Па праўдзе, чай цэлаваты, бо нават ноччу душна, вільготна, парна — так на Прыпяці заўсёды ў канцы мая. А днём абліваешся потам, з-за чаго мошка не адстае ні на секунду, рэпелент на яе дзейнічае слаба, а накамарнік у нас адзін на трох. Усё ж аэразольны рэпелент выратаваў мяне, калі з дупла,

што апынулася пад маім левым ботам, гудучы, нібы бамбавозы, пачалі вылятаць шэршні...

Сябры пакінулі мяне аднаго, каб не пудзіць сваёй прысутнасцю палахлівых чапляў. І вось я сам-насам з насельніцтвам калоніі.

Амаль ва ўсіх гнёздах былі птушаняты, рознага ўзросту, у некаторых гнёздах аж па пяць. Яны моўчкі сядзелі ў чаканні сваіх бацькоў — чаплі, як і буслы, жывуць парамі — зрэдку высоўвалі галовы, прыўзнямліся, варочаліся, але пачыналі хрыпата гарлаціць, калі прыляталі бацькі. Тутжны малы чаплік моцна разяваў дзюбу, бацька і маці па чарзе кармілі птушанят. Большыя з іх самі лезлі ў бацькоўскае волле. Накарміўшы сям'ю, дарослыя адляталі ў пошуках новай порцыі ежы, а ў гняздзе яшчэ доўга валтузіліся птушаняты. Я назіраў, як двое счэпіліся паміж сабою, адзін стараўся літаральна вырваць ежу з горла свайго брата, трое астатніх, меншых, слабейшых, заміналі ім, дык большыя хапалі іх за шкірку і адпіхвалі ўбок.

Калонія бесперапынна варушылася, трапятала крыламі, шумела на розныя галасы: каркала, квакала, верашчала, тут і там чуліся гукі, то падобныя на шыпенне катоў, то на свінячы віск. А то раптам

усчыняўся агульны грай.

Спачатку я не зразумеў сапраўднай прычыны прэпалаху, нават злаваўся на Пятра і Сяргея — думаў, яны лаяць недзе паблізу, непакояць чапляў. Ды аднаго разу, калі ўсё цела здранцвела ад нерухомасці і няўтульных абдымкаў дубовых сукоў, а цыгарэты і цёплы чай перасталі танізаваць, я асмеліўся і прыўзняўся, карыстаючыся чарговым лямантам калоніі. І... ледзь не зваліўся. Проста на мяне ляцеў буйны драпежнік, бурага колеру, з масіўнай жоўтай дзюбай, крута загнутай. Я схпіўся за камеру, забыўшыся, што яна моцна прывінчана струбцынай на «дубе смаленым», бо 500-міліметровы аб'ектыў не церпіць хоць якога хістання ўздоўж аптычнай восі. Я забыўся на струбцыну, дзеля якой, звісаючы галавой, шукаў прыстойную апору, зручную мне і не шкодную дрэву. Струбцынка прыкруцілася надзейна і камеру не аддала. Я ледзь не заплакаў, абяззброены, калі пранізлівыя вочы драпежніка зірнулі ў мае акуллары. А ён, з пагляду, рэзка адварнуў, паказаўшы белы хвост.

«Белы хвост, — разважаў я, — белы хвост у цёмна-рудога птаха, а дзюба арліная, драпежная. І сам ён вялізны — такіх я ніколі не бачыў.

Хто ён? ...Белы хвост,

жоўтая дзюба, цёмна-рудая фарба на пер'і. І размах крылаў — дальбог, гэтакіх раскінутых у палёце, гатычна строгіх і драпежных крылаў я нават не сніў. А тут на яве!..

Вось табе і на! — разважаў я, ныраючы ў брызентавую схованку. — Бач, гастралёр які! Не паспеў выскачыць на авансцэну, як уцёк за кулісы. А публіка да чаго ж няўдзячная — гарлае, хоць вушы затыкай...»

Гэтак я сябе весяліў, каб крыху зарэтушаваць уласны сорам: трэба ж так схібіць, прамаргаць выдатны кадр!.. Я не ведаў дакладна, але моцна падзраваў, што парушальнік паветранай прасторы калоніі, буры драпежнік з белым хвостом, не хто іншы, як... Не, занадта смелая здагадка. Усё ж ён — вельмі рэдкі від на Беларусі, а майго арніталагічнага вопыту — кот наплакаў. Зноў і зноў я дакараў сябе за прамашку: нават блягі здымак даў бы Клакоцкаму магчымасць вызначыць, на каго абураліся чаплі.

А калонія тым часам супакоілася і гучала ў мірным, сцішаным рэгістры.

Частку гукаў мне ўдалося зразумець, і я паспрабаваў імітаваць голас дарослай чаплі, які яна падае, падлятаючы з поўным валём да гнязда. У адказ чаплікі высунуліся з кодла і ўставіліся ў мой бок круг-

лымі, жоўтымі, пранізлівымі вачыма. Пагляд нерухома, страшнаваты, гіпнатычны, як змяіны. Хочаш не хочаш, а прыгадаеш Дарвіна, эвалюцыю відаў, роднасць яшчаркі, змяі, птушкі.

Маладыя чапляныты не дужа прыгожыя. Няўклюдна камічныя, нязграбныя. Іх слабыя крылы, нібы анучкі, цяляпаюцца на тоўстым, тлустым і круглым, як у гусяняці, целе. На галовах — кудлатыя, неахайныя чубы. Дзюба слабая, а ганарыстая, вытыркаецца таксама з непрычасанага пуха-пер'я. Гарло, як у апошняга скандаліста, хрыпата-агрэсіўнае.

Вось яны і крычаць, і вішчаць, і гарляняць, і чапурацца неахайныя, з валля выкідваюць на захопнік напоўперавараную рыбу, а могуць, калі што, абняславіць самым ганебным чынам — і тутака што чалавек, што чапля — хэ-ці не кранай! Жыцця не кранай! На абарону існавання добрыя ўсе сродкі.

А вось дарослыя выглядаюць імпазантна. Шэравата-апалавае пер'е адлівае шоўкам, па белай шыі з-пад дзюбы спускаюцца тры радкі чорных плямак, махавыя пер'і чорныя і чорныя косы на галаве, а на шыі ўверсе косы белыя. Сядаючы на голы сук, чапля вытанцоўвае ў паветры дзівосны плаўны вальс — адрозны прыгадваюцца кітайскія гравюры і класічны еўрапейскі балет.

Бадай, самая характэрная рыса ў паводзінах ваялях — пільнасць. Там-сям на вышэйшых кропках калоніі абавязкова сядзяць назіральнікі. Сядзяць моцна, трывала, са сваіх НП злятаюць у апошні момант небяспекі.

Спуджаныя птушкі займаюць пазіцыю на аддалёных голых дрэвах, па дзесятку, па два на кожным, чакаюць, пакуль міне небяспека, — цярпення ў іх хапае, патрабуецца шмат хітрыкаў, каб падмануць гэтую стагоддзямі выпрацаваную пільнасць. Ім жа не растлумачыш, што калонія ўзята пад ахову дзяржавы, што жывуць яны цяпер у біялагічным заказніку, што чалавек са стрэльбаю ім тут не пагражае.

Два разы на дзень назіраў я гэтую карціну: роснай раніцай, калі выскокваў з двайной палаткі праз густую хмару зласлівых мошак і бадзёра крочыў-плёхаў поплавам да брызентавага гнязда-схованкі, і на сыходзе дня, спусціўшы на вяроўцы апаратуру, а потым узваліўшы яе на здранц-

Белья буслы з нетраў поймы — дзікія. Чалавеку яны давяраюць не дужа. Белья аисты из дебрей поймы — дикие. Человеку они не очень доверяют.

велья плечы, каб, хістаючыся ад стомы, зноў прывалачыся да апантаных крывасмокаў, берагавых піратаў, якія слупом віліся над патэльнай з яечняй і густа пасыпалі яе нібы чорным перцам. Вечарам машкара асабліва надакучлівая, дыхнуць немагчыма, пакуль сонца не сядзе. У адной руцэ трымаеш кубак з гарбатай, а ў другой галлё, каб адбіваць ненажэрную зграю. Камары прыпяцкія здаравенныя, як ваўкі, а ўсё ж яны анёлы ў параўнанні з мошкай. Адно ратуе — падвойная палатка з сеткай і мананкай-засцежкай. Хуценька мы выраем у яе чэрава, наглуха зашпільваем сетку і пры святле ліхтарыка выдушваем усіх нязваных гасцей, што паспелі ўбіцца ўслед за намі. Вось толькі цяпер можна ўздыхнуць на поўныя грудзі, пагаварыць, падзяліцца ўражаннямі.

Аказваецца, Сяргей таксама назіраў бурага драпежніка. Хоць і здаля, у палёце. Па сілуэту вызначыў: арол. Але які з арлоў? Я нясмела падказваю: арлан-белахвост. Сяргей па адукацыі географ, заалогія для яго не закрытая зона. І таму ён радасна падхоплівае: «Канечне, арлан! Безумоўна — белыхвост!» Эх, не прыхапілі даведнік! І бінокль, як на тое зло, забыліся. Затое ж, а гэта мне як прафесіяналу-фатографу гучыць дакорам, Сяргей

паспеў зняць на слайд сілуэт невядомага нам драпежніка.

А мне ўсё не верыцца. Надзвычай рэдка ён сустракаецца. Але чаго не бывае на Палессі! Ды яшчэ тут, у вусці Лані, у бясконцай прасторы трыснягоў, нечাপаных балотаў, вільготных пойменных дуброў і паплавоў...

Але што скажа на ўсё гэта Вадзім Клакоцкі?

***

Пяць гадзін на зваротны шлях. Усяго пяць гадзін, каб выплыць у наш час ледзь не з Верхнеюрскага перыяду.

Вярталіся мы з рознымі настроямі. Пятро як быццам задаволены: вёз ён у Мінск добры стосік акварэляў і малюнкаў. Сяргей пад уражаннем прыпяцкай «сельвы» ўголос планаваў музейную дыяраму ў адзеле прыроды. А я, дасягнуўшы нарэшце патаемных Ваўчанскіх нетраў, здавальнення не адчуваў. Задужа змарнавалася часу на падрыхтоўку, на дарогу — пры скарочанай да мінімуму камандзіроўцы. Фотатэхніка не адпавядала задачам здымкі, 500-міліметровы аб'ектыў — дзіцячая цацка, ды й годзе. Патрэбен удвая большы, вось тады, паважаныя валявахі, дазвольце звяртацца да вас на «ты». І нарэшце, ці не самае галоўнае з недахопаў экспедыцыі — адсутнасць

Клакоцкага. Здымаць птушак без навуковай кансультацыі арнітолага, без яго надзейнай сяброўскай падмогі — гэта ж дылетанцтва! А вярнуцца назад сёлета немагчыма, бо запасы з'едзены, да таго ж неўзбаве птушаняты пазлятаюць з гнёздаў — шукай тады ветра ў полі...

Усяго спадзяванняў — з наступнага года мая месяца.

***

Уважліва выслухаўшы мае экзальтаваныя ўспаміны пра калонію, Клакоцкі сур'ёзна паставіўся да арланавай сенсацыі. Я вытрымаў невялічкі допыт з прыдзіркамі і прыдзірачкамі. Як ніяк, а мой сябар знайшоў на Прыпяці шэсць новых для Беларусі відаў птушак, і кожны рэдкасны від таксама надзвычайна цікавіў яго. Але ж навука трымаецца дакладнасці. Вось ён і выматваў мне душу, вось і дапытваўся, якога колеру галава ды шыя, колькі пер'яў рулявых, а колькі махавых, і якой вастрыні кіпці ў майго арлана. Калі ж надакучыла экзаменаваць маю зрокавую памяць, ён вывеў мяне на тураўскую балонь, прытрымаў там з паўгадзіны і ўпэўніўся, што «на дадзеныя перыяд» я адрозніваю каршука ад вароны і не блытаю кнігаўку з крыжанкай. Аднапаведна маім прававераным і пераправераным

арніталагічным ведам і здольнасцям быў вынесены прысуд: ёсць невялічкае падзэрэнне, што мною заўважаны ў Воўчы птах чымсьці падобны на арлана. Другі пункт прысуду абвяшчаў, што роўна праз год, — хоць камні з неба! — мы з Клакоцкім удвух наведем Воўчу і паназіраем як след праявы калоніі. Дзеля гэтага пункту я дараваў усе бюракратычна прыдзірлівыя допыты на конт ідэнтыфікацыі арланабелахвоста.

Праз год камяні з неба не пасыпаліся. Здарылася горшэе: узарваўся чацвёрты блок Чарнобыльскай АЭС. Кароткі позірк на карту — адразу бачна, што Вадзіму і яго сям'і пагражае сур'ёзная небяспека. Асаблівы непакой прыносілі ўсходнія вятры — з Чарнобыля проста на Тураў. І побач. А дазваніцца ў Тураў стала амаль немагчыма, усе гомельскія напрамкі сувязі ўшчэнт перагружаны. Нарэшце, пасля некалькіх гадзін безупыннага вярчэння тэлефоннага дыску чуецца ў трубцы пракураны басок: «Ну як?» — «Прыезджай». — «Усе здарова?» — «Не кашляем». — «Еду, рыхтуй лодку!» — «Даўно гатовая». — «А матор?» — «І матор».

Зноў радасныя зборы «на прыроду»! Даўжэзны спіс неабходных рэчаў і прыпасаў паступова перакрэсліваецца, і мая машына

ўсё ніжэй прысядае на заднія колы. Пашкадаваць яе можна — гару рэчаў вянчае 1000-міліметровы аб'ектыў! Галоўны калібр!

А на душы трывожна. Звесткі з Чарнобыля нейкія блытаныя, непаслядоўныя, відаць, да ўтаймавання чацвёртага блока яшчэ далёка. Па сутнасці, няма аніякай інфармацыі пра распаўсюджванне радыяцыі на Беларусі. Суцяшала карта. Ружа (якая там ружа, хутчэй — дзядоўнік) чарнобыльскіх вятроў пасля выбуху скіравана больш на Мінск, чым на Тураў, і зусім не ў бок Лані. У Мінску, мабыць, горш, як там.

З такімі думкамі я ўз'ехаў на бетонку Пінск — Калінкавічы, на транспалескую магістраль і праз некалькі кіламетраў спыніўся перад шлагбаумам, нечакана новым, недачэсаным і нязграбным — раней, колькі ні ездзіў па транспалескай, нічога падобнага не бачыў. Міліцыянер, зірнуўшы на дзяржаўны нумар, нічога не пытаючыся, тут жа прапусціў, але я паспеў заўважыць, што перад шлагбаумам назбіралася даволі многа сустрэчных машын. Першую з іх абмацвалі зялёным прыборам, падобным на дазіметр, які давялося вывучаць на вайскавай службе. Гэты недачэсаны шлагбаўм і тое, што мяне, мінчука, прапусцілі на ўсход без затрымкі на яўным пункце

дазіметрычнага кантролю, і тое, што ўсе сустрэчныя машыны правяраліся на радыеактыўнае забруджванне, як ні дзіўна, насуперак элементарнай логіцы, прыбавілі аптымізму: я еду з чыстае ў чыстае, а перад бруднай зонай, калі такая ёсць, абавязкова загародзяцца яшчэ адным шлагбаумам. Да самага Турава — па бетонцы і асфальту, праз новенькі шыкоўны прыпяцкі мост, збудаваны на месцы былой паромнай пераправы, якая выматвала нервы і адбірала 30—40 хвілін на кожны рэйс, я трапіў на падворак Вадзіма Пятровіча. Эгаістычна-аптымістычна. Чарнобыльская катастрофа тады яшчэ ўяўлялася — з афіцыйнай падачы — як нязначная аварыя. Вось адкуль лёгкаверная, аптымістычная бадзёрасць.

Вадзім Пятровіч сустрэў мяне адпаведна. Ат, аварыя... У нас ціха і спакойна. Гарачыня, сухмень даймае — год такі. Пылу замнога. «А на траве, — ён паказаў штосьці падобнае на тоўсты аловак са шкляным акенцам і валасяною рухомаю рыскай, — за суткі назбіралася ўсяго адзін.»

— Чаго — адзін?

— Адзін рэнтген.

— Дзе назбіралася?

— Дык у траве. Пад хатай, у гародчыку.

Я недаверліва разглядаў прыбор. Прымітыў, вожыку зразумела. Валасяная рыс-

ка рухаецца туды-сюды без дай прычыны, проста ад рэзкага руху, нахілу. Мы пагадзіліся на тым, што, будзь на падворку такі высокі ўзровень радыяцыі, Клакоцкі адчуў бы гэта фізічна, сваім арганізмам. Мы сцвярджалі, агітуючы саміх сябе, так упэўнена, як быццам усё жыццё і рабілі, што вывучалі радыялогію.

— Дык едзем?

— Едзем!

***

І зноў перада мною няспешна, панарамна разгортваецца Прыпяць. Дзіўная, дзівосная рака. Самая паўнаводная на Беларусі і таму найбольш суднаходная. У межань, бывае, спыняецца рух цеплаходаў па Дняпры, Нёмане, Заходняй Дзвіне, Бярэзіне, Сожы. А Прыпяць працуе. Недагужанымі пльвучць баржы, але ж пльвучы! І «ракеты» носяцца з Пінска да самага вусця і далей на Кіеў, па ўкраінскаму Дняпру, падпёртаму шматлікімі плацінамі. Сухадоламу Дняпру з усіх ягоных прытокаў Прыпяць дае найбольшы падпітак, які выдаткоўвае з бязмежных да нядаўняга часу балотаў. Межы балотныя імператыўна сціскаюцца меліярацыяй, яна ж спрамляе рэкі і рэчкі — прытокі Прыпяці. Інтэнсіўны сцёк за такі марнатраўны кошт яшчэ падтрымлівае суднаходны ўзровень, але паступова рэ-

чышча абгароджваюць дамбамі, раздольная пойма адразаецца, балоты сохнуць. Не за гарамі ўжо той благі час, калі сцёк зьбяднее і прыпяцкі вадазбор рэзка паменшыцца. Цяжка ўявіць смерць жыватворнай ракі, ці не самай дагэтуль чыстай у цывілізаванай Еўропе. А што будзе на Палессі, на Беларусі, у сярэдняй паласе Цэнтральнай Еўропы, калі памрэ Прыпяць?.. Цяжка нават падумаць пра гэта.

...Нябачнай плацінаю радыяцыі ЧАЭС адгарадзіла Прыпяць ад Дняпра. І таму рух на рацэ нязначны — рудавазы стаяць на прыколе, зрэдку буксіры штурхаюць перад сабою баржы, нагужаныя мікашэвіцкім гранітам або пяском. Але Прыпяць жыла, круціла віры пад кручамі, спяшалася на перакатах, павольна бруілася на плёсах. Яна жыла шырока, напаказ у паплавах, што пачыналі красаваць, і ціхмяна-таямніча ў дубровах. Яна шчыравала прамытымі пявучымі пяскамі на пляжах, рабінзонаўскімі пратокамі, затокамі, старарэчнымі азёрамі і астравамі, на якіх у зарасцях лазы раптам, нібы хто накінуў на хмызы карункавы абрус, бялела квітнеючая каліна. Прыпяць ціхутка цурчэла пад ніцымі вербамі, як зусім малая рачулка, і задуменна калыхала на фарватэры чырвоныя і белыя бакены. Яна

жыла ў чародах чаек, у бусліным клёкаце, у трапяткім срэбры ясакараў.

І, падстаўляючы твар сонцу і ветру, я таксама жыў — бадзёра, радасна, як гэта можа быць толькі на Прыпяці ў канцы мая. Забыўшыся на ўсе зямныя турботы і нават на чарнобыльскую бяду.

***

Я меркаваў, што пра-таптаная намі год назад сцежка ад берага да калоніі хоць з большага захавалася. Яе і ў паміне не было! Высокая трава, у якой дзе-нідзе жаўцелі касачы, зноў суцэльным дываном пакрывала поплаў. Але вады значна менш як летась — мачажына так перасохла, што праз яе лёгка прайсці і ў кароткіх гумовіках.

Дрэва для майго «гнязда» выбраў Вадзім. Гонкі, стройны, як дарычная калона, гладкі дуб. Да першых сукоў метраў восем, а вышэй на два маіх росты — развілак, не дужа зручны, але ж лепшага не было. Затое, расхінуўшы колькі галінак, я ўбачыў анфас і ў профіль гнёзды чапляў на ўзроўні маіх вачэй. «Галоўны калібр» дазваляў здымаць птушак на поўны кадр. Ну, зараз толькі цярпенне, цярпенне і яшчэ раз цярпенне. На ўладкаванні, маскіроўку, на тое, каб мае грацыёзныя палах-

лівіцы звыкліся не заўважаць нязграбнае і вялізнае новае «гняздо», спатрэбілася паўдня. А тут сонца павярнулася — і першы здымачны дзень ніякіх здабыткаў не прынёс.

Назаўтра ліў дождж. Ён прышоў з захаду, і мы засмуціліся: заходнія дажджы хутка не канчаюцца. Ляжым у палатцы, штармуем, ловім па радыё апошнія паведамленні: звесткі пра Чарнобыль і прагноз надвор'я. Звестак ніякіх, прагноз невыразны. А дождж нудна, манатонна барабانیць, і каб не заснуць — бо што тады, выспаўшыся ўдзень, рабіць ноччу? — мы ўспамінаем усё, што было з намі за чвэрць стагоддзя нашага сямброўства.

На сыходзе дня хмару зносіць уніз па рацэ. Вялікае чырвонае сонца скача-падскоквае ў клубах і пасмах туману па-над поплавам і запальвае шматлікія феерверкі ў росных травах, у лазовай лістоце, у трыснягу. Харакство такое, што мы і на вячэру забыліся. Сядзець бы ціхенька да самай ночы, слухаць вячэрнія галасы, сачыць вачмі за бабром, які бягучна перасякае шпаркую плынь... Ды не ўседзіш — згаладалыя па дажджы камары апантана грызуць двух прыгоднікаў, разам з крывёю высмоктваюць лірычны настрой.

А наступнае раніцы я

адыграўся. Сонца спраўна выконвала свае абавязкі, занятыя хатнімі справамі валявахі не звярталі на мяне аніякай увагі: хто карміў дзетак, хто чысціў пёркі, а нехта цярпліва выседжваў яйкі — перыяд гнездавання ў чапляў расцягнуты ў залежнасці ад часу прылёту з выраю ці з якой іншай нагоды. Так што на здымачнай пляцоўцы панаваў рабочы настрой: акцёры, абсалютна разняволеныя, ігралі саміх сябе, а рэжысёр-аператар клапаціўся аб тым, каб своечасова перазарадзіць камеры.

Апоўдні пастаральная п'еска нечакана перабілася драматычнай дзеяй. Прырода зноў прадэманстравала свой няўмольны закон барацьбы за існаванне.

Зноў, як летась, усчаўся грай. Навучаны горкім вопытам, я схпіў другую камеру. Грай каціўся хваляю з дальняга кутка калоніі ў мой бок. Вось-вось драпежнік павінен вылецець на авансэну. І ён вылецеў. Над густой сеткай дубовых галін мільгануў яго сілуэт. Кучаравая крона, надзейнае прыкрыццё ад дальназоркіх чапляў, гэтак жа надзейна схавала ад маіх «калібраў» арлана. Праўду кажуць: за двама зайцамі пагонішся...

Вадзім гэтым часам павінен быў хадзіць недзе паблізу. Напэўна ж, і ён заўважыў, як устрывожылася калонія, напэўна ж, і ён бачыў той пагрозлівы сілуэт.

Сяргей Сіманюкоў і Пятро Драчоў па дарозе на Воўчу. Сергей Симанюков и Петр Драчев по дороге на Волчу.

І вось я чую яго крокі і прыўзнямаюся, каб размяць ногі, анямелыя пасля бясконцага сядзення на кукішках. Усё адно плёнка амаль скончылася, здымачны план выкананы. Пад агульны птушыны перапуд я крычу Вадзіму:

— Ну як табе мой каршучок-шулячок?

— Злазь са сваёй шпакоўні, нештачка пакажу.

Унізе ён урачыста ўручае мне вялікае буравата-чорная пярэ:

— Твая праўда — гэта арлан. Вазьмі на памяць махавае з яго правага крыла.

З гэтага ўрачыстага моманту мы пачалі новы адлік часу. Але не так проста адшукаць у прыпяцкіх джунглях гнездо арлана.

Валянцін Ждановіч

Шчаслівы выпадак дапамог мне выявіць незвычайную калонію шэрых чапляў, якая размясцілася паблізу ўпадзення Лані ў Прыпяць. Месца цяжкапраходнае, глухое, да нядаўняга часу вядомае толькі нямногім старажылам вёскі Сінкевічы і Давыд-Гарадка. Ад іх я даведаўся адрас калоніі і, хаця асаблівай цікавасці да шэрых чапляў не меў,— гэта птушка ў Прыпяцкім Палессі звычайная, нават шматлікая,— прабраўся скрозь нетры дзеля яе роднай сястры — вялікай белай чаплі, надзвычай рэдкай у нас.

Пра гэту дзіўную прыгажуню, чые пяшчотныя распушчаныя пер'і зрэдку ўпрыгожвалі галаўныя ўборы дам і кавалераў, у беларускай арніталогічнай літаратуры вядомы нямногія апісанні вучоных. У. М. Шнітнікаў назіраў яе ў 1901 годзе на беразе Піны ў кампаніі васьмі шэрых чапляў. Вядома, што вялікая белая часам гняздзіцца разам з шэрымі сваімі сародзічамі. У пошуках гнязда белай чаплі-балерыны (а такое параўнанне ва ўсіх на вуснах, хто бачыў яе ўзлёт і пасаду) давялося мне прабірацца скрозь ланскую дрыгву і крапіўна-лазовыя зараснікі, густа пераплеценыя хмелем, учэпістым, як ліяны. А яшчэ была надзея знайсці там жа гняздо малой белай чаплі, пра якую на Беларусі невядома амаль нічога, але ўсё ж яе здабылі пад Пінскам у 1936 годзе і чучала захоўваецца ў Пінскім музеі.

Гняздо важна знайсці таму, што гэта самы пераканаўчы аргумент у карысць жыхарства на нашай тэрыторыі дадзенага віду. Пакуль гняздо не знойдзена, у скептыкаў ёсць усе падставы сцвярджаць, што птушка — залётная: магла заблудзіцца, адбіцца ад чарады, згубіцца, знясілець у час буры, мяцеліцы, нечаканых халадоў.

Толькі знаходкай гняздоўя мне ўдалося даказаць, што хоць і рэдка, а жывуць на законных падставах у Прыпяцкім Палессі, лічы, на сваёй радзіме, нечаканыя для нашых мясцін і для маіх калег птушкі. Стэпавая ціркушка, напрыклад. Вось ужо цуда з цудаў! Гэта паўднёвая госця з атрада кулікоў, абарыген стэпаў і паўпустынь, плодзіцца і размнажаецца ў пойме Прыпяці. Гэтак жа ўпэўнена прад'явілі від на жыхарства гальштучнік, кулік-сарока, марадунка, шэры гусь, кваква, сярэдні краншнэп, шылахвостка. А турухтаны пацвярджалі сваё палескае грамадзянства не аднойчы і не па адным, а масава. Затое даўгахвосты паморнік адзначаны як пралётны, ды інакш і быць не можа ў адносінах карэннага жыхара тундры.

У рэшце рэшт я знайшоў гняздоўе вялікай белай чаплі, пераканаў калег, што экзатычная прыгажуня калінікалі замест дэльтаў Волгі і Дуная аддае перавагу сярэдняй Прыпяці, будзе ў нас свае радавыя маёнткі.

Шэрыя чаплі звычайна пасяляюцца калоніямі. Першабытны закон выжывання ў акружэнні шматлікіх драпежнікаў за многія тысячагоддзі навучыў іх калектыўнай пільнасці, асцярожнасці. Рабіў сваю справу і чалавек: чапля — здабыча буйная, адзін удалы стрэл забяспечваў сыты абед невялікай сям'і.

Шчаслівыя былі нашы продкі, маючы ў сваіх племянных паляўнічых угоддзях і «бавровыя гоны», і буйныя пасяленні чапляў. Але за права валодаць імі варагавалі плямёны, абшчыны, удзельныя княствы.

Сумныя старонкі старых часоў усыпаны фактамі пагібелі людзей за валоданне паляўнічымі ўгоддзямі, у тым ліку — за гняздоўі шэрых чапляў. Феодалы пралівалі людскую кроў, — толькі і ўсяго! — каб задаволіць сябе азартам сакалінага палявання, у якім чапля з'ўлялася мішэнню.

Захапленне сакаліным паляваннем, лічаць некаторыя даследчыкі, прыйшло з Усходу. Сцвярджэнне гэта спрэчнае. Моды і захапленні роду чалавечага шматлікія. Бываюць моды-аднадзёнкі, але ёсць захапленні вечныя, якія стагоддзямі захапляюць народы і нацыі. Паляванне наогул — цяжкая, часам небяспечная праца дзеля хлеба надзённага, але, як разумеюць сёння еўрапейцы, — азартны спартыўны занятак, у якім чалавек адкрывае самога сябе, часткова злучаючы ніці, якія звязвалі яго з маці-прыродай, а потым неабдуманая абарваная.

Ад старажытных культур яшчэ захавалася многа відаў і спосабаў: паляванне са сховы, і аблава, і гон з хортымі і ганчакамі, і здабыча з лоўчымі птушкамі, сярод якіх ва ўсе часы першынствавалі сокалы і асабліва крэчаты. Нездарма ў летапісах сказана, што выгляд белага крэчата гасіў бляск залатых кубкаў, мячоў харалужных і шаўкоў заморскіх. Дык з Усходу ці з Захаду прыйшло сакалінае паляванне?

Цяжка знайсці гняздо сокала, каб узяць на выхаванне птушаня. Яшчэ цяжэй прыручыць і навучыць яго. Ад таго і цана на сокалаў празмерна вялікая, і паляванне было даступна асобам царскім, ды тым, у каго каліта тугая і ёмістая. Стала сакаліная «пацеха» ўдзелам і правам нуварышаў рознага роду. І цяпер плацяць вялікія грошы за магчымасць выпрабаваць крэчата-белазора, а выпрабаваўшы, зноў і зноў захапляцца, як намнога меншы за сваю ахвяру сокал з лёту б'е чаплю!..

За прайшоўшыя стагоддзі многае мы пагублялі ў тэхніцы навучання лоўчых птушак і ў правілах сакалінага палявання. Энтузіясты па калівах збіраюць згубленае, узнаўляюць забытае. Іх намаганнямі і жыве «сакаліная пацеха» — святая духу і цела.

У прынцеіпе аматарскае паляванне змянілася вельмі мала. Жывучы ў Тураве, былой сталіцы магутнага княства, адкуль пайшла і шырока распаўсюдзілася высокая культура Палесся і культура палявання ў тым ліку, я бачу, што ў ёй прыглухла святочнасць, зніклі ўрачыстыя рытуалы, якія, дарэчы сказаць, мелі вялікую выхаваўчую ролю, але ўмацавалася, як форма паводзін, жаданне ўзяць найхутчэй і паболей. Тэхнічны прагрэс таксама падыграў, узрасціў абывацеля-здабытчыка, узброіў яго аптычным прыцэлам, электроннай вудай, быстраходнымі сродкамі перамяшчэння. У свядомасці такога чалавека ўсе Чырвоныя кнігі здаюцца вартымі толькі самакруткі, прабудуеца наваколлага асяроддзя ён наогул не задумваецца. Ёсць яшчэ і такія гора-паляўнічыя, хто, дзеля асалоды, стрэлам знішчаюць любых жывёлін, апраўдваючыся ўяўнай шкоднасцю іх. Не пазбегла такога лёсу і шэрая чапля, а таму выбірае, каб прадоўжыць свой род, самыя глухія куткі, якія на планеце таксама знікаюць.

Калі на поўдні, у дэльтах буйных рэк і ў плаўнях, калоніі будууюцца ў зарасцях трыснягу, дык у нашых краях яны робяцца на дрэвах: дубах, вербах, соснах, нават на елках. Калонія па 50—60 гнёздаў лічыцца вялікай, а па 100—150 у адным месцы звітых гнёздаў успрымаецца арнітолагамі як сенсацыя.

Як жа было мне ў Ланскіх нетрах, наколькі неверагоднай здалася наяўнасць на вельмі абмежаванай плошчы 600 гнёздаў! Ды ў адной толькі кроне я налічыў адразу паўсотні! Стаў прыкідваць агульную колькасць птушынага насельніцтва. Калі ў кожным гняздзе дзве дарослыя птушкі-бацькі ды чацвёрэ, у сярэднім, птушанят, ды дадаць сюды няпоўналетніх і састарэлых халасцякоў, то ў гэтым чапліным мегаполісе набярэцца пяць тысяч жыхароў. Стрымліваючы эмоцыі, зноў і зноў аглядаў гнёзды: не ўсе ж бываюць жылымі. Так, у шчыльнанаселеных кварталах паветранага горада калі-нікалі сустракаліся «хаты з забітымі вокнамі». На агульную статыстыку яны ўплывалі нязначна.

Самае, бадай, надзвычайнае заключалася не ва ўнікальнасці калоніі, а ў тым, што да гэтага часу аб ёй нічога не было вядома ў вучоным свеце. Наша цывілізацыя за апошнія чатыры-пяць стагоддзяў толькі тым і займалася, што адкрывала за марамі-акіянамі здаўна вядомае аба-

рыгенам з'явы і факты. А палескаму селяніну няўцям было камусьці паведаміць аб бескарысных птушках у той час, калі яго даймаюць клопаты, дзе накісць сена і нарыхтаваць дроў на зіму. З практычнага пункту погляду калонія цікавасці не мае. Паляванне? Калі ў наваколлі дастаткова дзікіх качак, водзяцца ласі, вепры, казулі і заўсёды можна злавіць рыбу, наўрад ці паважаючы сябе паляўнічы паквапіцца на чаплю, якая пахне ворванню. Праўда, ніжэй Лані прыпяцкія людзі не грэбуюць і такой здабычай. Але што ні край, то звычай...

А ўсё ж не выпадкова калонія пасялілася менавіта тут. Напрасткі да Сінкевічаў рукой падаць, усяго кіламетраў дзесяць-пятнаццаць, але якіх! Даволі дакладны індыкатар глухамані: побач з чаплямі пасяліліся чорныя буслы. Адасобленая, маладаступная мясцовасць радуе разнастайнасцю фауны. Бабры, выдры, андатры — не часта сустранеш іх усіх адразу. Аб птушках можна гаварыць доўга: Прыпяць — райскія шаты для пёрыстых, а тутэйшыя ланскія мясціны найбольш спрыяльныя.

Але аб'яўленая біялагічным заказнікам некалькі гадоў назад чапліна вотчына здаецца практычна безабароннай. Не ад браканьераў. На іх у апошні час спісваюцца агрэхі і безгаспадарчасць леснікоў-міністраў і бяспраўных ляснічых, бескантрольнасць ведамстваў, бездапаможнасць прыродаахоўных органаў. Вінаваты і той, хто дрэнна ахоўвае, і той, хто кепска вызначыў ролю аховы, межы ахоўнага і віну парушальніка закона.

У нас у Беларусі (у параўнанні, скажам, з Прыбалтыкай ці еўрапейскімі краінамі) надзвычайная мяккасць закона дазваляе браканьеру жыць ды пажываць. Мізэрныя штаты лясной аховы, адсутнасць матэрыяльнай зацікаўленасці ў леснікоў і нешматлікіх егераў, амаль непакаральная антыэкалагічная дзейнасць прамысловых і сельскагаспадарчых ведамстваў на нішто зводзяць нават гэтае мяккацелае заканадаўства.

Той жа біязаказнік, да прыкладу. Яго аддалі пад ахову Сінкевіцкага лясніцтва, не павялічыўшы ні штатаў, ні сродкаў на ахову. І непраходнасць ланскіх нетраў, якая ратуе заказнік ад няпрошаных гасцей з сушы, адначасова перашкаджае рэгулярнаму назіранню за парадкам, які лёгка парушыць з боку Прыпяці. Я ў тым пераконваўся не аднойчы, жывучы па некалькі дзён на тэрыторыі заказніка: ні адна «вартаўнічая» душа не пацікавілася маёй асобай, толькі пара несамавітых шчытоў-аншлагаў папярэдзвала аб адносным суверэнітэце некалькіх соцень гектараў поймы. Шчыты катэгарычна забаранялі паляваць, лавіць рыбу, секчы лес, касіць траву, разбіваць палаткі,

паліць вогнішчы. Але ў вузкіх пратоках насіліся маторкі, дзесьці ў глыбіні заказніка звінелі косы, прыткнуўшы лодкі да лазыка, перабіралі сеткі рыбакі. А потым і мы разбілі на запаветным беразе палатку і жылі ў ёй колькі патрэбна было, маючы, праўда, на тое самае высокае дазваленне, але яго ніхто не спрабаваў спытаць...

На жаль, заканадаўчымі актамі ў нас не рэгламентаваны многія правілы паводзін чалавека на прыродзе.

У апошні час назіраецца змяншэнне папуляцыі, у чапльвым мегаполісе прыбаўляецца «забітых дамоў» — пустуючых гнёздаў. Што з'явілася прычынай: інтэнсіўная меліярацыя Палесся і пагаршэнне ў сувязі з гэтым кармавой базы? Узмоцнены адстрэл чапляў на пералётах і на зімоўках у паўднёвых краях ці ўплыў чарнобыльскай катастрофы? А можа, непакой на гняздоўі ад цікаўных пасля некалькіх крыклівых публікацый у масавай прэсе?.. Вучоным яшчэ належыць гэта выявіць.

Сямейства чаплевых у нас прадстаўлена пяццю родамі:

Чаплі — ARDEA. LINNAEUS	1758
Белыя чаплі — EGRETTA. FORSTER	1817
Кваквы — NICTICORAX. FORSTER	1817
Ваўчкі — IXOBRYCHUS. BILLBERG	1828
Бугаі — BOTAURUS. STEPHENS	1819

ШЭРАЯ ЧАПЛЯ — ARDEA CINNAREA. L.

Мясцовыя назвы: «каня» (Жыткавіцкі раён), «валяваха» (Краснапольскі раён), «чапля» (паўсюдна).

Сама буйная з усіх нашых чапляў. Агульная афарбоўка спіны блакітнавата-шэрая. Чэрава, пярэдняя частка шыі і валляк сметанкова-белыя. Лоб і цемя белыя. Над вачыма ідзе шырокая чорная паласа, якая заканчваецца на патыліцы чорным чубам-коскамі. Ад горла па ніжняму баку шыі, нахштальт гальштука, цягнуцца тры палосы буйных прадаўгаватых чорных плямаў. Валляк упрыгожаны падоўжанымі пер'ямі. Махавыя пер'і і вялікія, што іх пакрываюць, чорныя. Рулявыя ў асноўным буравата-шэрыя, на вяршыне чорныя. Дзюба жаўтавата-бурая, ногі зеленавата-шэрыя. Радужніца залаціста-жоўтая, адсюль узражанне змяінага позірку.

Па складу — гэта найболей тыповая чапля, вузкая галава, вялікая прамая дзюба, доўгая шыя, доўгія ногі, кароткі хвост. І шырокія крылы. На ляту не вельмі стройная. Шыю складвае ў форме лацінскай літары «S», калі глядзець злева, і ўцягвае яе ў плечы. Голас зусім не музычны, нагадвае рыпенне іржавай завесы — «краанк».

Вага да 2250 г, даўжыня крыла да 480 мм, дзюбы — да 122 мм.

Гняздо конусападобнае, выбіраецца самцом, а будуюць абедзве птушкі з сухіх галінак і палачак. У кладцы 3—7 яек (звычайна 4—5) нябесна-блакітнага колеру, іх сярэдняя велічыня $59,8 \times 43,7$ мм. Наседжваюць абедзве птушкі, але самец значна менш. Наседжанне працягваецца 26—27 сутак.

Харчуецца дробнай рыбай, жабамі, апалонікамі, насякомымі, грызунамі, яшчаркамі, змеямі.

Чапля не спіць на працягу ўсёй ночы. Часта яе можна бачыць, калі яна стаіць на краю касы па водмелях, на мелкаводных плёсах. Але вось яна заўважыла здабычу — і адразу маланкава б'е дзюбай. Гэтак жа доўга і цярпліва выстойвае чапля ля норак палёвак.

РЫЖАЯ ЧАПЛЯ — ARDEA PURPUREA. L.

Мясцовая назва: «чырвоная чапля» (Пінскі раён).

Буйная, крыху меншая за гусь, птушка. Вага 1,2 кг. Агульны фон афарбоўкі цёмны. Спіна шэравата-бурая. Галава, шыя і грудзі рудыя. Крылы цёмна-шэрыя. Махавыя пер'і чорныя. Ногі і дзюба доўгія, жаўтавата-бурыя. У адрозненне ад шэрай чаплі вельмі рэдка прысаджваецца на дрэвах. Голас нягучны, можна перадаць словаспалучэннем «краанк».

У СССР живе ў Еўрапейскай частцы — ад паўднёвых абласцей да 52—53 градуса паўночнай шыраты і ніжняга цячэння Волгі на ўсходзе, на Каўказе, у Сярэдняй Азіі і Казахстане, у Паўднёвым Прымор'і.

Знаходкі рыжай чаплі на Беларусі часцей за ўсё адносяцца да яе паўднёвай часткі, асабліва да Палесся. На тэрыторыі Прыпяцкага дзяржаўнага ландшафтна-гідралагічнага запаведніка ў Снядзінскім і Перароўскім лясыніцтвах асобныя экзэмпляры сустракаюцца штогод на працягу ўсяго лета з 1970 года, што сведчыць аб магчымым гнездаванні гэтага віду.

Жыве рыжая чапля па берагах пойменных азёр і старых рэчышчаў, абавязкова зарослых трыснягом, чаротам, вярбой. Пасяляецца часцей асобнымі парамі ці невялікімі калоніямі. Гнёзды размяшчае на заламах трыснягу. У кладцы 4—5 зеленавата-блакітных яек. Птушаняты з'яўляюцца ў канцы чэрвеня. Становяцца на крыло паміж 25 ліпеня і 5 жніўня.

Харчуюцца рыжыя чаплі, як і шэрыя, рыбай, жабамі і воднымі беспазваночнымі. У Казахстане адзначана паяданне ёю саранчы.

З прычыны малалікасці гаспадарчага значэння не мае.

Мерай захоўвання ў рэспубліцы можа быць выяўленне месц знаходжання і жорсткая іх ахова.

ВЯЛІКАЯ БЕЛАЯ ЧАПЛЯ — EGRETTA ALBA. L.

Велічынёю птушка, прыкладна, як гусь. Вага каля 2 кг. Даўжыня цела 0,9—1,2 метра. Апярэнное чыста белае. Вакол вачэй жоўтыя кольцы. Ногі і дзюба чорныя з чырванаватым адценнем, аснова дзюбы жоўтая. Палёт як і ў шэрай чаплі. Голас — грубы хрыпаты скрып.

Вялікая белая чапля — рэдкі від, занесена ў Чырвоную кнігу БССР.

У СССР живе ад Малдавіі і Паўднёвай Украіны да ніжняга цячэння Волгі і Урала, а таксама ад Казахстана да Прымор'я.

У нашай рэспубліцы выяўлена на Палессі. Вядомы залёты у Віцебскую вобласць. Гнездаванне адзначана ў 1972—1979 гадах у пойме Прыпяці на тэрыторыі Петрыкаўскага раёна. Маюцца вусныя паведамленні аб гнездаванні сярод калоніі серых чапляў у вусці ракі Лань.

Ва ўмовах Палесся сустракаецца па берагах рэк, азёр, старыц. Гнёзды будзе на дрэвах — дубах і ясакарах, дыяметр гнязда бывае ад 0,6 да 0,8 метра. Будаўнічы матэрыял — сухія сукі і галінкі. Поўная кладка — 5 зеленавата-блакітных яек. Лётныя маладыя птушкі з'яўляюцца на

вадаёмах у канцы першай паловы ліпеня. Адлёт на зімоўку прыпадае на сярэдзіну верасня.

Харчуецца насякомымі, рыбай і дробнымі грызунамі.

Адной з асаблівасцей вялікай белай чаплі з'яўляецца яе здольнасць пераключацца на харчаванне той групай кармоў, якая найбольш даступна ў дадзенай мясцовасці, да чаго няздатныя іншыя віды чапляў. Гэта асаблівасць выкарыстоўваецца для вывучэння ачагоў тулярэміі.

Гэта вельмі рэдкая ў нас птушка выключна асцярожная і палахлівая, што ў мінулым выклікана пастаянным праследаваннем з боку чалавека — з-за праслаўтых пер'яў-эгрэтак. Яна выбірае для харчавання толькі адкрытыя ўчасткі, каб своечасова заўважыць небяспеку. Па-

трывожаная, ляціць далёка і надоўга. У палёце ўважлівая і пільная: ўбачыўшы пад сабой чалавека, рэзка ўзьмывае ў вышыню. Вельмі маўклівая, верагодна, таксама з асцярожнасці.

У сувязі з невялікай колькасцю ніякага гаспадарчага значэння не мае, аднак для захавання віду неабходна тэрміновае выяўленне месц гняздоўя і ўзмоцненая іх ахова.

МАЛАЯ БЕЛАЯ ЧАПЛЯ — EGRETTA GARZETTA. L.

Мясцовая назва: «бялушка» (Жыткавіцкі раён).

Невялікая птушка чыста белага колеру. Вага да 500 г. На патыліцы чубок з 2—3 вельмі доўгіх, вузкіх стужкавідных пер'яў. Пер'і валляка падоўжаныя, плечавыя — таксама, у дадатак рассуканыя і даходзяць да канца хваста, што надае птушцы казачную прыгажосць. Дзюба чорная, у заснаванні жоўтая. Скура твару голая, блакітнаватага адцення. Вуздэчка і ногі чорныя. Радужніца ярка-жоўтая. У маладых птушак няма ўпрыгожваючых пер'яў, ніжняя сківіца жоўтая.

У СССР жыве ад Малдавіі, нізоўяў Дуная, Днястра, Дняпра да Прыазоўя, дэльты Волгі і Урала, на Каўказе (выключаючы яго цэнтральную частку), у сярэднім цячэнні Аму- і Сыр-Дар'і, а таксама на паўднёвым захадзе Туркменіі.

У Беларусі да семідзесятых гадоў гэтага стагоддзя вядома толькі адна знаходка ў наваколлі Пінска. З пачатку сямідзесятых гадоў малыя белыя чаплі сталі штогод адзначацца ў сярэднім цячэнні Прыпяці — у Жыткавіцкім і Петрыкаўскім раёнах. Найбольшая колькасць сустрэч зарэгістравана ў канцы 70-х гадоў, калі назіраліся нават чародкі з 3—7 асобін. Часцяком малыя белыя чаплі трымаліся разам з вялікімі белымі. Былі сярод іх і дарослыя і маладыя. А ў 1988 годзе назіраліся толькі дзве асобіны. Гнездаванне не адзначалася. Як правіла, малыя белыя чаплі заўважаліся на кармленні па зарослых мелкаводдзях Прыпяці, на пойменных азёрах і старых рэчышчах.

Начуе на дрэвах разам з вялікімі белымі і шэрымі чаплямі. Адлятае ў сярэдзіне кастрычніка. Гнездзіцца каланіяльна, але любіць далучацца да іншых галёнкавых. Гэта пачуццё добрага суседства ў малой белаі развіта, як ні ў адной з чапляў; магчыма, спрацоўвае інстынкт самазахоўвання віду пад абаронай больш дужых родзічаў. Пры ўсёй упрыгожанасці, «чапурнасці» малая белая на

гняздоўі крыклівая, у паводзінах не так асцярожная, як вялікая белая. У паўднёвых арэалах пасяляецца і ў чаротах, і на дрэвах, але аддае перавагу «вышынным квартэрам». Па выглядзе ўсё той жа перавернуты конус са сценкамі, якія прасвечваюцца, але гняздо выбірае самка, пры гэтым усякі зручны момант заняць пустое гняздо не ўпускаецца.

Як адкладвае ад 3 да 6, але часцей 5, насычанага блакітнавата-зялёнага колеру, у сярэднім $46,5 \times 32,6$ мм. Праз 25 дзён з'яўляецца першае птушаня.

З-за сваёй рэдкасці на тэрыторыі Беларусі пільна ахоўваецца.

КВАКВА — NYCTICORAX NYCTICORAX. L.

Невялікая, прыкладна з варону, птушка. Вага каля 700 г. Ногі кароткія. Верх галавы і спіна чорныя, ніз белы. Крылы шэрыя. На галаве ў шлюбны перыяд чуб з доўгіх белых пер'яў. Дзюба чорная. Ногі ружавата-жоўтыя. Вочы

чырвоныя. Маладыя птушкі буравата-шэрыя са стракацінамі.

У СССР сустракаецца ад Малдавіі да Прыазоўя і ніжняга цячэння Волгі, Урала, на Каўказе, у Сярэдняй Азіі і ў прылеглых да яе раёнах Казахстана. Да 1975 года для тэрыторыі рэспублікі гэты від лічыўся рэдкім залётным. З гэтага ж году пасля знаходкі гнязда з пяццю нялётнымі птушанятамі каля Турава, у пойме Прыпяці, ён атрымаў статус рэдкага гняздуючага. З гэтага часу штогод сталі назірацца на працягу гняздовага перыяду як дарослыя, так і маладыя кваквы. Колькасць сустрэч з году ў год узрастае, што сведчыць аб пашырэнні арэалу гэтага віду.

Ва ўмовах сярэдняга цячэння Прыпяці кваква засяляе падтопленыя вербалозавыя зараснікі з трыснягом — па берагах пойменных азёр і старыц. Наяўнасць вербалозу абавязковая.

Вядзе вельмі скрыты лад жыцця. Актыўная толькі ў цемнаце. У прыцемках калі-нікалі ўсаджваецца на вершаліны хмызняку і сядзіць, пакуль не сцягне. Голас непры-

емны і моцны: «квааў-квааў». Прылятае напачатку мая. Звестак, калі пачынае гнездаванне, не маецца. У палескіх умовах гняздо робіць на дрэвах сярод прыбярэжных зараснікаў. Яно ўяўляе сабой даволі рыхлую пабудову дыяметрам каля паўметра з галінак вярбы, вольхі, кавалачкаў трыснягу. Латок мелкі, 3—4 см. Поўная кладка — 5 блакітнаватых яек. Птушаняты адзначаны ў пачатку жніўня.

Харчуецца кваква воднымі беспазваночнымі (плавунцы, вадалюбы, іх лічынкі, стракозы) і дробнай рыбай.

Знікае з месц гнездавання ў першай палове верасня.

Гаспадарчага значэння не мае, аднак з-за сваёй рэдкасці патрабуе пільнай увагі і стараннай аховы біятопаў.

МАЛЫ БУГАЙ, ЦІ ВАЎЧОК — IXOBRYCHUS MINUTUS. L.

Мясцовыя назвы: «малы гібелойчык» (Барысаўскі раён), «ваўчок» (Мазырскі і Жыткавіцкі раёны), «лазнюга», «малы бугайчык» (Петрыкаўскі раён).

Самая малая з нашых чапляў. Вага не перавышае 170 г. Даўжыня цела ад 314 да 385 мм. У астатнім поўнасю падобна на сваіх больш буйных родзічаў. Алярэнна рыхлае. Верх галавы, спіна, падхвосце ў самоў чорныя. Дзюба жаўтавата-зялёная. Ногі зялёныя. Вуздэчка голая з ярка-чырвонай аблямоўкай. У самак верхняя частка галавы, спіны і падхвосце цёмна-бурыя. Наперадзе на шыі і брушку падоўжныя цёмныя стракаціны.

Паўночная граніца распаўсюджвання гэтага віду ў СССР праходзіць праз Ленінград, Вёс'ягонск, Кіраў, Перм, Барнаул і Тарбагатай.

У БССР жыве ўсюды, дзе знаходзіць спрыяльныя для сябе ўмовы. На Палессі сям'я гэтых чапляў даволі шматлікая. Сустрэкаюцца яны, як правіла, у зарасніках вербалозу і трыснягу па берагах рэк, азёр, старых рэчышчаў. Адаюць перавагу вербалозу, затопленаму вадой, гэта значыць месцам, якія менш даступныя, але часта пасяляюцца паблізу вёсак і пасёлкаў. Ведучы скрыты лад жыцця, да чалавека не так насцярожаны, як іншыя чаплі. Гэты стыль паводзін кампенсуецца вялікімі здольнасцямі да маскіроўкі.

Маскіроўка пад навакольнае асяроддзе ва ўсіх, што жывуць у чаротах і трыснягах, праяўляецца ў ахоўнай афарбоўцы, у выратавальным перайманні светлаценю і ў школе паводзін. Выцягнуўшы па вертыкалі жаўтавата-зялёную дзюбу і доўгую тонкую рыжавата-бурую шыю, белыя плямкі якой імітуюць прабліскі святла ў трысняговым гушчары, заміраючы нахшталь самлелых пад чэрвеньскім сонцам мінулагадніх жоўтых і сёлетніх блакітнаватых сцяблін, бугаі, вялікі і малы, карэціруюць сваё жыццё адносна месца знаходжання. Схавацца і замерці, візуальна растварыцца ў наваковым асяроддзі, выкарыстоўваючы набыты ў спадчыну камуфляж, нейтралізаваць драпежны намер, мабілізуючы ўсе рэсурсы цярплівага чакання,— такімі воль здольнасцямі надзяліла прырода бугаёў. Уменне затайвацца развіта настолькі, што шумны прыхадзень, не знаёмы са спосабам перамяшчэння ў балотных нетрах, і амаль бяшумны мясцовы жыхар аднолькава могуць не заўважыць птушку на адлегласці выцягнутаі рукі. Да анекдотаў, магчыма, дайшло б, калі б малы гібелюйчык і гібейла маглі расказаць, як яны з дапамогай мімікрыі абдурваюць чалавека.

Часцей за ўсё малага бугая можна выявіць па крыку, які нагадвае «буханне» вялікага бугая.

З зімоўкі малы бугай прылятае на Палессе ў першай дэкадзе красавіка, на Віцебшчыну — тыдні на два пазней. Прыступае да гнездавання ў канцы мая. Гнёзды робіць

звычайна над вадой на кустах вербалозу, калі-нікалі на заломах трыснягу. Будаўнічы матэрыял: трыснёг, дробныя галінкі вярбы і вольхі. Дыяметр гнязда не перавышае 20 см. Адлегласць ад вады 0,5—1,5 метра. У поўнай кладцы 9 яек, белых, ледзь-ледзь зеленаватых. Сярэдні памер 34×25 мм. Птушаняты з'яўляюцца ў чэрвені, да пачатку жніўня пачынаюць лятаць.

Харчуюцца малыя бугаі вадзянымі насякомымі і іх лічынкамі, дробнай рыбай, жабамі. Іншы раз разнастаяць стол за кошт яек малых каляводных птушак.

Адлёт на зімоўку адбываецца ў канцы верасня — пачатку кастрычніка.

ВЯЛІКІ БУГАЙ — *BOTAURUS STELLARIS*. L.

Мясцовыя назвы: «абухала», «бухала» (Слucкі раён), «бугай» (Петрыкаўскі раён), «гібейла» (Жыткавіцкі раён), «вадзяны бык» (Пінскі раён), «вадзяны бугай» — самае распаўсюджанае.

У лацінскай назве ўжо выяўляецца знешняя прыкмета: бугай зорчаты. Бугай — па голасу, зорчаты, стракаты — па афарбоўцы апярэння.

Буйная птушка, вагой да 1700 г пры даўжыні цела да 80 см. Апярэнное рыхлае цёмна-вохрыстага колеру з няправільнай формы чорна-бурых стракацін. Верх галавы і спіну пакрываюць чорныя пер'і (ад патыліцы) з жоўтымі знешнімі аблямоўкамі. Характэрным у афарбоўцы з'яўляецца наяўнасць «вусоў» — чорных палос, якія ідуць уздоўж шыі ад вуглоў рота. Шыя жаўтаватая. Жывот жаўтавата-вохрысты. На шыі і на жываце раскіданы бурныя стракаціны. Дзюба вострая, жаўтавата-зялёная з цёмнабурай вяршыняй. Ногі значна карацейшыя, чым у іншых чапляў, зеленаватыя. Вочы залаціста-вохрыстыя. Самкі прыкметна меншыя за самцоў.

Арзал гэтага віду перакрывае большую частку СССР, прыкладна да 60° паўночнай шыраты. У XIX стагоддзі вялікі бугай быў звычайным у Беларусі відам. А цяпер ён ўключаны ў Чырвоную кнігу БССР.

Характэрнае месца жыхарства вялікага бугая — трыснагавыя зарасці па берагах рэк, азёр, старых рэчышчаў.

Неўзабаве пасля прылёту (на Прыпяць — у пачатку красавіка, у паўночныя вобласці Беларусі — двума тыднямі пазней) бугай пачынае выяўляць сябе крыкамі, механіка якіх доўгі час была загадкай для натуралістаў. Крык бугая вельмі падобны на вантробны роў, які супраджаецца гукам, быццам прыглушанага ўздыху ці выдыху: «ы-ых». Раней лічылася, што гэтыя гукі атрымліваюцца, калі птушка набярэ ваду ў дзюбу і з сілай выпусціць яе пры пагружанай дзюбе. Назіранні ў Амстэрдамскім заапарку паказалі беспадстаўнасць гэтай думкі.

Свой крык бугай падае горлам, перамяшчаючы галаву ў звычайнай вертыкальнай позе з верхняга становішча на грудзі і назад. Крык і змена позы паўтараюцца некалькі разоў, а затым птушка зноў замірае, выцягнуўшыся вертыкальна. Пры гэтай позе, дзякуючы афарбоўцы апярэння, яна «раствараецца» на фоне сцяблін трыснягу, становіцца нябачнай.

Пачатак гнездавання прыпадае на сярэдзіну мая, а ў пойме Прыпяці — на 10—12 дзён раней. Гняздо будзе ў зарасніках трыснягу, на ўсплывінах. Асновай яго можа быць купіна. Гняздо вялікае — да 70 см у папярочніку. Будаўнічы матэрыял — сухія кавалачкі сітніку, трыснягу, асакі і іншых раслін. У кладцы бывае ад 3 да 7 яек буравата-аліўкавага колеру. Наседжванне пачынаецца з адкладкі першага яйка і працягваецца 26 сутак. Птушаняты з'яўляюцца ў пачатку чэрвеня з розніцай па часе, роўнай

інтэрвалу паміж адкладкай яек (дакладна так ва ўсіх чапляў). Двухтыднёвыя птушаняты здольныя на час пакідаць гняздо і самастойна карміцца, паядаючы апалонікаў і водных насякомых. Узмужнелыя птушкі паядаюць моладзь рыб, жаб, трытонаў і нават дробных водных і паўводных млекакормячых.

На зімоўку ляцяць па аднаму.

Вялікі бугай, як знікаючы ў нас від, заслугоўвае пільнай увагі і аховы, захоўвання месц пражывання, што вельмі складана на Палессі, калі разгорнута шырокамаштабнае асушэнне.

А цяпер яшчэ пра дзве птушкі, якія рэдка гняздзяцца ў Беларусі, але выяўленыя намі ў вусці Лані, на гэты раз пра драпежнікаў.

Першы з іх належыць да роду сокалаў.

СОКАЛ-САПСАН — FALCO PERECRINUS. GM.

Калі перавесці літаральна з латыні, атрымаем «сокал-чужаземец». Але ў нас, хаця і рэдка, гнездзіцца, і ёсць

меркаванне, што можа быць нават аседлым. У Бела-вежскай пушчы па Рэйхенаву (у мінулым) — «самы часты від сярод высакародных сокалаў».

Выглядае ён так: верх цела цёмнавата-буры з шызаватым налётам, ніз белы ці сметанкова-белы з цёмна-бурымі прадоўжнымі кроплявіднымі плямамі. Галава зверху амаль чорная, шчокі белыя, ад вачэй уніз ідуць шырокія чорныя палосы — «вусы». Махавыя цёмна-бурыя з белымі папярэчнымі плямамі. Васкавіца жоўтая, ногі жоўтыя, дзюба блакітнавата-ружовая, на канцы чорная. Радужына карычнева-бурая.

Вага: самцы — да 700 г, самкі — да 1300 г. Даўжыня крыла да 375 мм, дзюбы — да 29 мм.

Гняздзіцца каля шырокіх адкрытых прастораў балот і рачных далін на ўзлесках, на высокіх дрэвах, займаючы і перабудоўваючы на свой густ гнёзды іншых буйных птушак. Заўважана, нярэдка пасяляецца ў калоніі чапляў і палюе на іх. Адкладвае да 4 яек памерам 53×42 мм і вагой 42—46 г. Афарбоўка іх вар'іруе ад белага да чырванаватага. Птушанят бывае, як правіла, не менш, чым яек. Яны вылупліваюцца на 28—29 дзень.

Сапсан здабывае харчаванне выключна па-сакалінаму: робіць назіральны пункт на вершаліне высокага дрэва і, заўважыўшы ахвяру, якая пралятае, зрываецца з месца, хутка набірае вышыню, узлятае вышэй за здабычу, а затым «робіць стаўку», гэта значыць, нацэліўшыся, крута пікіруе з хуткасцю 100 м/сек — 360 км у гадзіну — чым не знішчальнік?

У момант атакі крылы і лапы амаль прыціснуты да корпуса, а доўгія вострыя заднія кіпцюры накіраваны наперад — імі наносіцца паражаючы ўдар. Дробную здабычу сапсан схоплівае на ляту, а з буйнай падае на зямлю.

У старадаўнасці прыручаныя сокалы высока цаніліся вяльможнымі пал'юнічымі: за аднаго сокала давалі два кані ці трох валоў.

АРЛАН-БЕЛАХВОСТ — HALIAEETUS ALBICIL- LA. L.

Мясцовая назва «гарол» (Палессе).

Вельмі вялікая птушка, бурая, з вохрыстай галавой і шыяй, белымі ці белаватымі пер'ямі надхвосця і бёлым, злёгку клінападобным хвостом. Дзюба жоўтая, васкавіца і лапы жоўтыя, кіпцюры чорныя. У час лунання канцы крылаў расстаўлены нахшталь пальцаў.

Вага: самцы — каля 4 кг, самкі — 5 кг. Размах крылаў 2,2—2,5 м, даўжыня цела да 950 мм, хваста — да 330 мм.

Сустрадаецца вельмі рэдка. Па расказах мясцовых жыхароў, у Сінкевіцкім лясніцтве, у пойме Прыпяці, у 1938—1939 гадах былі здабыты чатыры арланы. Таму і наша знаходка там не выпадковая.

Арлан-белахвост не вызначаецца асаблівымі высакароднымі паводзінамі: не грэбуе дамашнімі гусямі, бусламі, якія адсталі і аслабелі, птушанятамі галянстых, нават нежывой рыбай. Але гэты тыповы жыхар балотных і рачных прастораў па памерах і вазе сярод птушыных драпежнікаў уступае толькі крыху беркуту. Ён настолькі рэдкі, што нават проста ўбачыць яго — вялікая ўдача. Асабліва цяпер, калі ў выніку меліярацыі Палесся рэзка скараціўся «птушыны рай».

Вадзім Клакоцкі

Припяць шматаблічная.
У ніжнім цячэнні, ля
Дарашэвічаў, паказвае круты
бераг з адкрытымі пакадамі
балотнай руды і
даледавіковага торфу, а пад
Стахавам — багатыя сенажаці
на паплавах.

Припяць многоликая. В нижнем
течении, возле Дорошевичей,
показывает крутой берег с
открытыми залежами
болотной руды и
доледникового торфа, а под
Стаховом — богатые
сенокосные угодья на лугах.

Замілуешся летнім вечарам,
дзе б ні быў на Палессі!
Залюбуешся летнім вечаром,
дзе бы ні быў на Полесье!

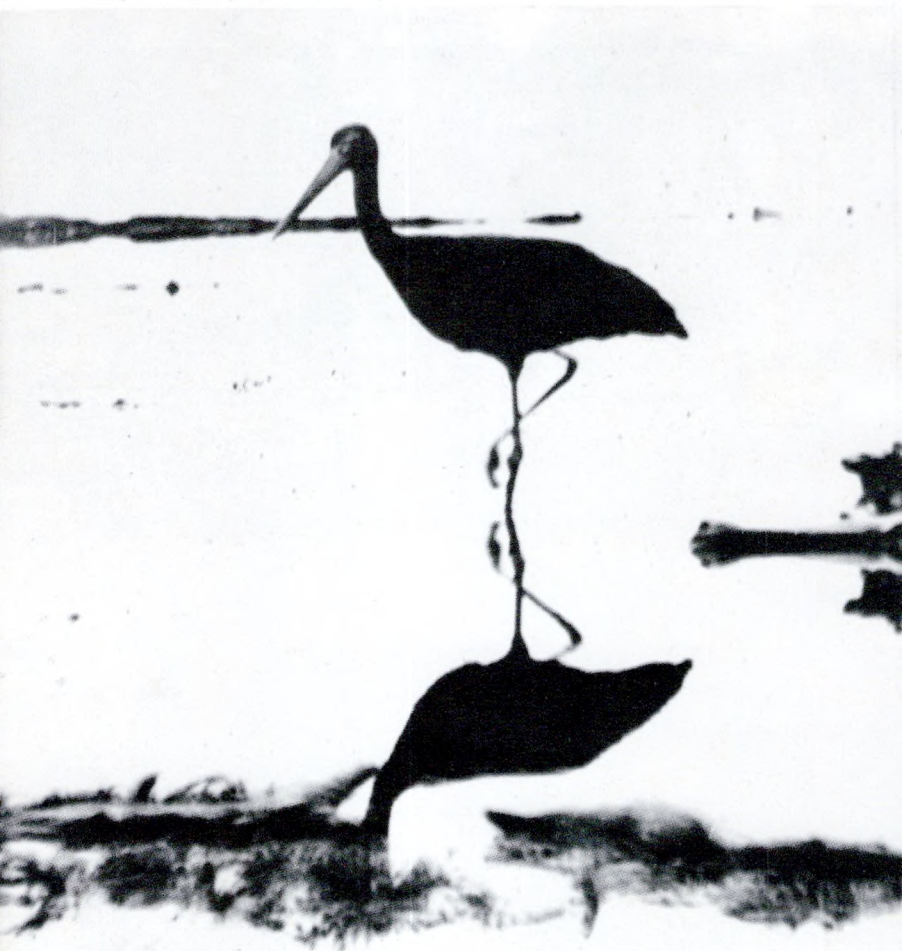
Краскі, разнатраўе, пчолы —
прыкметы тутэйшых паплавоў.

Цветы, разнотравье, пчелы —
приметы здешних лугов.

Таямнічы дзікун — чорны
бусел, гасцер —
«чырвонакніжнік».

Таинственный дикарь — черный
аист, гасцер —
«краснокнижник».

Аднадумства, шчаслівае спалучэнне творчых задач журналіста і арнітолага дапамаглі ім пранікнуць у нетры дагэтуль малавядомага куточка Прыпяцкага Палесся, дзе месціцца унікальная ў Еўропе калонія шэрых чапляў. Фотакніга паказвае таксама прыгажосць Прыпяці, самай паўнаводнай беларускай ракі, найменш скалечанай цывілізацыяй.

Славутья трыснягі Пінскіх
неміліяраваных балотаў.
Нібы агеньчыкі ў суцэльнай
зеляніне — жоўтыя касачы.

Знаменитые тростники
Пинских немелиорированных
болот. Будто огоньки в
сплошной зелени — желтые
ирисы.

Глыбей у Палессе — болей
белых буслоў.
Глубже в Полесье — больше
белых аистов.

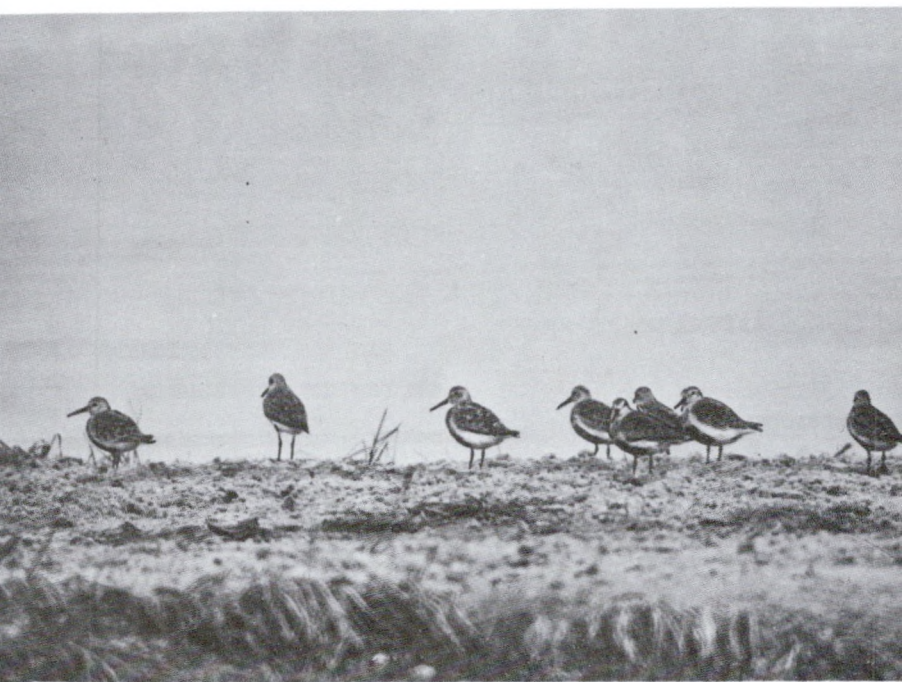

Кулік-чорнаваллєвік — птах
пралётны.

Кулик-чернозобик — птица
пролетная.

А вялікі вераценнік, грыцук,
нецяг — птушка звычайная.
А большой веретеннік, грыцук,
нецяг — птуца звычайная.

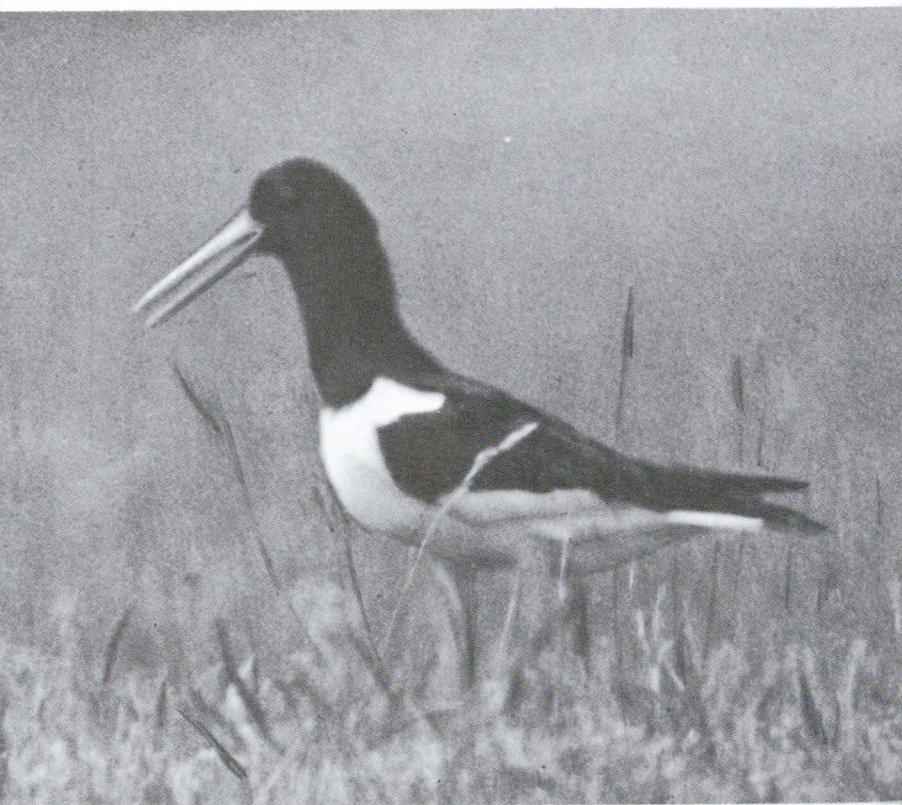

Кулік-сарока збірає своїх птушанят, які разбегліся хто куды пры нашым паяўленні.

Кулик-сарока собирает своих птенцов, которые разбежались кто куда при нашем появлении.

Колонія шэрых чапляў у вусці
ракі Лань месціцца сярод
тыповай прырэчнай дубровы.

Колонія серых цапель в устье
реки Лань селится среди
типичной приречной дубравы.

Каб даведацца, колькі
нябесна-блакітных яек у
кладцы, арнітолагу трэба
залезці на апошні паверх
кроны.

Чтобы узнать, сколько
небесно-голубых яиц в кладке,
орнитологу нужно залезть на
последний этаж кроны.

Неатольны апетыт вымушае
чаплянтаў выхопліваць ежу
з дзюбы роднага брата і
скубсці сваіх бацькоў: дай
рыбкі!

Неутолимый аппетит
принуждает цаплянят
выхватывать пищу из клюва
родного брата и терзать
своих родителей: дай рыбки!

Два партрэты ў інтэр'еры
дзіцячага пакоя.
Два портрета в интерьере
детской комнаты.

Да ідэалу!..
К ідеалу!..

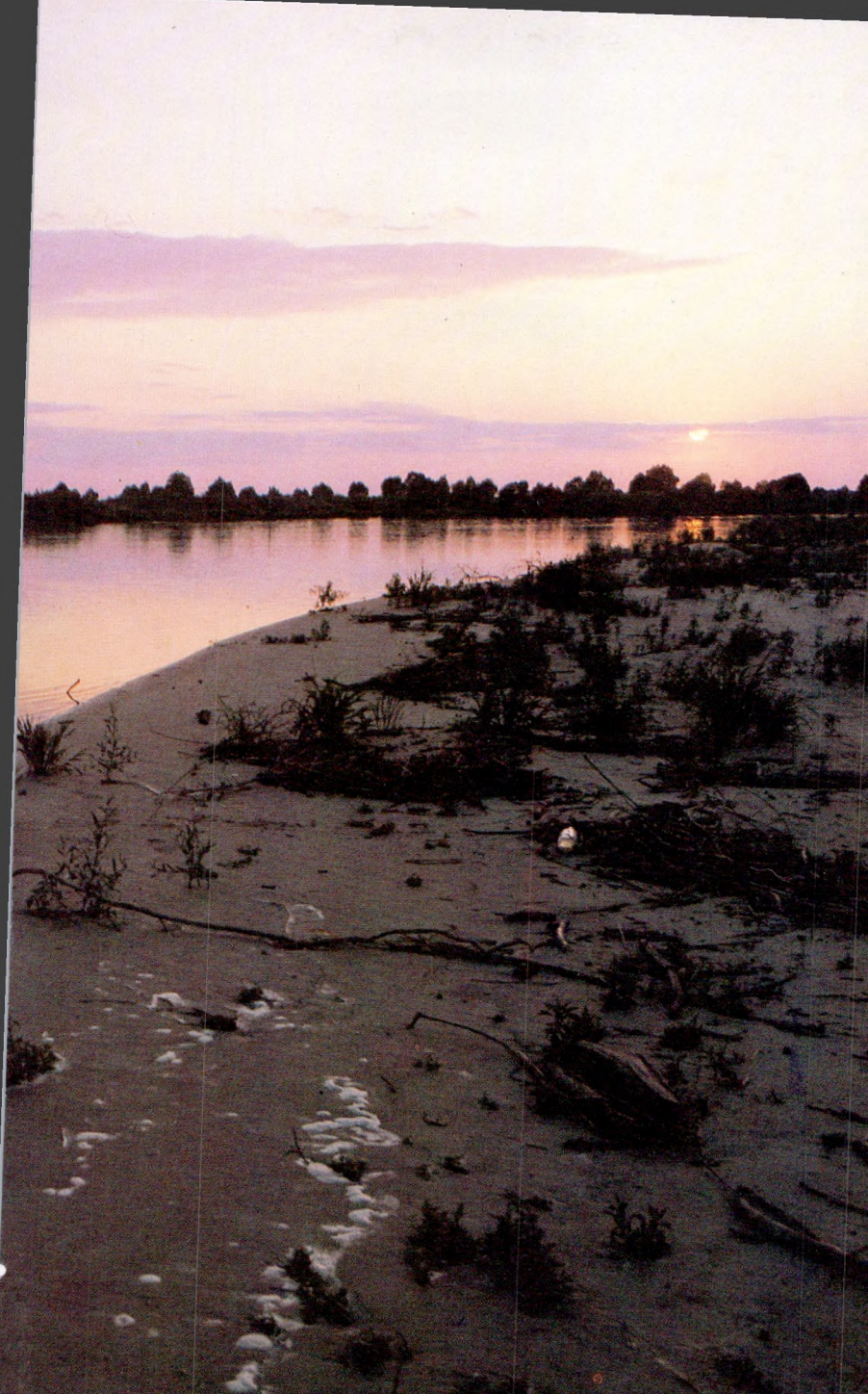

Чысцім пёркі.
Чыстым перья.

Тривога! У паветры —
арлан!
Тривога! В воздухе —
орлан!

Гімнастычныя практыкаванні
для маладых крылаў.

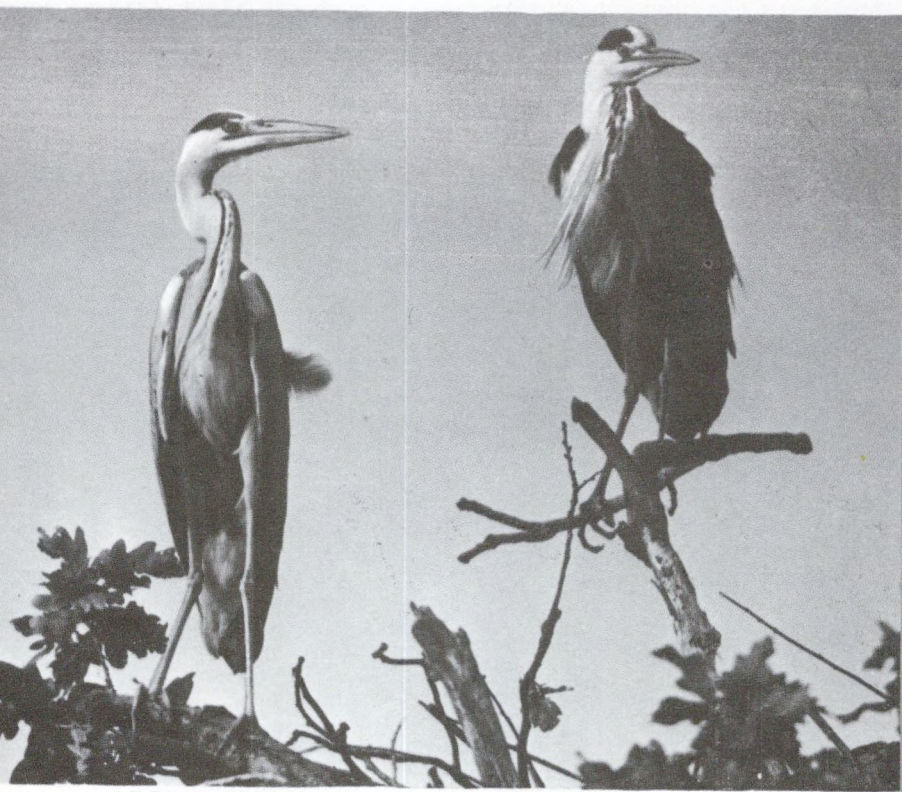

Гимнастические упражнения
для молодых крыльев.

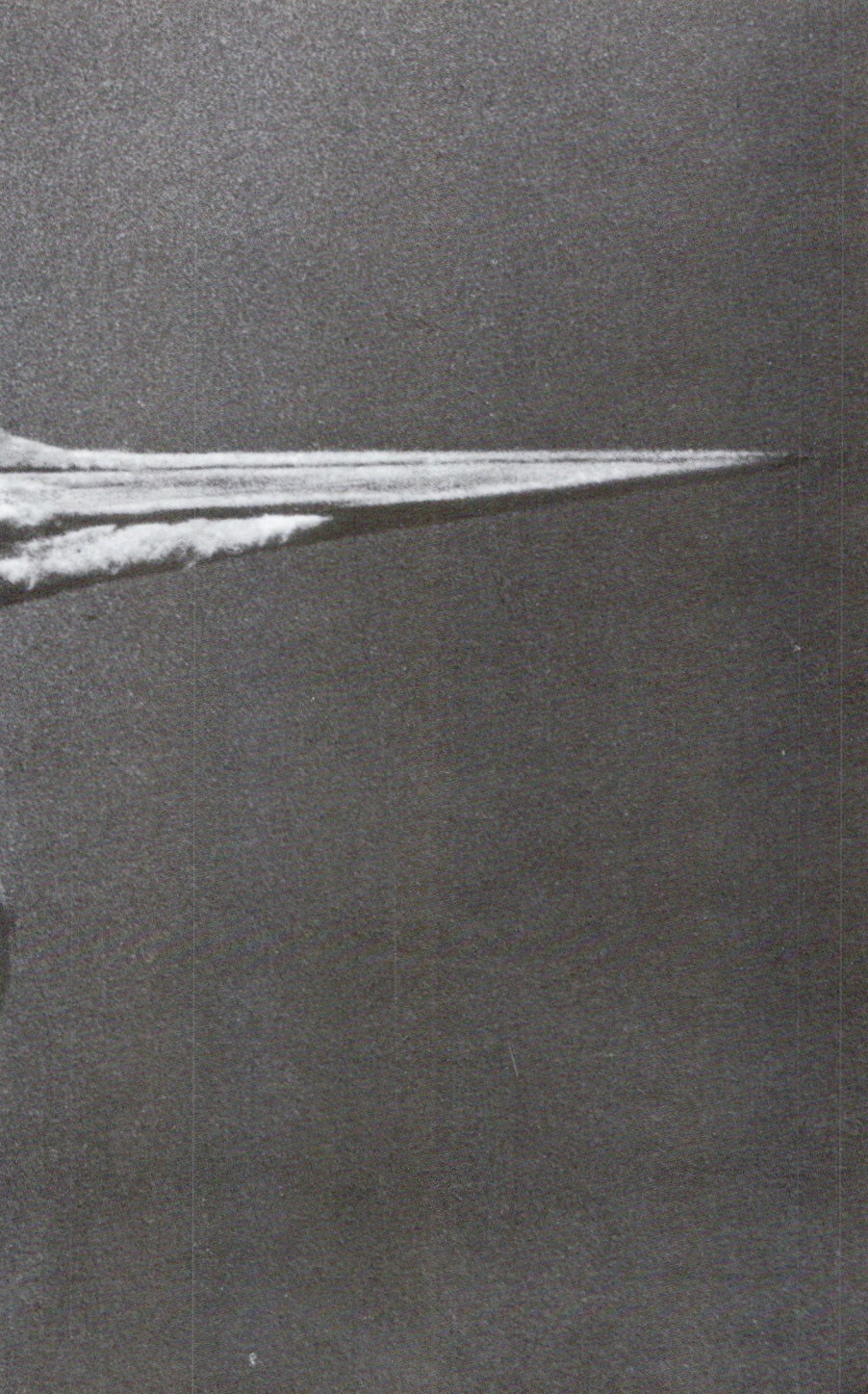
У вырай.
Скоро на юг.

В 1969 году с писателем Владимиром Семеновичем Короткевичем я прошел по воде от Гомеля до Давид-Городка: по Сожу, Днепру, Припяти, Горыни. Результатом путешествия было опубликованное в журнале «Маладосць» эссе «Колокола в бездне озер».

Выше Турова, между Случью и Ланью, на левом берегу Припяти встретилось место, название которого мы не узнали, ибо очень спешили. С борта быстрого теплохода увидели удивительный пейзаж.

«Перед впадением в Припять Горыни потянулся доисторический лес,— писал Владимир Короткевич.— Корявые вербы с двумя-тремя гнездами аистов, как души умерших в аду великого тосканца. И маленькие молодые ивы, которые только подчеркивали трагичность пейзажа. А над всем этим, над крыльями аистов, первобытное небо, будто во время сотворения мира.

Аист за аистом срывался с деревьев по мере приближения теплохода. Было это аистово королевство».

В тот год долго держалась высокая вода, а начало июня было дождливым и холодным. Низкое черное небо, черные деревья с сизовато-зелеными листьями, безграничная ширь черной припятской воды, ни одного дымочка на горизонте, пронзительные крики чаек и диких уток — все вместе создавало картину таинственную, захватывающую.

Странная местность быстро промелькнула, я успел сделать только пару плохих снимков. На протяжении двух лет напрасно показывал их бывалым людям, путешественникам, туристам, чтобы хоть что-то узнать о таинственном припятском берегу. Они в ответ пожимали плечами. И карта ничего не сообщала. Дорог там никаких, деревень — тоже. Между Пинском и Туровом в то время пассажирские теплоходы не ходили.

Но я решил разгадать «аистово королевство». И через два года удалось осуществить довольно рискованный план проникновения в заброшенный, как мне показалось, мир. Надежным попутчиком и помощником был Володя Скоромный, тогда десятиклассник, большой любитель природы и приключений, орнитолог-самоучка. Мы

перелетели в Мозырь самолетом, откуда по Припяти — на «ракете», и через шесть часов добрались до Турова. Первый риск заключался в незнании, как идти дальше, вверх по Припяти. Никто из туровцев не узнавал на снимках загадочного места. Одна надежда была на старшину бакенщиков Павла Струка.

...Встретили мы Павла на посту Семигостици — с бригадой он красил бакены.

Я показал снимки.

— То — Волча. Сначала Осотное, потом Волча.

— А далеко?

— Пять километров. Там бережок есть. Сухой. Песок белый, как манка. Линей в озере много. Крякв и чирков — также. Жить можно.

Не лини и кряквы интересовали нас, а «доисторический» лес. Продуктов же припасено дней на десять. Выгрузили нас на бережок — песчаный пляж длиной шагов сто и шириной метров пять. Дальше — узкая, но густая полоса лозняка, и сразу за ним — что-то вроде озера, из которого торчали те самые шершавые перекрученные старые вербы, молодые, с выпуклыми круглыми кронами ивы и желтовато-серые, голые, без коры, мертвые дубы. Поверхность озера покрывали ближе к берегу пузыри лягушечьей икры, вдалеке рос похожий на крупную ботву моркови омежник, а еще дальше простирались заросли лилий.

Лодки мы не имели, а твердого берега под ногами всего сотни три-четыре. Пляж такой низкий, что его заливали волны из-под рудовозов, пришлось даже палатку огораживать песчаным бруствером. Не дай бог пройдут на Волини дожди — Горынь поднимет уровень Припяти хотя бы на 10 сантиметров, и мы потонем как рудые мыши. Но нам повезло. Зато подтвердилась мысль о невозможности проникновения в недры Волчи. Пешком, даже в резиновых ботфортах, дальше омежника мы продвигаться не смогли.

Только под занавес, когда нам оставалось жить в Волче два дня, послышался на рассвете голос Струка.

— Вот вам, хлопцы, лодочка, а вот гребелочки.

Позже узнали, что лодку пригнали из Давид-Городка. Как она не утонула по дороге в Волчу, одному Водяному или Струку известно... Это было отменное решето — один из нас непрерывно вычерпывал кастрюлей воду, ибо черпак бакенщики посчитали в этой ситуации лишним реквизитом, другой кое-как загребал ломаной «гребелочкой» или снимал, или подозрительно поглядывал под ноги, ибо стоило хоть немного промедлить черпаль-

щику, как днище лодки начинало опускаться ко дну озера. С ее помощью мы выяснили две вещи. Во-первых, географию Волчи. Припять в этом месте выгибалась очень крутой излучиной, почти завязывалась мертвой петлей. Левый берег реки слишком низкий, только на месте нашей стоянки был пляжем, а в основном весь затопленный — и это в июле! Внутри петли образовалось озеро, слабо проточное, гниловатое, с несколькими узкими, короткими грядами, которые шли от берега вглубь Волчи и на которых росли дубы. Несколько бортей пряталось под их сенью. Относительная недоступность, отдаленность обжитых поселений способствовали созданию этого полесского чудесного уголка, где так свободно жилось аистам, уткам, цаплям, куликам, бобрам и множеству разной мелкоты.

Но недоступность, действительно, была относительной. Об этом уже свидетельствовали борты на дубах. А в самый последний день мы с Володей услышали визг пилы и стук топора в дебрях Волчи. Быстренько направили свое решето на звуки цивилизации. Продравшись через заросли камыша и лозняка, увидели большой челн, до половины нагруженный ивовым и дубовым сучьем, и человека, который, стоя на корме, обрезал верхние ветви молодого дерева. Ну и ругал же я себя! Так вот откуда чудеса, вот откуда необычные формы деревьев: это же как в городе обрезают тополя и липы, как в парках формируют кроны ясеней и кленов — только там ради привезенной из Версаля моды и чтобы электрические провода не замыкали, а здесь, в Волче, — на нужды жителям Давид-Городка: дубовые суки — на кокоры, а иву — на дрова или на тот же черпак, которого не хватало нашей дырявой лодке. Не молнии и ветры, не грандиозные весенние паводки создали неповторимый Волчанский колорит, а ... пила и топор!

Какое-то время я старался не вспоминать о Волче. Да и дела мои пошли таким образом, что пришлось много путешествовать по Белоруссии, и новые впечатления от пейзажей, то лирических и мягких, то эпически привольных и даже суровых постепенно затмили картину королевства аистов. Хотя, бывало, грезилось несметное множество аистовых гнезд... Множество аистовых гнезд на развесистых вербах...

Вадим Петрович Клакоцкий, мой давний друг, орнитолог, научный сотрудник Припятского ландшафтно-гидрологического заповедника, однажды сообщил мне, что исследовал на Припяти огромную колонию серых цапель. Из его предварительных подсчетов следовало, что коло-

нию населяет несколько тысяч птиц. Рядом гнездятся черные аисты, где-то поблизости живет сокол-сапсан.

Известно, цапли обычно поселяются колониями. Доктор биологических наук, зачинатель белорусской орнитологии Анатолий Владимирович Федюшин сообщал, что поблизости деревни Бакиничи на Пинщине находилась колония, в которой насчитывалось около сотни гнезд. Это значит, в летнее время возле Бакиничей могло жить 600—700 птиц, взрослых и птенцов.

А здесь — несколько тысяч! Только на одном дубе Клакоцкий насчитал полсотни гнезд!

Орнитологическая сенсация захватила меня. Когда я начал определять координаты колонии по рассказам Клакоцкого и по своей самодельной карте, то с удивлением отметил, что она должна находиться в Волче или где-то совсем рядом.

И сразу ожили в памяти очертания аистинного королевства, вспомнилось, как пролетали над нашей палаткой цапли, всегда в одном направлении — понятно, где-то поблизости находилось их поселение, а мы стояли на пути к цапельной жировке. Только отыскать колонию тогда, в 1971-м, нам не представлялось возможным — не было надлежащих средств. А без надежной технической подготовки и верных товарищей начинать новую экспедицию не стоит. Это подтвердилось летом 1984 года, когда «неблагосклонный белорусский рок», как говорил Короткевич, заставил меня за пять суток пройти по Припяти мимо Волчи аж три раза. Один вечер мы с Петром Драчевым, художником и моим другом, потратили на то, чтобы отыскать колонию, но маршрут выбрали не тот и застряли в непроходимом болоте. Чтобы сориентироваться, Драчев залез на более-менее подходящий дуб. Залез и впервые, пройдя по Припяти от Пинска добрую сотню километров, взволнованно произнес:

— Так это же — сельва! Господи, какая первобытная красота!..

Напрямик до Пинска 75 километров, до Лунинца — 40. Рядом река, самая судоходная в Белоруссии, по ней речной флот республики перевозит третью часть своих грузов. А «сельва» простирается за горизонт на все 360 градусов.

Выбравшись из болота, где Драчев успел зарисовать мощный трехствольный дуб, сухой, желтый, как слоновая кость, дуб-гигант, дуб, который тут же был назван бао-бабом, мы поклялись летом вернуться в Волчу, найти колонию, сфотографировать и зарисовать этот природный феномен.

Как и 16 лет назад, когда я впервые увидел Волчу, этот уголок реками и болотами был отрезан от ближайших населенных пунктов: Ольшан, Синкевичей, Давид-Городка. Сообщение — только по воде. Но стартовать оттуда не пришлось, ибо Клакоцкий, который обещал помочь и технически, и научно, быть нашим гидом и консультантом, жил в Турове. От Турова до Волчи, согласно речной лоции, немногим более 50 километров. Почему не точно? Потому что Припять — река с норомом, она беспрестанно подмывает низкие берега, меняет русло, к тому же путейцы Верхне-Днепровского пароходства помогают ей «совершенствоваться» фарватер. И лоции не успевают отмечать все изменения, которые происходят на реке ежедневно и особенно — в разливы.

Вот почему мы вели отсчет от Турова. Аппаратура, спальники, матрасы, палатка, надувные лодки, примусы, куча всякой мелочи, без чего не проживешь автономно, запас продуктов на четверых...

Четвертым по счету стал Сергей Симанюков, старший научный сотрудник отдела природы Государственного музея БССР. Этот человек самый молодой из нас, но и самый крепкий, ловкий, опытный в водолазном и морском делах, умеет делать все — от вязания штормтрапа до ремонта лодочных моторов. Успех экспедиции в значительной мере зависел от Сергея.

С самого начала нам не везло. В последний день перед отъездом из Минска, когда мы с Драчевым запасались продуктами, я нарушил правила уличного движения, из-за чего произошел неприятный разговор с инспектором ГАИ. Ночью выяснилось, что у взятого к фотокамере мотора сели аккумуляторы. А я так надеялся на этот мотор! Я знал: цапли — чрезвычайно осторожные птицы. Они испокон веков боятся человека и близко к себе не подпускают. Потому при съемке нужна хитрость. Одна из них: укрепить камеру с мотором вблизи гнезда, самому спрятаться в шалашике и в нужный момент через веревочку нажимать на спуск. Но мотор пришлось оставить дома.

Утром следующего дня Сергей сообщил, что ему уменьшили на два дня командировку.

В Турове Клакоцкий ошеломил нас тремя сообщениями. Во-первых, цапли еще сидят на яйцах, птенцов нет, снимать цапель будет очень тяжело и неинтересно, а если их, не дай бог, спугнуть, они оставят гнезда, пропадет кладка, и мы таким образом нанесем

непоправимый вред. Во-вторых, течет его «казанка» и клинит «Вихрь». В-третьих, у Вадима появились неотложные служебные дела, он не сможет с нами жить и работать в Волче, а только поможет добраться до места.

...Две перегруженные лодки едва двигались против течения. «Вихрь» кашлял, чихал, грелся и часа через три, по словам тех, кто имел дело с этими моторами,— сдох. Поставили «Ветерки». И сразу новая неприятность: оба мотора плохо качали воду, охлаждение срабатывало наоборот: мы интенсивно подогревали встречное течение. А оставалась еще половина дороги...

И вот от устья Случи мы повернули назад. Я молча ругался: заколдованная, что ли, эта Волча? Повесили носы и Петр с Сергеем. А Клакоцкий на чем свет стоит проклинал моторы, лодки, раскаивался, что согласился везти нас, мол, чувствовал, чем все это кончится. Он ничего лучшего не придумал, как посадить нас на «ракету», которая выйдет из Турова аж вечером следующего дня. Ничего себе «выход», если учесть наш громоздкий груз и то, что провоз бензина категорически запрещен. А налегке ехать нельзя: только фотоаппаратура весила больше, чем мог унести один человек.

Но наконец испытания судьбы кончились. На Вересницком плесе, за 12 километров от Турова, куда мы невольно и в отчаянии сплывали, стоял на якоре буксирный теплоход с баржей-рудовозом, стоял носом вверх — команда ремонтировала машину.

— Попросимся на БТ,— предложил я.

— Не возьмут,— отрезал Клакоцкий.

— За спрос не бьют.

— Могут послать далеко.

— Дальше Турова не пошлют.

Тем временем лодки плыли вниз, и тут Сергей решительно рубанул рукой ласковый майский воздух:

— Поворачиваем!

Пожалуй, тяжело дался этот поворот Клакоцкому — не в его привычке подчиняться. Зато капитан БТ встретил нас любезно:

— Грузитесь, в вашем распоряжении час. То место мы знаем, мимо не пройдем.

Мы втянули на борт баржи наши вещи, «казанку» — лодка текла не так катастрофически, как обрисовал Клакоцкий, и он милосердно уступил нам ее в последний момент,— свой «Ветерок», который Сергей надеялся перебрать и отладить, две канистры бензина. Со вторым «Ветерком», с поломанным «Вихрем» и частью нашего

груза Вадим на резиновой лодке возвращался в Туров. Расставаясь, на деревянной потрескавшейся дощечке, которая служила сиденьем на «казанке», он начертил план колонии и пунктиром отметил путь до нее через «сельву».

Быстро ожила машина БТ, Драчев и я впервые узнали, как не легко поднимать якоря. Затем все вместе с капитанского мостика всматривались в величественную панораму Припятской поймы, которая неторопливо, в лучах заходящего майского солнца, разворачивалась перед нами.

***

Не просто так взяли экспедицию на борт рудовоза: пригласили поужинать, постелили койки в матросской каюте, а тушенку и хлеб, которые мы хотели присоединить к артельным харчам, решительно отвергли: вам самим еще понадобится, а впредь, чтобы знали, никогда не нарушайте святые флотские законы: вы — наши гости! Всего нам обошлось 40 километров на рудовозе сердечным трехголосым «спасибо». В ответ БТ заревел сиреной, еще раз провел прожектором вдоль низкого песчаного берега, по лозе, по дубам, по фигурам добровольных искателей приключений — в третьем часу ночи мы высадились на полтора километра ниже Волчи, развернули палатку и под сладкое пение соловьев, камышевок, под мощный комариный звон устроились на первый автономный ночлег.

Однако горячее полесское солнце вскоре вытолкнуло экспедицию из палатки. Сергей и я пошли в разведку тем пунктиром, который обозначил на дощечке Клакоцкий. Вадим предупреждал: идти чрезвычайно тяжело, надо продираться сквозь затопленные лозняки, по грудь в воде. Надо топором расчищать дорогу и осторожно ступать по трясине. Но — главное! — при всем при том не спугнуть цапель.

На этот раз мой опыт пасовал перед неодолимыми делями. Ни я, ни Сергей не смогли продраться через чащу лозы и мелкого олешника, сквозь непролазные заросли хмеля и крапивы одолеть бесконечные протоки, старицы, промоины, болота. Оставалось идти припятским берегом, чтобы попасть на траверз колонии.

Фланговая атака удалась. Вскоре мы поднялись на грядку, которая тянулась в направлении полета тяжелых после жировки птиц. Понятно, там был их «аэродром», там они жили. Направление гряды пересекалось с курсом полета цапель так близко от нас, что мы воспрянули духом. Колония — рядом!

Мочажину — небольшое, но непроходимое озерко — мы форсировали на маленькой лодчонке. А дальше по мокрому заливному лугу, через высокие травы меж дубов живых, буйно зеленых и сухих, мертвых, похожих на привидения, вышли к колонии.

Перед нами открылось грандиозное зрелище. На первом плане три толстенных дуба сплелись ветвями в сплошную крону. С полсотни гнезд лепились одно на другое в кроне трех дубов. Вокруг стоячего озера, сплошь покрытого мерцающей ряской, на белых, будто зимних берегах, белых от сугробов птичьего помета, и тучно зеленых в тех местах, куда помет не попал, — на бело-зеленых берегах в глуби дубравы многочисленные деревья держали по пять, по десять, по пятнадцать гнезд. Понадобилось бы слишком много времени, чтобы пересчитать их. Несколько сот больших, почти как у аистов, конусных строений на дубах-исполинах и несколько тысяч крупных, длинноногих, желтоклювых птиц, которые вели бесконечные переговоры, кружили в синем майском небе, грациозно, как балерины, опускались к своему жилищу и взлетали на крепких, упругих, широких крыльях. Масштабы самой колонии, соседство живых и мертвых дубов, масса гнезд, птиц, их хриплый крик создавали и впечатление далекого, доисторического прошлого, будто попал в иную геологическую эпоху. Не верилось, что этот феномен природа сохранила именно вот здесь, на Припяти — не в дельте Дуная или Волги, а на 405-м километре от устья моей любимой реки...

Гул реактивного самолета подтвердил, что удивительное зрелище — из нашего времени. Ну что ж, ребята, за работу!

Сначала мы выбрали незаселенный цаплями дуб, метрах в семидесяти от края колонии. Сергей строил самодельный шторм-трап. В развилине я прикрепил камеру с сильным телевиком. Далековато, но если птенцы действительно еще не вывелись, надо быть максимально осторожным.

Началась съемка, довольно дилетантская из-за большого расстояния. Зато цапли не очень обращали на меня внимание. Постепенно они совсем успокоились, жизнь в колонии пошла нормальным ходом. И здесь я сделал весьма приятное открытие: в гнездах сидели птенцы! И довольно взрослые. А это значило, что можно подходить ближе, вести себя смелее — никуда валевахы не денутся, детенышей не оставят.

Нашли другой дуб, он рос на окраине колонии. Рядом с ним распростерлась та самая общая крона, справа и

слева еще по одному заселенному дереву. Отсюда можно наблюдать и за остальными гнездами на противоположном берегу озера. Такое близкое соседство напугало цапель. Пришлось тщательно замаскироваться. Сверху я натянул брезент, спереди и по сторонам также прикрылся куском зеленой ткани и дубовыми ветками, оставив узкие щели для наблюдения и съемки. Удобная получилась засада, да низковатая: большую часть гнезд я видел снизу, а те, что оказались на моем уровне, 500-миллиметровый объектив не доставал. Но иной точки мы тогда не нашли. Теперь и я жил, как цапля. Веревкой втащил аппаратуру, пленку, репелент, флягу с холодным чаем. Вернее, чай тепловатый, ибо даже ночью душно, влажно, парно — так на Припяти всегда в конце мая. А днем обливаешься потом, из-за чего мошара не отстает ни на секунду, репелент на нее действует слабо, а сетка от комаров у нас одна на троих. Все же аэрозольный репелент спас меня, когда из дупла, что оказалось под моим левым сапогом, гудя, будто бомбовозы, начали вылетать шершни...

Друзья оставили меня одного, чтобы не пугать своим присутствием боязливых цапель. И вот я один на один с населением колонии.

Почти во всех гнездах были птенцы, разного возраста, в некоторых гнездах даже по пять. Они молча сидели в ожидании своих родителей — цапли, как и аисты, живут парами — изредка высовывали головы, приподнимались, ворочались, но начинали хрипло горланить, когда прилетали родители. Тут каждый малыш всю раскрывал клюв, а отец и мать по очереди кормили птенцов. Большие из них лезли в родительский зоб. Накормив семью, взрослые улетали в поисках новой порции пищи, а в гнезде еще долго возились птенцы. Я наблюдал, как двое сцепились между собой, один стремился буквально вырвать пищу из глотки своего братца, а трое остальных, меньших, слабее, мешали им, тогда большие хватили их за шкуру и отпихивали в сторону.

Колония непрестанно шевелилась, трепетала крыльями, шумела на разные голоса: каркала, крякала, верещала, здесь и там слышались звуки, то похожие на шипенье котов, то на свинячий визг. А то вдруг начинался общий галдеж.

Сначала я не понял настоящей причины переполоха, даже злился на Петра и Сергея — думал, они лезят где-то поблизости, беспокоят цапель. Но однажды, когда все тело онемело от неподвижности и неудобных объятий дубовых сучьев, а сигареты и теплый чай перестали

тонизировать, я осмелел и приподнялся, пользуясь очередным галдежем колонии. И... едва не свалился. Прямо на меня летел крупный хищник, бурого цвета, с массивным желтым клювом, круто загнутым. Я ухватился за камеру, позабыв, что она крепко привинчена струбциной на «дубу смолянном», ибо 500-миллиметровый объектив не терпит ни малейшего колебания вдоль оптической оси. Я позабыл о струбцине, ради которой, свисая головой вниз, искал надежную опору, удобную мне и не вредную дереву. Струбцина прикрутилась надежно и камеру не отдала. Я едва не заплакал, обезоруженный, когда пронзительные глаза хищника глянули в мои очки. А он вдруг резко отвернул, показывая белый хвост.

«Белый хвост,— рассуждал я,— белый хвост у темно-бурой птицы, а клюв орлиный, хищный. И сама она огромная — таких я никогда не видел.

Кто она?.. Белый хвост, желтый клюв, темно-бурый окрас перьев. И размах крыльев — ей-богу, таких распавленных в полете, готически строгих и хищных крыльев я даже не снил. А тут наяву!

Вот тебе и на! — думал я, ныряя в брезентовое укрытие.— Смотри, гастролер какой! Не успел выскочить на авансцену, как убежал за кулисы. А публика до чего же неблагодарная — орет, хоть уши затыкай...»

Так я себя веселил, чтобы хоть немного замаскировать собственную промашку: надо же так оплошать, проморгать отличный кадр!.. Я не знал точно, но подозревал, что нарушитель воздушного пространства колонии, бурый хищник с белым хвостом, не кто иной, как... Нет, слишком смелая догадка. Все же он — очень редкий вид в Белоруссии, а моего орнитологического опыта — кот наплакал.

Снова и снова я упрекал себя за промах: даже плохой снимок помог бы Клакоцкому определить, на кого негодовали цапли.

А колония тем временем успокоилась и гудела в мирном, приглушенном регистре.

Часть звуков мне удалось понять, и я попробовал имитировать голос взрослой цапли, который она подает, подлетая с полным зобом к гнезду. В ответ птенцы высунулись из гнезда и уставились в мою сторону круглыми, желтыми, пронизывающими глазами. Взгляд неподвижный, страшноватый, гипнотический, будто змеиный. Хочешь не хочешь, а припомнишь Дарвина, эволюцию видов, родственность ящерицы, змеи, птицы.

Молодые цапленята не очень красивые. Неуклюже комические, неловкие. Их слабые крылья, будто тряпки,

болтаются на толстом, жирном и круглом, как у гусенка, теле. На голове — лохматые, неопрятные хохлы. Клюв слабый, но надменный, торчит из непричесанного пуха-пера. Глотка, будто у последнего скандалиста, хрипиво-агрессивная.

Вот они и кричат, и визжат, и горлопанят, и бодрятся неопрятные, из зоба выбрасывают на захватчика полупереваренную рыбу, а могут, если что, осрамить самым позорным образом — и здесь что человек, что цапля — на честь не покушайся! На жизнь не покушайся! Для защиты существования все средства хороши.

А вот взрослые выглядят импозантно. Серовато-опаловое перо отликает шелком, по белой шее из-под клюва опускаются три ряда черных пятнышек, маховые перья и косы на голове черные, а на шее сверху косы белые. Садясь на голый сук, цапля вытанцовывает в воздухе удивительный плавный вальс — сразу припоминаются китайские гравюры и классический европейский балет.

Пожалуй, самая характерная черта в поведении валевах — зоркость. Там и здесь на самых высоких точках в колонии обязательно сидят наблюдатели. Сидят крепко, надежно, со своих наблюдательных пунктов взлетают в последний момент опасности. Испуганные птицы занимают позицию на отдаленных голых деревьях, по десятку, по два на каждом, ожидают, пока пройдет опасность, — терпения у них хватает, требуется большая хитрость, чтобы обмануть эту веками выработанную зоркость. Им же не объяснишь, что колония взята под охрану государства, что живут они теперь в биологическом заказнике, что человек с ружьем им не угрожает.

Два раза в день наблюдал я эту картину: росистым утром, когда выскакивал из двойной палатки через густую тучу злобной мошкары и бодро шагал-шлепал лугом к брезентовому скрадку, и на исходе дня, опустив на веревке аппаратуру, а потом взвалив ее на онемелые плечи, чтобы, покачиваясь от усталости, снова приволочься к одержимым кровопийцам, береговым пиратам, которые столбом вились над сковородой с яичницей и густо посыпали ее, будто черным перцем. Вечером мошкара особенно надоедливая, вздохнуть невозможно, пока солнце не сядет. В одной руке держишь кружку с чаем, а в другой ветки, чтобы отбивать ненасытную орду. Комары припятские здоровенные, как волки, а все же они ангелы в сравнении с мошкаррой. Спасает лишь двойная палатка с сеткой и молнией-застежкой. Быстренько мы ныряем в ее чрево, наглухо застегиваем

сетку и при свете фонарика уничтожаем всех незваных гостей, успевших влететь вслед за нами. Только сейчас можно вздохнуть на полную грудь, поговорить, поделиться впечатлениями.

Оказывается, Сергей тоже наблюдал бурого хищника. Хотя и издали, в полете. По силуэту определил: орел. Но который из орлов? Я осторожно подсказываю: орлан-белохвост. Сергей по образованию географ, зоология для него не закрытая зона. И потому он радостно подхватывает: «Конечно, орлан! Безусловно — белохвост!» Эх, не прихватили справочник! И бинокля, как назло, не оказалось. Зато — а это мне как профессионалу-фотографу звучит укором — Сергей успел заснять на слайд силуэт неизвестного нам хищника.

А мне все не верится. Чрезвычайно редко он встречается. Но чего не бывает на Полесье! Да еще здесь, в устье Лани, в бесконечном просторе тростников, нетронутых болот, влажных пойменных дубрав и лугов...

Но что скажет обо всем этом Вадим Клакоцкий?

***

Пять часов на обратный путь. Всего пять часов, чтобы выплыть в наше время едва ли не из Верхнеюрского периода.

Возвращались мы с разным настроением. Петр как будто удовлетворен: вез он в Минск добрую стопку акварелей и рисунков. Сергей под впечатлением припятской «сельвы» вслух планировал музейную диораму в отделе природы. А я, достигнув наконец таинственных Волчанских дебрей, удовлетворения не испытывал. Очень уж много ушло времени на подготовку, на дорогу — при сокращенной до минимума командировке. Фототехника не соответствовала задачам съемки, 500-миллиметровый объектив — детская игрушка, не более. Нужен вдвое длинней, вот тогда, уважаемые валевахи, разрешите обратиться к вам на «ты». И, наконец, не самое ли главное из недостатков экспедиции — отсутствие Клакоцкого. Снимать птиц без научной консультации орнитолога, без его надежной дружеской помощи — это же дилетантство! А возвратиться назад в этом году невозможно, ибо запасы съедены, к тому же птенцы вскоре послетают с гнезд — ищи тогда ветра в поле...

Все надежды — на следующий год, на май месяц.

***

Внимательно выслушав мои экзальтированные воспоминания о колонии, Клакоцкий серьезно отнесся к орлано-

вой сенсации. Я выдержал небольшой допрос с придириками и придиричками. Как-никак, а мой друг нашел на Припяти шесть новых для Белоруссии видов птиц, и каждый редкостный вид тоже чрезвычайно интересовал его. Но наука придерживается прежде всего точности. Вот он и выматывал мне душу, вот и выспрашивал, какого цвета голова да шея, сколько перьев рулевых, а сколько маховых, и какой остроты когти у моего орлана. Когда же надоело экзаменовать мою зрительную память, он вывел меня на туровскую оболонь, продержал там с полчаса и убедился, что «на данный период» я отличаю коршуна от вороны и не путаю чибиса с кряквой. Соответственно моим проверенным и перепроверенным орнитологическим знаниям и способностям был вынесен приговор: есть небольшое подозрение, что мною замечена в Волче птица, чем-то похожая на орлана. Второй пункт приговора возвещал, что ровно через год — хоть камни с неба! — мы с Клакоцким вдвоем посетим Волчу и понаблюдаем как следует за колонией. Ради этого пункта я простил все бюрократически придиричьи допросы насчет идентификации орлана-белохвоста.

Через год камни с неба не посыпались. Случилось худшее: взорвался четвертый блок Чернобыльской АЭС. Короткий взгляд на карту — сразу видно, что Вадиму и его семье угрожает серьезная опасность. Особое беспокойство доставляли восточные ветры — из Чернобыля прямо на Туров. И рядом. А дозвониться в Туров стало почти невозможно, все гомельские направления связи до предела перегружены. Наконец, после нескольких часов непрерывного вращения телефонного диска слышится в трубке прокуренный басок: «Ну как?» — «Приезжай». — «Все здоровы?» — «Не кашляем». — «Еду, готовь лодку!» — «Давно готова». — «А мотор?» — «И мотор».

Снова радостные сборы «на природу»! Длиннющий список необходимых вещей и запасов постепенно перечеркивается, и моя машина все ниже приседает на задние колеса. Пожалеть ее можно — гору вещей венчает 1000-миллиметровый объектив! Главный калибр!

А на душе тревожно. Вести из Чернобыля какие-то путанные, непоследовательные, видимо, до укрощения четвертого блока еще далеко. По существу, нет никакой информации о распространении радиации на Белоруссии. Утешала карта. Роза (какая там роза, скорее — чертополох!) чернобыльских ветров после взрыва направлена больше на Минск, чем на Туров, и совсем не в сторону Лани. В Минске, пожалуй, хуже, чем там.

С такими мыслями я въехал на бетонку Пинск — Калининичи, на трансполесскую магистраль и через несколько километров остановился перед шлагбаумом, неожиданно новым, неотесанным и неуклюжим — раньше, сколько ни ездил по трансполесской, ничего похожего не видел. Милиционер, взглянув на государственный номер, ничего не спрашивая, тут же пропустил, но я успел заметить, что перед шлагбаумом собралось довольно много встречных машин. Первую из них ощупывали зеленым прибором, похожим на дозиметр, который пришлось изучать на воинской службе. Этот неотесанный шлагбаум и то, что меня, минчанина, пропустили на восток без задержки на явном пункте дозиметрического контроля, и то, что все встречные машины проверялись на радиоактивное загрязнение, как ни удивительно, против элементарной логики, добавили оптимизма: я еду из чистого в чистое, а перед грязной зоной, если таковая есть, обязательно загородятся еще одним шлагбаумом. До самого Турова — по бетонке и асфальту, через новенький шикарный припятский мост, построенный на месте бывшей паромной переправы, которая выматывала нервы и отнимала 30—40 минут на каждый рейс, я попал во двор Вадима Петровича. Эгоистически-оптимистично. Чернобыльская катастрофа тогда еще представлялась — с официальной подачи — как незначительная авария. Вот откуда легковерная, оптимистическая бодрость.

Вадим Петрович встретил меня соответственно. А, авария... У нас тихо и спокойно. Жара, суховей донимает — год такой. Пыли слишком много. «А на траве, — он показал что-то подобное на толстый карандаш со стеклянным окошком и волосяной подвижной риской, — за сутки насобиралось всего один».

— Чего — один?

— Один рентген.

— Где насобиралось?

— Да в траве. Под хатой, в огородчике.

Я недоверчиво рассматривал прибор. Примитив, ежу понятно. Волосяная черточка двигается туда-сюда без всякой причины, просто от резкого движения, наклона. Мы сошлись на том, что, будь во дворе такой высокий уровень радиации, Клакоцкий почувствовал бы это физически, своим организмом. Мы убеждали в этом самих себя, да так уверенно, как будто всю жизнь только и делали, что изучали радиологию.

— Так едем?

— Едем!

***

И снова передо мною неспеша, панорамно разворачивается Припять. Удивительная, изумительная река. Самая полноводная в Белоруссии и потому наиболее судоходная. В межень, бывает, останавливается движение теплоходов по Днепру, Неману, Западной Двине, Березине, Сожу. А Припять работает. Недогруженными плывут баржи, но все же плывут! И «ракеты» носятся из Пинска к самому устью и далее на Киев, по украинскому Днепру, подпертому многочисленными плотинами. Суходолу Днепру из всех его притоков Припять дает наибольшую подпитку, которую черпает в бесконечных до недавнего времени болотах. Болотные границы императивно сжимаются мелиорацией, она же выпрямляет реки и речушки — притоки Припяти. Интенсивный сток за такой расточительный счет еще поддерживает судоходный уровень, но постепенно русло огораживают дамбами, раздольная пойма отрезается, болота сохнут. Не за горами уже то время, когда сток истощится и припятский водосбор резко уменьшится. Тяжело представить смерть живительной реки, чуть ли не самой до этого чистой в цивилизованной Европе. А что будет на Полесье, в Белоруссии, в средней полосе Центральной Европы, когда умрет Припять?..

Тяжело даже подумать об этом.

Невидимой плотиной радиации ЧАЭС отгородила Припять от Днепра. И потому движение на реке незначительное — рудовозы стоят на приколе, изредка буксиры толкают перед собой баржи, груженные микашевичским гранитом и песком. Но Припять жила, крутила водовороты под кручами, спешила на перекатах, неторопливо струилась на плесах. Она жила широко, напоказ в заливных лугах, что начинали цвести, и настоженно-таинственно в дубравах. Щедро красовалась промытыми певучими песками на пляжах, робинзоновскими протоками, затонами, староречными озерами и островами, на которых в зарослях лозы вдруг будто кто-то накинул на кусты кружевную скатерть, белела цветущая калина. Припять быстро журчала под плакучими ивами, как совсем молодая речушка, и задумчиво покачивала на фарватере красные и белые бакены. Она жила в вереницах чаек, в аистовом клекоте, в трепещущем серебре осокарей.

И, подставляя лицо солнцу и ветру, я также жил — бодро, радостно, как это может быть только на Припяти в конце мая. Позабыв о всех земных хлопотах и даже о черныбыльской беде.

Я рассчитывал, что проторенная нами год назад тропинка от берега к колонии хоть немного сохранится. Ее и в помине не было! Высокая трава, в которой кое-где желтели ирисы, снова сплошным ковром укрывала заливной луг. Но воды значительно меньше, чем в прошлом году,— мочажина так пересохла, что ее легко перейти и в коротких резиновых сапогах.

Дерево для моего «гнезда» выбрал Вадим. Высокий, стройный, как дорическая колонна, гладкий дуб. До первых сучьев метров восемь, а выше на два моих роста — развилина, не очень удобная, но лучшей не было. Зато, раздвинув несколько веток, я увидел анфас и в профиль гнезда цапель на уровне моих глаз. «Главный калибр» позволял снимать птиц в полный кадр. Ну, теперь только терпение, терпение и еще раз терпение. На приведение в порядок, маскировку, на то, чтобы мои грациозные пугливыцы привыкли не замечать неуклюжее и огромное новое «гнездо», понадобилось полдня. А тут солнце повернулось — и первый съемочный день никаких результатов не принес.

Назавтра лил дождь. Он пришел с запада, и мы приуныли: западные дожди быстро не кончаются. Лежим в палатке, штормуем, ловим по радио последние сообщения: вести о Чернобыле и прогноз погоды. Вестей никаких, прогноз неопределенный. А дождь уныло, монотонно барабанит, и чтобы не уснуть — ибо что тогда, выспавшись днем, делать ночью? — мы вспоминаем все, что было с нами за четверть века нашей дружбы.

На исходе дня тучи сносит вниз по реке. Большое красное солнце пляшет-подскакивает в клубах и прядях тумана над лугом и зажигает многочисленные фейерверки в росных травах, в листьях лозы, в тростнике. Красота такая, что мы и об ужине позабыли. Сидеть бы тихонько до самой ночи, слушать вечерние голоса, следить глазами за бобром, который беззвучно пересекает быстрое течение... Да не усидишь — изголодавшиеся в дождь комары неистово грызут двух любителей приключений, вместе с кровью высасывают лирическое настроение.

А на следующее утро я отыгрался. Солнце исправно выполняло свои обязанности, занятые домашними делами валевахы не обращали на меня никакого внимания: кто кормил деток, кто чистил перышки, а кто-то терпеливо высиживал яйца — период гнездования у цапель растянут в зависимости от времени прилета из жарких стран или по какой иной причине. Так что на съемочной

площадке царило рабочее настроение: актеры, абсолютно раскрепощенные, играли самих себя, а режиссер-оператор заботился о том, чтобы своевременно перезарядить камеры.

Пополудни пасторальная пьеска неожиданно прервалась драматическим действием. Природа снова продемонстрировала свой неумолимый закон борьбы за существование.

Снова, как и в прошлом году, начался птичий галдеж. Наученный горьким опытом, я схватил другую камеру. Крик катился волной из дальнего угла колонии в мою сторону. Вот-вот хищник должен вылететь на авансцену. И он вылетел. Над густой сетью дубовых ветвей мелькнул его силуэт. Курчавая крона, надежное прикрытие от дальноточных цапель, также надежно спрятала от моих «калибров» орлана. Верно говорят: за двумя зайцами лучше не гнаться.

Вадим этим временем должен быть где-то поблизости. Пожалуй, и он заметил, как встревожилась колония, пожалуй, и он видел тот угрожающий силуэт.

И вот я слышу его шаги и приподнимаюсь, чтобы размять ноги, онемевшие после бесконечного сидения на корточках. Все равно пленка почти кончилась, съемочный план выполнен. Под общий птичий переполох я кричу Вадиму:

— Ну как тебе мой коршунок?

— Слазь со своей скворешни, кое-что покажу.

Внизу он торжественно вручает мне большое буровато-черное перо:

— Твоя правда — это орлан. Возьми на память маховое из его правого крыла.

С этого торжественного момента мы начали новый отсчет времени. Но не так-то просто отыскать в припятских джунглях гнездо орлана.

Валентин Жданович

Добрый случай помог мне обнаружить невероятную колонию серых цапель, расположенную вблизи впадения Лани в Припять. Место труднопроходимое, глухое, до недавнего времени известное лишь немногим старожилам деревни Синкевичи и Давид-Городка. От них я узнал адрес колонии и, хотя особого интереса к серым цаплям не испытывал,— эта птица в Припятском Полесье обычна, даже многочисленна,— пробрался сквозь дебри ради ее родной сестры — большой белой цапли, редчайшей у нас.

Про эту удивительную красавицу, чьи нежнейшие распушенные перья издревле украшали головные уборы дам и кавалеров, в белорусской орнитологической литературе известны немногие описания ученых. В. Н. Шнитников

наблюдал ее в 1901 году на берегу Пины в компании восьми серых цапель. Известно, что большая белая зачастую гнездится вместе с серыми своими сородичами. В поисках гнезда белой цапли-балерины (а такое сравнение у всех на устах, кто видел ее взлет и посадку) пришлось мне продираться сквозь ланьские топи и крапивно-лозовые заросли, густо переплетенные хмелем, цепким, как лианы. А еще была надежда найти там же гнездо малой белой цапли, о которой в Белоруссии неизвестно почти ничего, но все-таки ее добыли под Пинском в 1936 году и чучело хранится в Пинском музее.

Гнездо важно найти потому, что это самый доказательный аргумент в пользу обитания на нашей территории данного вида. Пока гнездо не найдено, у скептиков есть все основания утверждать, что птица — залетная: могла заблудиться, отбиться от стаи, потеряться, обессилив во время урагана, метели, внезапных холодов.

Только находкой гнездовья мне удалось доказать, что хоть и редко, а проживают на законных основаниях в Припятском Полесье, считай, на своей родине, неожиданные для наших мест и моих коллег птицы. Степная тиркушка, например. Вот уж чудо из чудес! Эта южная гостья из отряда куликов, абориген степей и полупустынь, плодится и размножается в пойме Припяти. Так же уверенно предъявили вид на жительство галстучник, кулик-сорока, мородунка, серый гусь, кваква, средний кроншнеп, шилохвость. А турухтаны подтверждали свое полесское гражданство не однажды и не поодиночке, а в массе. Зато длиннохвостый поморник отмечен как пролетный, да иначе и быть не может в отношении коренного жителя тундры.

В конце концов я нашел гнездовье большой белой цапли, убедил коллег, что экзотическая красавица иногда предпочитает дельтам Волги и Дуная Среднюю Припять, строит у нас свои родовые имения, выводит птенцов.

Серые цапли обычно поселяются колониями. Первобытный закон выживания в окружении многочисленных хищников за многие тысячелетия научил их коллективной бдительности, осторожности. Делал свое дело и человек: цапля — добыча крупная, один удачный выстрел обеспечивал сытный обед небольшой семье.

Счастливы были наши предки, имея в своих племенных охотничьих угодьях и «бобровые гоны», и крупные поселения цапель. За право обладать ими враждовали племена, общины, удельные княжества.

Печальные страницы старых времен испещрены фактами гибели людей за обладание охотничьими угодьями,

в том числе — за гнездовья серых цапель. Феодалы проливали людскую кровь,— только и всего! — чтобы усладить себя азартом соколиной охоты, в которой цапля служила мишенью.

Увлечение соколиной охотой, считают некоторые исследователи, пришло с Востока. Это утверждение спорное. Моды и увлечения рода человеческого многолики. Бывают моды-однодневки, но есть увлечения непреходящие, столетиями охватывающие народы и нации. Охота вообще — тяжелый, зачастую опасный труд во имя хлеба насущного, но, как понимают сегодня европейцы,— азартное спортивное занятие, в котором человек открывает самого себя, частично сращивая нити, некогда связывавшие его с матерью-природой, а потом необдуманно оборванные.

От стародавних культур еще сохранилось много видов и способов: охота со скрадка, и облава, и гон с борзыми и гончими, и добыча с ловчими птицами, среди которых во все века первенствовали соколы и особенно кречеты. Недаром в летописях сказано, что вид белого кречета гасил блеск золотых кубков, мечей харалужных и шелков заморских. Так с Востока или Запада пришла соколиная охота?

Трудно найти гнездо сокола, чтобы взять на воспитание птенца. Еще труднее приручить и обучить его. Оттого и цена на соколов непомерно велика, и охота была доступна особам царственным, да тем, у кого калита туга да объемна. Стала соколиная «потеха» уделом и правом нуворишей разного рода. И сейчас платят баснословные деньги за возможность испытать кречета-белозора, а испытав, вновь и вновь восторгаться, как намного меньший за свою жертву сокол с лету бьет цаплю!..

За прошедшие столетия много мы растеряли в технике обучения ловчих птиц и в правилах соколиной охоты. Энтузиасты по крупицам собирают потерянное, восстанавливают забытое. Их трудом и живет «соколиная потеха» — праздник духа и тела.

В принципе любительская охота изменилась очень мало. Живя в Турове, бывшей столице могущественного княжества, откуда пошла и широко распространилась высокая культура Полесья и культура охоты в том числе, я вижу, что в ней приглохла праздничность, исчезли торжественные ритуалы, которые, кстати сказать, играли большую воспитательную роль, но укрепилось, как форма поведения, желание взять побыстрее и побольше. Технический прогресс тоже подыграл, вырастив обывателя-добытчика, вооружив его оптическим прицелом, элек-

тронной удочкой, быстроходными средствами передвижения. В сознании такого человека все Красные книги кажутся достойными лишь самокрутки, о будущем окружающей его среды он вообще не задумывается. Есть еще и такие горе-охотники, кто просто ради наслаждения выстрелом уничтожают любых животных, оправдываясь мнимой вредностью их. Не избежала этой участи и серая цапля, а потому выбирает, чтобы продолжить свой род, самые глухие уголки, которые на планете тоже исчезают.

Если на юге, в дельтах крупных рек и в плавнях, колонии сооружаются в зарослях тростника, то в наших краях они устраиваются на деревьях: дубах, вербах, соснах, даже на елях. Колония в 50—60 гнезд считается крупной, а 100—150 в одном месте свитых гнезд воспринимаются орнитологами как сенсация.

Каково же было мне в ланьских дебрях, насколько невероятным казалось наличие на весьма ограниченной площади 600 гнезд! Да в одной только кроне я насчитал сразу полсотни! Стал прикидывать общую численность птичьего населения. Если в каждом гнезде две взрослые птицы-родители да четверо, в среднем, птенцов, да прибавить сюда несовершеннолетних и престарелых холостяков, то в этом цапельном мегаполисе наберется тысяч пять жителей. Сдерживая эмоции, снова и снова осматривал гнезда: не все же бывают жилыми. Да, в плотно заселенных кварталах воздушного города изредка встречались «дома с заколоченными окнами». На общую статистику они влияли незначительно.

Самое, пожалуй, поразительное заключалось не в уникальности колонии, а в том, что до сих пор о ней ничего не было известно в ученном мире. Наша цивилизация за последние четыре-пять столетий только тем и занималась, что открывала за морями-океанами испокон известные аборигенам явления и факты. А полесскому крестьянину невдомек было кому-то сообщать о бесполезных птицах в то время, когда его одолевают заботы, где накосить сена и заготовить дров на зиму. С практической точки зрения колония интереса не представляет. Охота? Если в окрестностях вдоволь диких уток, водятся лоси, кабаны, косули и всегда можно поймать рыбу, вряд ли уважающий себя охотник польстится на пахнущую ворванью цаплю. Правда, пониже Лани припятские люди не брезгают и такой добычей. Ну что ни край, то обычай...

А все же не случайно колония поселилась именно здесь. Напрямик до Синкевичей рукой подать, всего-то

километров десять-пятнадцать, но каких! Довольно точный индикатор глухомани: рядом с цаплями поселились черные аисты. Уединенная, малодоступная местность радует разнообразием фауны. Бобры, выдры, ондатры — не часто встретишь их всех сразу. О пернатых можно говорить долго: Припять — райские кущи для птиц, а здешние ланьские места наиболее благоприятные.

Но объявленная биологическим заказником несколько лет назад цапельная вотчина кажется практически незащищенной. Не от браконьеров. На них в последнее время списываются огрехи и бесхозяйственность лесников-министров и бесправных лесничих, бесконтрольность ведомств, беспомощность природоохранительных органов. Виноват и тот, кто плохо охраняет, и тот, кто скверно определил роль охраны, границы охраняемого и вину нарушителя закона.

У нас в Белоруссии (по сравнению, скажем, с Прибалтикой или европейскими странами) чрезмерная мягкость закона позволяет браконьеру жить да поживать. Мизерные штаты лесной охраны, отсутствие материальной заинтересованности у лесников и малочисленность егерей, почти ненаказуемая антиэкологическая деятельность промышленных и сельскохозяйственных ведомств на нет сводят даже это мягкотелое законодательство.

Тот же биозаказник, к примеру. Его отдали под защиту Синкевичского лесничества, не увеличив ни штатов, ни средств на охрану. И непроходимость ланьских дебрей, спасающая заказник от непрошенных гостей с суши, одновременно препятствует регулярному наблюдению за порядком, который легко нарушить со стороны Припяти. Я в том убеждался не однажды, живя по нескольку дней на территории заказника: ни единая «сторожевая» душа не поинтересовалась моей личностью, лишь пара неказистых щитов-аншлагов предупреждала об относительном суверенитете нескольких сотен гектаров поймы. Щиты категорически запрещали охотиться, ловить рыбу, рубить лес, косить траву, разбивать палатки, жечь костры. Но в узких протоках носились моторки, где-то в глубине заказника звенели косы, уткнув лодки в лозняк, перебирали сети рыбаки. А потом и мы разбились на запретном берегу палатку и жили в ней сколько нам угодно было, имея, правда, на то самое высокое разрешение, но его никто не пытался спрашивать...

К сожалению, законодательством у нас не регламентированы многие правила поведения человека в природе.

В последнее время наблюдается уменьшение популяции, в цапельном мегаполисе прибавляется «заколо-

ченных домов» — пустующих гнезд. Что послужило причиной: интенсивная мелиорация Полесья и ухудшение в связи с этим кормовой базы? Усиленный отстрел цапель на перелетах и на зимовках в южных краях или влияние чернобыльской катастрофы? Или беспокойство на гнездовье от любопытствующих после нескольких крикливых публикаций в массовой прессе? Ученым еще предстоит это выяснить.

Семейство цаплевых у нас представлено пятью родами:

Цапли — ARDEA. LINNAEUS,	1758
Белые цапли — EGRETTA. FORSTER,	1817
Кваквы — NYCTICORAX. FORSTER,	1817
Волчки — IXOBRYCHUS. BILLBERG,	1828
Выпи — BOTAURUS. STEPHENS,	1819

СЕРАЯ ЦАПЛЯ — ARDEA CINNAREA. L.

Местные названия: «каня» (Житковичский район), «валяваха» (Краснопольский район), «чапля» (повсеместно).

Самая крупная из всех наших цапель. Общая окраска спины голубовато-серая. Брюхо, передняя часть шеи и зоб сливочно-белые. Лоб и темя белые. Над глазом идет широкая черная полоса, заканчивающаяся на затылке черным хохлом — косичками. От горла по нижней стороне шеи, наподобие галстука, тянутся три полосы крупных продолговатых черных пятен. Зоб украшен удлиненными перьями. Маховые перья и большие, кроющие их, черные. Рулевые у основания буровато-серые, на вершине черные. Клюв желтовато-бурый, ноги зеленовато-серые. Радужина золотисто-желтая, отсюда впечатление змеиного взгляда.

По сложению — это наиболее типичная цапля: узкая голова, большой прямой клюв, длинная шея, длинные ноги, короткий хвост. И широкие крылья. На лету не так стройна. Шею складывает в форме латинской буквы «S», если смотреть слева, и втягивает ее в плечи. Голос совсем не музыкальный, напоминает скрип ржавой петли — «краанк».

Вес до 2250 г, длина крыла до 480 мм, клюва — до 122 мм.

Гнездо конусообразное, выбирается самцом, а строят обе птицы из сухих веток и прутьев. В кладке 3—7 яиц (обычно 4—5) небесно-голубого цвета, их средняя величина 59,8 × 43,7 мм. Насиживают обе птицы, но самец гораздо меньше. Насиживание продолжается 26—27 суток.

Питается мелкой рыбой, лягушками, головастиками, насекомыми, грызунами, ящерицами, змеями.

Цапля бодрствует в течение всей ночи. Часто ее можно видеть стоящей на краю косы по отмелям, на мелководных плесах. Но вот она заметила добычу — и следует молниеносный удар клюва. Так же долго и терпеливо выставляет цапля у норок полевок.

РЫЖАЯ ЦАПЛЯ — *ARDEA PURPUREA*. L.

Местное название: «чырвоная цапля» (Пинский район).

Крупная, чуть меньше гуся, птица. Вес 1,2 кг. Общий фон окраски темный. Спина серовато-бурая. Голова, шея и грудь рыжие. Крылья темно-серые. Маховые перья черные. Ноги и клюв длинные, желтовато-бурые. В отличие от серой цапли очень редко присаживается на деревья. Голос негромкий, можно передать словосочетанием «краанк».

В СССР обитает в Европейской части — от южных областей до 52—53 градуса северной широты и нижнего течения Волги на востоке, на Кавказе, в Средней Азии и Казахстане, в Южном Приморье.

Находки рыжей цапли в Белоруссии чаще всего относятся к ее южной части, особенно к Полесью. На территории Припятского государственного ландшафтно-гидрологического заповедника в Снядинском и Переровском лесничествах отдельные экземпляры встречаются в течение всего лета ежегодно с 1970 года, что говорит о возможном гнездовании этого вида.

Обитает рыжая цапля по берегам пойменных озер и стариц, обязательно заросшим тростником, камышом, ивой. Селится чаще отдельными парами или небольшими колониями. Гнезда располагает на заломах тростника. В кладке 4—5 зеленовато-голубых яиц. Птенцы появляются в конце июня. Становятся на крыло между 25 июля и 5 августа.

Питаются рыжие цапли, как и серые, рыбой, лягушками и водными беспозвоночными. В Казахстане отмечено поедание ею саранчи.

По причине малочисленности хозяйственного значения не имеет.

Мерой сохранения в республике может быть выяснение мест обитания и жесткая их охрана.

БОЛЬШАЯ БЕЛАЯ ЦАПЛЯ — *EGRETTA ALBA*. L.

Птица, примерно, величиною с гуся. Вес около 2 кг. Длина тела 0,9—1,2 метра. Оперение чисто белое. Вокруг глаз желтое кольцо. Ноги и клюв черные с красноватым оттенком, основание клюва желтое. Полет как и у серой цапли. Голос — грубый хриплый скрип.

Большая белая цапля — редкий вид, занесена в Красную книгу БССР.

В СССР обитает от Молдавии и Южной Украины до нижнего течения Волги и Урала, а также от Казахстана до Приморья.

В БССР обнаружена на Полесье. Известны залеты в Витебскую область. Гнездование отмечено в 1972—79 гг. в пойме Припяти на территории Петриковского района. Имеются устные сообщения о гнездовании среди колонии серых цапель в устье реки Лань.

В условиях Полесья встречается по берегам рек, озер, стариц. Гнезда строит на деревьях — дубах и осоко-рях, диаметр гнезд колеблется от 0,6 до 0,8 метра. Строительный материал — сухие сучья и ветки. Полная кладка — 5 зеленовато-голубых яиц. Летные молодые птицы появляются на водоемах в конце первой половины июля. Отлет на зимовку приходится на середину сентября.

Питается насекомыми, рыбой и мелкими грызунами.

Одной из особенностей большой белой цапли является ее способность переключаться на питание той группой кормов, которая наиболее доступна в данной местности, к чему неспособны другие виды цапель. Эта особенность используется человеком для изучения природных очагов туляремии.

Эта редкостная у нас птица исключительно осторожна и пуглива, что вызвано постоянным преследованием со стороны человека (в прошлом) — из-за пресловутых перьев-эгреток. Она выбирает для кормежки только открытые участки, чтобы вовремя заметить опасность. Потревоженная, улетает далеко и надолго. В полете крайне внимательна: неожиданно увидев под собой человека, резко взмывает. Очень молчалива, наверно, тоже из осторожности.

В связи с небольшой численностью никакого хозяйственного значения не имеет, однако для сохранения вида необходимо срочное выяснение мест гнездовья и усиленная их охрана.

МАЛАЯ БЕЛАЯ ЦАПЛЯ — EGRETTA GARZETTA. L.

Местное название: «бялушка» (Житковичский район).

Небольшая птица чисто белого цвета. Вес до 500 г. На затылке хохолок из 2—3 очень длинных, узких ленто-видных перьев. Перья зоба удлинены, плечевые — тоже, вдобавок рассучены и доходят до конца хвоста, что придает птице сказочную красоту. Клюв черный, у основания желтый. Кожа лица голая, голубоватого оттенка. Уздечка и ноги черные. Радужина ярко-желтая. У молодых птиц нет украшающих перьев, нижняя челюсть желтая.

В СССР обитает от Молдавии, низовьев Дуная, Днестра, Днепра до Приазовья, дельты Волги и Урала, на Кавказе (исключая его центральную часть), в среднем течении Аму- и Сыр-Дарьи, а также на юго-западе Туркмении.

В Белоруссии до семидесятых годов этого столетия известна только одна находка в окрестностях Пинска. С начала семидесятых годов малые белые цапли стали ежегодно отмечаться в среднем течении Припяти — в Житковичском и Петриковском районах. Наибольшее количество встреч зарегистрировано в конце 70-х годов, когда наблюдались даже стайки в 3—7 особей. Зачастую малые белые цапли держались вместе с большими белыми. Были среди них и взрослые и молодые. А в 1988 году наблюдались только две особи. Гнездование не отмечалось. Как правило, малые белые цапли наблюдались на кормежке по заросшим мелководьям Припяти, на пойменных озерах и староречьях.

Ночует на деревьях вместе с большими белыми и серыми цаплями. Отлетает в середине октября. Гнездится колониально, но любит присоединяться к другим голенастым. Это чувство доброго соседства у малой белой развито, как ни у одной из цапель; возможно, срабатывает инстинкт самосохранения вида под защитой более сильных родственников. При всей приукрашенности, «чепуристости» малая белая на гнездовье криклива, в поведении не так осторожна, как большая белая. В южных ареалах селится и в камышах, и на деревьях, но предпочитает «высотные квартиры». По виду все тот же перевернутый конус с просвечивающимися стенками, но гнездо выбирает самка, при этом всякий удобный случай занять пустующее гнездо не пропускается.

Яиц откладывает от 3 до 6, но чаще 5, насыщенного голубовато-зеленого цвета, в среднем $46,5 \times 32,6$ мм. Через 25 дней появляется первый птенец.

Из-за своей редкости на территории Белоруссии подлечит жесткой охране.

КВАКВА — NYCTICORAX NYCTICORAX. L.

Небольшая, примерно с ворону птица. Вес около 700 г. Ноги короткие. Верх головы и спина черные, низ белый. Крылья серые. На голове в брачный период хохол из длинных белых перьев. Клюв черный. Ноги розовато-желтые. Глаза красные. Молодые птицы буровато-серые с пестринами.

В СССР встречается от Молдавии до Приазовья и нижнего течения Волги, Урала, на Кавказе, в Средней Азии и в прилежащих к ней районах Казахстана. До

1975 года для территории республики этот вид считался редким залетным. С этого же года после находки гнезда с пятью нелетными птенцами возле Турова, в пойме Припяти, он получил статус редкого гнездящегося. С этого времени ежегодно стали наблюдаться в течение гнездового периода как взрослые, так и молодые кваквы. Количество встреч год от года возрастает, что говорит о расширении ареала этого вида.

В условиях среднего течения Припяти кваква заселяет подтопленные ивняковые заросли с тростником — по берегам пойменных озер и стариц. Наличие ивняка обязательно.

Ведет очень скрытый образ жизни. Активна только в темноте. В сумерки иногда усаживается на верхушки кустов и сидит, пока не стемнеет. Голос неприятный и сильный: «кваау-кваау». Прилетает в начале мая. Сведений о начале гнездования не имеется. В полесских условиях гнездо устраивает на деревьях среди прибрежных зарослей. Оно представляет собою довольно рыхлую постройку диаметром около полуметра из веток ивы, ольхи и кусочков тростника. Лоток мелкий, 3—4 см. Полная кладка — 5 голубоватых яиц. Птенцы появляются в июле. Летные молодые птенцы отмечены в начале августа.

Питается кваква водными беспозвоночными (плауны, водолюбы, их личинки, стрекозы) и мелкой рыбой.

Исчезает с мест гнездовых в первой половине сентября.

Хозяйственного значения не имеет, однако из-за своей редкости требует пристального внимания и тщательной охраны биотопов.

МАЛАЯ ВЫПЬ, или ВОЛЧОК — IXOBRYCHUS MINUTUS. L.

Местные названия: «малы гібелюйчык» (Борисовский район), «ваўчок» (Мозырский и Житковичский районы), «лазнюга», «малы бугайчык» (Петриковский район).

Самая малая из наших цапель. Вес не превышает 170 г. Длина тела от 314 до 385 мм. В остальном полностью подобна своим более крупным родственникам. Оперение рыхлое. Верх головы, спина, подхвостье у самцов черные. Клюв желтовато-зеленый. Ноги зеленые. Уздечка голая с ярко-красной каймой. У самок верхняя часть головы, спины и подхвостье темно-бурые. Спереди на шее и брюшке продольные темные пестрины.

Северная граница распространения этого вида в СССР проходит через Ленинград, Весьегонск, Киров, Пермь, Барнаул и Тарбагатай.

В БССР живет везде, где находит подходящие условия обитания. В Полесье семья этих цапель довольно многочисленна. Встречаются, как правило, в зарослях ивы и тростника по берегам рек, озер, стариц. Предпочитают ивняки, затопленные водой, то есть места менее доступные, но часто селятся вблизи деревень и поселков. Ведя скрытный образ жизни, к человеку не так насторожены, как прочие цапли. Этот стиль поведения компенсируется незаурядными способностями к маскировке.

Маскировка под окружающую среду у всех живущих в камышах и тростниках проявляется в покровительственной окраске, в спасительном подражании светотени и в школе поведения. Вытянув по вертикали желтовато-зеленый клюв и длинную тонкую рыжевато-бурую шею, белые пятнышки которой имитируют проблески света в тростниковой чащобе, замирая наподобие млеющих под июньским солнцем прошлогодних желтых и сеголетних голубоватых стеблей, выпи, большая и малая, корректируют свое бытие относительно места обитания. Спрятаться и замереть, визуальнo раствориться в окружающей среде, используя приобретенный по наследству камуфляж, нейтрализовать хищное поползновение, мобилизуя все ресурсы терпеливого выжидания, — такими вот способностями наделила природа выпей.

Умение затаиваться развито настолько, что шумный пришелец, незнакомый со способом передвижения в болотных чащобах, и почти бесшумный местный житель одинаково могут не заметить птицу на расстоянии вытянутой руки. До анекдотов бы, наверное, дошло, если бы «малы гібелюйчык» и «гібейло» могли рассказать, как они с помощью мимикрии дурачат человека.

Чаще всего малую выпь можно обнаружить по крику, напоминающему «уханье» большой выпи.

С зимовки малая выпь прилетает на Полесье в первой декаде апреля, на Витебщину — недели на две позже. Приступает к гнездованию в конце мая. Гнезда устраивает обычно над водой на кустах ивы, иногда на заламах тростника. Строительный материал: тростник, мелкие веточки ивы и ольхи. Диаметр гнезд не превышает 20 см. Расстояние от воды 0,5 до 1,5 м. В полной кладке 9 яиц, белых, чуть-чуть зеленоватых. Средний размер их 34 × 25 мм. Птенцы появляются в июне, к началу августа начинают летать.

Питаются малые выпы водяными насекомыми и их личинками, мелкой рыбой, лягушками.

Отлет на зимовку происходит в конце сентября — начале октября.

БОЛЬШАЯ ВЫПЬ — *BOTAURUS STELLARIS*. L.

Местные названия: «абухало», «бухало» (Слущкий район), «бугай» (Петриковский район), «гібейло» (Житковичский район), «вадзяны бык» (Пинский район), «вадзяны бугай» — самое распространенное.

В латинском названии уже обнаруживается внешний признак: бык звёздчатый. Бык — по голосу; звёздчатый, пестрый — по окраске оперения.

Крупная птица, весом до 1700 г при длине тела до 80 см. Оперение рыхлое темно-охристого цвета с неправильной формы черно-бурыми пестринами. Верх головы и спину покрывают черные перья (от затылка) с желтыми наружными каемками. Характерным в окраске является наличие «усов» — черных полос, идущих вдоль шеи от углов рта. Шея желтоватая. Брюхо желтовато-охристое. На шее и на брюхе разбросаны бурые пестрины. Клюв острый, желтовато-зеленый с темно-бурой вершиной. Ноги намного короче, чем у других цапель, зеленоватые. Глаза золотисто-охристые. Самки заметно меньше самцов.

Ареал этого вида перекрывает большую часть СССР, примерно до 60° северной широты. В XIX веке большая выпь была обычным в Белоруссии видом. А теперь она исключена в Красную книгу БССР.

Характерное местообитание большой выпи — тростниковые заросли по берегам рек, озер, стариц и в болотах. Вскоре после прилета (на Припять — в начале апреля, в северные области Белоруссии — двумя неделями позже) выпь начинает обнаруживать себя криками, механика которых долгое время была загадкой для натуралистов. Крик выпи очень напоминает утробный рев, сопровождающийся звуком как бы подавленного вдоха или выдоха: «ы-ых». Раньше считалось, что эти звуки получаются, если птица наберет воду в клюв и с силой выпустит ее при погруженном клюве. Наблюдения в Амстердамском зоопарке показали несостоятельность этого мнения. Свой крик выпь издает горлом, перемещая голову в обычной вертикальной позе из верхнего положения на грудь и обратно. Крик и смена позы повторяются несколько раз, а затем птица опять замирает, вытянувшись вертикально. При этой позе, благодаря окраске оперения, она «растворяется» на фоне стеблей тростника, становится невидимой. С началом гнездования в сумерки и ночью выпь часто издает и другой звук, который можно передать как хрипловое «ка-аук». Обычно несколько птиц перекликаются.

Начало гнездования приходится на середину мая, а в пойме Припяти — на 10—12 дней раньше. Гнездо устраи-

вают в зарослях тростника, на всплавинах. Основанием его иногда может быть кочка. Гнездо крупное — до 70 см в поперечнике. Строительный материал — сухие кусочки ситника, тростника, осоки и других растений. В кладке бывает от 3 до 7 яиц буровато-оливкового цвета. Насиживание начинается с откладки первого яйца и продолжается 26 суток. Птенцы появляются в начале июня с разницей по времени, равной интервалу между откладкой яиц (точно так у всех цапель). Двухнедельные птенцы способны на время покидать гнездо и самостоятельно кормиться, поедая головастиков и водных насекомых. Возмужавшие птицы поедают молодь рыб, лягушек, тритонов и даже мелких водных и полуводных млекопитающих.

На зимовку (Средиземноморье и Центральная Африка) выпи отправляются, когда птенцы достигнут десятидневного возраста. Летят в одиночку. Период отлета сильно растянут. Известны случаи, когда выпи задерживались до полного ледостава.

Большая выпь, как исчезающий у нас вид, заслуживает пристального внимания и охраны, сохранения мест обитания, что довольно сложно на Полесье, где развернуто широкомасштабное осушение.

***

А теперь еще о двух пернатых, редко гнездящихся в Белоруссии, но обнаруженных нами в устье Лани, на этот раз о хищниках.

Первый из них принадлежит к роду соколов.

СОКОЛ-САПСАН — FALCO PEREGRINUS. GM.

Если перевести буквально с латыни, получим «сокол-чужестранец». Но у нас, хотя и редко, гнездится, и есть предположение, что может быть даже оседлым. В Бело-вежской пуще, по Рейхенову (в прошлом), — «самый частый вид среди благородных соколов».

Выглядит он так: верх тела темновато-бурый с сизоватым налетом, низ белый или сливочно-белый с темно-бурыми продольными и каплевидными пятнами. Голова сверху почти черная, щеки белые, от глаз вниз идут широкие черные полосы — «усы». Маховые темно-бурые с белыми поперечными пятнами. Восковица желтая, ноги желтые, клюв голубовато-розовый, на конце черный. Радужина коричнево-бурая.

Вес: самцы — до 700 г, самки — до 1300 г. Длина крыла до 375 мм, клюва — до 29 мм.

Гнездится возле обширных открытых пространств болот и речных долин на опушке леса, на высоких деревьях,

занимая и перестраивая на свой вкус гнезда других крупных птиц. Замечено, нередко поселяется в колониях цапель и охотится на них. Откладывает до 4 яиц размером 53×42 мм и весом 42—46 г. Окраска их варьирует от белой до красноватой. Птенцов бывает, как правило, меньше, чем яиц, они вылупливаются на 28—29 день.

Сапсан добывает пропитание исключительно по-соколиному: устраивает наблюдательный пункт на вершине высокого дерева и, заметив пролетающую жертву, срывается с места, быстро набирает высоту, взлетает выше добычи, а затем «делает ставку», то есть, прицелившись, круто пикирует со скоростью 100 м/сек — 360 км в час — чем не истребитель?

В момент атаки крылья и лапы почти прижаты к корпусу, а длинные острые задние когти направлены вперед — ими наносится разящий удар. Мелкую добычу сапсан схватывает на лету, а с крупной падает на землю.

В старину прирученные соколы высоко ценились вельможными охотниками: за одного сокола давали двух лошадей или трех волов.

ОРЛАН-БЕЛОХВОСТ — *HALIAEETUS ALBICIL- LA.* L.

Местное название «гарол» (Полесье).

Очень большая птица, бурая, с охристой головой и шеей, белыми или беловатыми перьями надхвостья и белым, слегка клиновидным хвостом. Клюв желтый, восковица и лапы желтые, когти черные. В парении концы крыльев расставлены наподобие пальцев.

Вес: самцы — около 4 кг, самки — 5 кг. Размах крыльев 2,2—2,5 м, длина тела до 950 мм, хвоста — до 330 мм.

Встречается очень редко. По рассказам местных жителей в Синкевичском лесничестве, в пойме Припяти, в 1938—1939 годах были добыты четыре орлана. Потому и наша находка там не случайна.

Орлан-белохвост не отличается особым благородством поведения: не брезгует домашними гусями, оставшими и ослабевшими аистами, птенцами голенастых, даже снулой рыбой. Но этот типичный житель болотных и речных просторов по размерам и весу среди наших пернатых хищников уступает лишь немного беркуту. Он настолько редок, что даже просто увидеть его — большая удача. Особенно теперь, когда в результате мелиорации Полесья резко сократился «птичий рай».

Вадим Клакоцкий

A good chance helped me discover a prodigious colony of gray herons at a spot where the Lan' flows into the Pripet. That is an out-of-the-way corner of the province, an impassable spot formerly known only to a few old-timers from the village of Sinkevichi and the town of David-Gorodok. They told me about the colony. Although I did not take a particular interest in gray herons — these birds are common here and the Pripet Polesye abounds with them — I made my way through the thickets in search of their relative, the great white heron which is a rarity.

This remarkable beauty whose showy loose-webbed plumes used to be worn as aigrettes in old times by noble dames and chevaliers has been but shantily described in Belorussian ornithological literature. V. N. Shnitnikov is reported to have observed it in 1901 on the banks of the Pina in the company of eight gray herons. It is common knowledge that the great white heron will often nest together with its gray cousins. In search of the nest of this ballet-dancer of a bird (and this is the metaphor that is generally used to describe it by anyone who has happened to watch its graceful taking off and landing) I had to force my way through the Lan' marshes and the thick growth of osier and nettles intertwined with hops' climbing up and twining like lianas. I was also hoping to find the nest of the little white heron about which welle-nigh nothing is known in Belorussia. Yet, they managed to procure

one specimen somehow, near Pinsk in 1936, and the stuffed bird is kept in the Pinsk museum.

The nest would be a real find because it is the most conclusive proof of the fact that Belorussia is part of the natural habitat of this species.

Until the nest is found the sceptics have all reasons to state that this is a bird of passage. It may have strayed from the flock, lost its way or broken down when flying against a strong wind or during a snowstorm or a sudden spell of frost.

It was just the finding of the nesting-places that made it possible for me to prove (to the surprise of my colleagues) that the Pripet Polesye is actually the natural habitat of certain birds, unexpected in our parts, speaking properly, their homeland. Take the steppe plover, for one. Here is a miracle for you! This southern visitor of the order sandpipers, an aboriginal of the steppes and semi-deserts, breeds in the flood-lands of the Pripet. Coming from the same natural habitat are the ringed plover, Terek sandpiper, greylag, night heron, curlew, Siberian pectoral sandpiper, oystercatcher. And the native Polesye habitat of the ruff and reeve has been substantiated not by a single case but en masse. On the other hand, the long-tailed jaeger has been noted as a migratory bird, which is only natural for a indigenous inhabitant of the tundra.

Finally, I have found the nesting-place of the great white heron and I have convinced my co-workers that this exotic beauty sometimes prefers the middle reaches of the Pripet to the lower reaches of the Volga and the Danube, it builds its sanctuaries and hanches out its youngsters in our parts.

Gray herons usually have the habit of settling in colonies. Throughout centuries, the primeval instinct of survival in the midst of beasts and birds of prey has taught them collective vigilance and caution. Man has made a contribution of his own: the heron is good game and one sure shot will provide a square dinner for a small family.

Lucky were our ancestors whose hunting grounds included beavers' and herons' colonies. However, the right to possess them was contended for by individual tribes, communities and appanage principalities.

The sadder pages of ancient times brim over with cases of tragic destiny of people who died in the fight for fighting grounds, including the gray herons' nesting-places. Feudal lords shed human blood striving merely to indulge their own fancy for falconry in which the heron was hunted as game.

It is difficult to find a falcon's nest for the purpose of getting a fledgeling to be used for this sport. Consequently, the price of falcons was exorbitant and falconry was within the reach of members of royal families alone or wealthy people. Thus falconry came to be the pursuit of all kinds of nouveaux riches. Even today they are ready to pay through the nose for the thrill of trying out the white gyrfalcon which, much smaller than the heron as it is, also plunges down upon its prey!..

In the past centuries we have fooled away the greater part of the falconry rules and training technique of hunting birds. Today, the enthusiasts are trying hard to restore this sport. Their efforts support "falconry art", this revelry of both human spirit and body.

While in the south, wintering on the lower reaches of the major rivers and on their reed-covered flats, the herons build their colonies in the reed-beds, in our parts these are built on trees oaks, russey-willows, birches and even fir-trees. A colony made up of 50 to 60 nests is regarded as large and 100 to 150 nests built in one spot are taken by ornithologists as nothing short of a miracle.

Imagine my wonderment when in the Lansky thicket I came across no less than 600 nests within a rather small patch of land. I counted 50 nests inside one tree crown alone! I tried to estimate the size of the whole population. If each nest held two adult birds and, on the average, four nestlings, plus the overall number of fledgelings and aged bachelors, the population of this heron megalopolis would come up to some five thousand or so. Holding back my emotions, I looked the nests over and over again — some of them might be unoccupied. Indeed, there were some dwellings with their windows boarded up in the midst of the crowded blocks of this densely populated township. But that hardly affected the overall statistics.

The most remarkable aspect of the situation lay not in the unique character of this heronry but in the fact that the world of science was utterly ignorant of it. Over the past four or five centuries our civilization has been centred around nothing else but discovering various phenomena and facts overseas, which since the beginning of time have been common knowledge to the aboriginal population. So it has never occurred to the Polesye peasant that he should tell anyone about the birds that "were of no use" as he has been beset with problems like how to make hay or provide his household with firewood. Pragmatically, the heronry

is of no interest whatsoever. Are the herons any good as game to hunt? No. It is hardly probable that a good hunter will care to put blubber-smelling heron into his fowling bag, while the neighbourhood just teems with wild ducks, elks, wild boars, roe and fish. True, beyond this area, where the Lan' flows into the Pripet, the population do not shrink from game like that. Well, every land is bound to have customs of its own!.. There is good reason why the colony settled in no other place but this. Sinkevichi is at a stone's throw, a short cut of ten — fifteen kilometres or so, but those are regular backwoods! The sure sign of this is the fact that black storks have settled there, side by side with the herons. This solitary remote spot is noted for a remarkable diversity of fauna. There are beavers, otters, musk-rats — these aren't often seen to mix. The feathered world holds sway over this place: the Pripet is a Garden of Eden for birds the Lan' banks are its most delectable spot.

Proclaimed a biological game reserve a few years back, the herons' ancestral lands seem practically unprotected.

But poachers are not the only curse. The buck would be recently passed on to them for all the faults and bad management of the forest ministers and un-authoritative foresters, for the arbitrary rule of state committees and departments, for the ineffectiveness of nature-protection bodies. The responsibility is both upon those who poorly protect nature and those who could not efficiently outline the role of this protection, the boundaries of the protected and the amenability of law-breakers.

Laws in Belorussia, too moderate as compared with those in the Baltic states or other Socialist countries, give the poacher a chance of living on the fat of the land. Scanty personnel of forest guard, lack of material incentive with the foresters and huntsmen, anti-ecological activities of the industrial and agricultural state committees and departments which are hardly answerable for anything bring to nought even the effect of the feeble laws as they stand today.

It is to be regretted that today's legislation does not provide any definite rules of human behaviour towards nature.

The population of the herons' megalopolis is observed to have shrunk of late. The number of empty nests grows larger. What was the reason for this? Land-reclamation in the Polesye and subsequent worsening of the forage reserve? Greater game-shooting of herons during their migration or wintering in the south or aftermath of the Chernobyl disaster? Rush of curious persons to the nesting-place

following some free and easy publications in the press... the scientists are expected to make clear these points.

The family Ardeidae in our parts comprises five genera, i. e.

true herons — *Ardea*, Linnaeus, 1758

egrets — *Egretta*, Forster, 1817

night herons — *Nycticorax*, Forster, 1817

little bitterns — *Ixobrychus*, Billberg, 1828

littrens — *Botaurus*, Stephens, 1819.

The Grey Heron — *Ardea Cinnerea*, L.

The local names are "kanya" (Zhitovich district), "valyavakha" (Krasnopolsk district), "chaplja" (elsewhere).

The largest of all our herons. The bird's back is bluish-grey on his back and creamy-white beneath, on the front of the neck and breast, white on the forehead and crown, barred with black over the eyes. At the back of the head the black plumage turns into a black crest. Three streaks made up of large oblong-shaped black spots run from the throat over the lower part of the neck, like a cravat. The breast is ornamented with elongated feathers. The principal quills of the wings and the larger flight feathers covering them are black. The main tails are brownish-grey at the base and black at the tips. The bill is yellow-brown and the legs are greenish-grey. The iris of the eye is goldish-yellow, this gives the heron a typical snaky gaze.

As regards its structure, this is a typical heron: a small head, pointed straight bill, long neck and legs and a short tail. The grey heron has wide wings. Not particularly graceful when in flight. It folds its neck to form the Latin "S", when viewed from aside, and draws in its head. The voice is far from musical, it sounds like the squeak of an uncoiled hinge.

The grey heron weighs c., 2250 g., its wing is c., 480 mm long, the bill may reach 122 mm.

The nest is cone-shaped and is chosen by the male, but both parents work together to build it from dry twigs and rods. The nest shelters 3 to 7 eggs (most often, 4 to 5) which are sky-blue and are 59,8 by 43.7 mm in size. Both male and female sit on the eggs, but the former spends less time in the nest. The hatching takes 26 to 27 days.

The grey heron feeds on small fish, frogs, tadpoles, rodents, lizards and snakes. It is nocturnal in habit and can be often seen standing on the edge of a spit, in a shallow spot or shoal of a river. As it catches sight of prey, a quick thrust of the bill follows. Similarly, the heron will watch patiently for a long time at the hole of a vole-mouse.

Purple Heron — *Ardea Purpurea*. L.

The local name is "chyrvonaya chaplya" (Pinsk district).

A large bird, only a little smaller than a goose. It weighs 1.2 kg. The plumage is dark-hued for the most part. It is greyish-brown on the back, red on the head, neck and breast, dark-grey on the wings. The primaries of the wings are black, the legs and bill are long and yellowish-brown. As distinct from the grey heron, it seldom lands on trees. Its cry is not very loud and can be conveyed by the sound "cra- ank".

The purple heron's habitat in the USSR is its European part — from the southern regions it extends to 52—53 degrees of latitude north of the equator and to the lower reaches of the Volga in the east. The bird is also found in the Caucasus, Middle Asia, Kazakhstan and South Seaside.

The nestings of the purple heron in Belorussia mostly pertain to its southern part, particularly to Polesye. In the Snyadin and Pererovsk forestries located within the Pripet Landscape and Hydrology State Reserve individual specimens have been reported every summer since 1970, which bears testimony to this species' probable nesting.

The purple heron takes to the floodlands along the shores of lakes and the course of former river-beds, which are covered with reeds, rushes or osier. They settle in pairs or form small heronries. The herons make their nests on broken reeds. A nest shelters 4 to 5 greenish-blue eggs. The young hatch out towards the end of June. They try their wings some time between July 25 and August 5.

Like their grey cousins, purple herons feed on fish, frogs and aqueous invertebrates. In Kazakhstan, they have been noticed to eat locusts.

Because of their scarcity herons are not commercial game. Their protection measures in the republic might include ascertaining their habitat and placing further restrictions on their shooting as game.

Great White Heron — *Egretta Alba*. L.

A bird approximately as large as a goose. Weighs c., 2 kg. It is c., 0.9 — 1.2 m. long. The plumage is purely white, the eyes are encircled with yellow rings. The legs and bill are black with a reddish tint, the base of the bill is yellow. Its flight bears a resemblance to that of the grey heron. Its cry is a raucous creak.

The great white heron is a rare bird and it is an entry in the BSSR "Red Data Book". In the USSR, it is found from Moldavia and Southern Ukraine to the lower reaches of the Volga and the Urals and also from Kazakhstan to the Far-eastern seaside.

In the BSSR, it is discovered in the Polesye. Its migration to Vitebsk region is on record. In 1972—1979, its nesting was reported in the flood-lands of the Pripet within the territory of Petrikovsky district. There are reports about white herons communities among grey herons in the low reaches of the Lan'.

The birds live on the shores of lakes and along rivers and former river-beds. The nests are built high up in trees — oaks, and black poplars. The diameter of a nest ranges from 0.6 to 0.8 metre. Dry twigs and rods are used as building materials. The great white heron lays 5 greenish-blue eggs. The fledgelings make their appearance on natural water bodies towards the end of the first part of July. They are due to migrate south in mid-September. Great white herons feed on insects, fish and small rodents.

One of the peculiarities of the bird is its ability to switch over to a group of foods that is the best-available in a given locality. The other species of herons are totally unable to do that. This peculiarity is used by men for studying the natural hotbeds of tularemia.

This rare bird is exceptionally cautious and easily frightened. This is the result of its continuous hunt on the part of man — with the aim of obtaining the notorious aigrettes (its plume of feathers). The bird will choose its feeding places in open country so as to be alert to danger all the time. When scared away, it takes itself off and for long. While on flight, it is very watchful: discerning a human figure down below it immediately shoots upwards. It is very noseless in habit, to all appearances of wariness, too.

Owing to their small number, herons are of no significance as commercial game but preservation of this species calls for urgent measures of finding out their nesting-places and placing them under strict protection of the state.

Little White Heron — *Egretta, Garzetta*. L.

The local name is "byalushka" (Zhitkovichi district).

A small bird, purely white in colour, it weighs c., 500 g. On the back of its head it carries a plume of 2—3 long narrow feathers. The feathers on the breast are long, so are those of the upper part of the back. Besides, they are „unzipped,, and reach the end of the tail, which gives the bird a fairy-tail beauty. The bill is black, yellow at the base. The face is bald, having a bluish tint. The fraenum and legs are black. The iris is bright orange. The younger birds are devoid of the ornamental feathers, the lower jaw is yellow.

In the USSR, the little white heron is found in Moldavia, the lower reaches of the Danube, Dnestr and Dnieper to the

regions along the Sea of Azov, Volga flood-lands and the Ural, they also live in the Caucasus (excluding its central part), over the middle stretch of the Amu Darya and Syr Darya and also in the south-west of Turkmenia.

There was only one nesting in the neighbourhood of Pinsk discovered in the seventies this century. Since early in the seventies little white herons have been registered annually in the middle reach of the Pripet — in Zhitkovichi and Petrikov districts. The greatest number of registrations fall to the late 70s when even flocks of 3 to 7 specimens were observed. As often as not, little white herons were seen hanging together with their great white cousins. In the southern habitats they make their nests amidst the rushes or in the trees but they prefer "high-rise" apartments. Their home has the look of the same upturned cone with holey walls. But the nest is chosen by the female bird and no opportunity of occupying an empty nest is missed.

The number of eggs laid is 3 to 6, in most cases 5, they are of a deep bluish-green tint, 46.5 by 32.6 mm in size. The hatching takes 25 days.

Because of its rarity, this species is subject to state protection in Belorussia.

Night Heron — *Nycticorax*. L.

A small bird, about the size of a crow. It weighs c., 700 g. The legs are short. It is black on the top of the head and back, white beneath, grey on the wings. In the mating period, the bird has a plume of long white feathers. The bill is black, the legs are pink-yellow. The eyes are red. Younger birds are mottled brown-grey.

In the USSR, it is found from Moldavia to the regions along the Azov Sea and the lower reaches of the Volga, in the Urals, Caucasus, Central Asia and regions of Kazakhstan adjacent to it. Prior to 1975, these birds were considered rare migrants. From that year, after the finding of a nest with five chickens near Turov, in the lower reaches of the Pripet, it was given the status of a rarity. Since then, every mating period would see both young and adult night herons. The incidence of nesting cases grows every year, which points to the expansion of this species' habitat.

In the natural conditions of the middle reaches of the Pripet night herons live in partly flooded osieries and beds of rushes along the shores of flood-land lakes and banks of former river-beds. The presence of osier is vital.

The night heron is nocturnal in habit. It ventures out only in the dark. At twilight, it usually lights on the tops of the bushes and sits still waiting till it grows darker. Its cry is strong and jarring "kwa-a-ou". It returns from its migra-

tion four to warmer places early in May. There is no data about when the night heron's mating and nesting period starts. In the Polesye, the bird builds its nest in the midst of thick bush growth on river banks. This nest is a loose structure, about half a metre in diameter, built of osier, willow twigs and bits of reeds. The hollow is not deep (3 to 4 cm). The bird lays 5 bluish eggs. The chickens come in July. The summer fledgelings are registered early in August.

The night heron feeds on aqueous invertebrates (club-moss, diving beetles, their larvae, dragonflies) and small fish.

The night heron leaves its nesting-place early in September. The bird is of no commercial value but, because of its rarity, it requires close attention and its biotopes need careful protection.

Little Bittern or „Volchok,, — *Ixobrychus Minutus*. L.

The local names are "maly gibelyuichik" (Borisov district), "vaouchok" (Mozyr and Zhitkovichi districts), "laznyuga", "maly Bugaichyk" (Petrikovsky district).

The smallest of all our herons. It weighs anything less than 170 g. Its length ranges between 314 and 385 mm. In all other aspects it resembles its larger cousins. The bird's plumage is loose. The male is black on the top of the head, back and base of the tail. The bill is yellowish-green. The legs are green. The fraenum is unfeathered, edged with bright-red. The female is dark-brown on the top of the head, back, base of the tail. There are lengthy dark mottles sprinkled over the front of the neck and abdomen.

The northern frontier of this species' habitat in the USSR runs through Leningrad, Vesyegonsk, Kirov, Perm, Barnaul and Tarbagatai.

In the USSR, the little bittern lives all over the country in spots where it finds appropriate conditions. In the Polesye, it is scarce. The bird is found in the beds of osiers and rushes on the banks of rivers, along former river-beds and lake shores. It takes to partly flooded osieries, i. e. places difficult of access, but often settles near villages and townships. As it leads a secretive life, it is not as wary of man as the other species of herons. This kind of behaviour is made up for by a great capability for camouflage.

Camouflage in the natural surroundings in all creatures living in reed-beds is the result of protective colouration as well as using light and shade and particular methods of behaviour. Stretching upwards their yellowish-green bills and long red-brown neck whose white spots imitate patches of sunlight on a bed of rushes, motionless and bluish-coloured like stalks basking in the June sun, little and great bittern adapt their ways of conducting themselves to

their environment. To hide by standing stock-still, to melt into the natural surroundings, using the ancestral wisdom of camouflage, to escape any predatory attempts by enlisting all resources of patient waiting — such are the natural qualities the bittern is endowed with.

Its ability to stand motionless is so remarkable that neither a noisy stranger ignorant of how to make his way through the marshy reed-bed, nor the experienced aboriginal will be able to discern the bittern standing at arm's length.

The little bittern can be found by its cry which is pretty much the same as the guttural booming of the great bittern.

The little bittern makes its return migration journey to the Polesye within the first ten days of April and, in Vitebsk region, a fortnight or so later. Its breeding season starts late in May. The bird usually builds its nest over water on the osier bushes. Sometimes upon broken reeds. The building materials are rushes, small osier and willow twigs. The nest's diameter does not exceed 20 cm. The distance to the water surface is from 0.5 to 1.5 m. The bittern lays up to 9 eggs, white, with a slight greenish tint. The egg's average size is 34 by 25 mm.

The chickens hatch out in June and start learning to fly early in August.

Little bitterns feed on aqueous insects and their larvae, small fish and frogs. Their diet is sometimes varied by the eggs of small aqueous birds.

They migrate late in September — early in October.

Great Bittern — *Botaurus Stellaris*. L.

The local names are "abukhalo", "bukhalo" (Slutsk district), "bugai" (Petrikov district), "gibeilo" (Zhitkovichi district), "vadzyany buk" (Pinsk district), The most common one is "vadzyany bugai".

The Latin name (a stellar bull) brings out the bird's outward qualities. A bull because of its booming cry, stellar — of stars i. e. resembling the sky dotted with stars. Here: mottled (about the bird's plumage marged irregularly with variously coloured dots).

This is a large bird (it weighs up to 1700 g) with the body being c., 80 sm long. The plumage is loose, dark-ochre in colour with irregular dark-brown dots. The bird is black on the top of the head and back. The feathers, beginning from the back of the head, have yellow outward rims. A particular feature of the colouration is the "whiskers" — two black bars running from the corners of the mouth down the neck. The neck is yellowish. The bird is chrome-yellow beneath. The neck and abdomen are covered with brown spots. The bill

is pointed, yellow green, with a dark brown tip. The legs are green and much shorter as compared with those of the other herons. The eyes are chrome-yellow. The females are markedly smaller than the male birds.

This species' habitat covers the greater part of the USSR, extending approximately to 60° of latitude north of the equator. In the 19th century the great bittern used to be common in Belorussia. Now it has become a rarity nearly everywhere, which has made it necessary to enter it in the BSSR Red Data Book.

Great herons flourish in beds of rushes covering the banks of rivers, former river-beds, lakeshores and also in marshland. The bittern's cry is guttural booming ending in a sound reminding a suppressed letting one's breath out. This cry issues from the bird's throat as it moves its bill from the usual vertical position onto the breast and back again.

Bitterns start on their migration flight to the Mediterranean area and Central Africa when the fledgelings have grown ten weeks old. They fly singly. The time when they are due to migrate may be shifted. Cases are reported when bitterns linger till the rivers freeze over.

The great bittern, as a species nearing extinction in this country merits close attention and its habitat needs protection and care.

There are two more birds which rarely nest in Belorussia but, nevertheless, have been discovered by us in the lower reaches of the Lan'. Those are birds of prey.

The first of them belongs to the genus *Falco*.

Peregrine Falcon — *Falco Peregrinus*. GM.

The old Latin name was 'pilgrim falcon', so named because young peregrines were caught in passage ("pilgrimage") from their breeding place, rather than taken from the nest.

It rarely nests in our parts and yet can supposedly be considered even a settled bird. According to Reichenov, it is the "commonest species among the noble hawks".

The bird is dark-bluish ash on the back, white or creamy white beneath, dotted with lengthwise and drop-shaped dark-brown spots, nearly black on the head, white on the cheeks, barred with black below the eyes ("whiskers"). The wing primaries are dark-brown dotted with cross-cut white spots. The knob on the bill is yellow so are the legs, the bill is bluish-pink, black at the tip. The iris is dark-brown.

The male weighs up to 700 g., the female up to 1300 g. The wing is up to 375 mm, the bill up to 29 mm.

The peregrine falcon nests near upper swampy areas and river-beds on the edge of the forest, on high trees, It occupies and rebuilds to its own taste nests of other large

birds. It is reported to settle in the midst of heronries with the aim to hunt them. It lays up to 4 eggs, 53 by 42 mm in size, 42—46 g in weight. Their colouration ranges from white to pale-blue. The chickens are fewer than the eggs. They take 28—29 days to hatch.

The peregrine falcon hunts in the «hawk's way». It arranges an observation post on the top of a tall tree and, catching sight of a passing prey, swiftly takes off, shoots skyward, then takes aim and dives on its prey at speeds of up to 100 m per second (350 kilometres per hour). There is a pursuit plane for you!

When plunging down on its prey the bird's legs are nearly pressed to the body and the long sickle-shaped claws are pointed forward to strike the deadly blow. The peregrine falcon kills the small victim in mid-air or drops to the ground with the larger prey in its talons.

In ancient time, trained peregrine falcons were highly valued by noble hunters. One falcon would be bartered for two horses or three oxen.

White-Eailed Eagle — *Haliaeetus Albicilla*. L.

The local name is "garol" (Polesye). A very large bird, brown with an ochre-coloured head and neck, white or whitish feathers at the base of the tail and white, slightly wedge-shaped tail. The bill is yellow, so are the knobs on the bill and legs. The talons are black. When the bird is in flight the tips of the wings are spread like fingers.

The male weighs up to 4,000 g and the female 5,000 g. The wings are 2.2 to 2.5 metres across, the bird is up to 950 mm long, the tail is up to 330 mm long.

The white-tailed eagle is a rare bird. According to the aborigines, in 1938—39 only four eagles were procured in the Sinkevichi forestry located along the lower reaches of the Pripet. It stands to reason then that our find in the same region was not at all a mere chance.

The white-tailed eagle is not characterized by particularly noble behaviour: it thinks nothing of eating domestic geese or storks which detached from the flock or grow weak. When in flight, it feeds on the waders' chickens and even fishes in dormant condition. But among birds of prey in this country this inhabitant of swampy and fluvial terrain is inferior to the golded eagle clone as regards its size and weight. It is so rare that even seeing it is a happy chance. Particularly at the present time when land improvement activities in the Polesye have resulted in a pronounced shrinking of the "Birds' Paradise".

18 The Volcha. Here one can find the most remarkable trees and snags.

23 "Here is a boat for you, boys"...

The ringed plover is trying to lure the enemy away, while the bank swallow, having not a care in the world, gets acquainted with our property.

29 Under the surveillance of noisy magpies, Volodya and I are trudging along the Volcha.

33 The white storks from the brushwood of the floodplain are wild. They know that it is no good trusting a human.

39 On the way to the Volcha.

69 The varied Pripet. In its lower reaches it is noted for steep banks with outcrop marsh ore deposits and pre-glacial epoch peat. In its upper reaches it flows through lush haying meadows.

75 No matter where you are in the Polesye, you can feast your eye upon the scene!

77 Flowers, motley grass bees — those are the natural features of the meadows in these parts.

78 A mysterious savage — black stork — Red Data Book entry, „gaster” in local parlance.

81 Famed reed-beds of the Pinsk unreclaimed marshes. Yellow irises are shining like small lights amid the green mass.

83 The deeper in the Polesye — the more white storks.

87 The black-bellied sandpiper is a migrant bird.

91 Black-tailed godmit is a common bird, „Gritsouk” or „netyag” in local parlance.

- 95 The oyster catcher is gathering its chickens which have scattered at our approach.
- 100 The floodplain of the Lan. A colony of grey herons sheltered amidst a typical oak-grove near the river.
- 115 In order to find out how many sky-blue eggs the nest shelters the ornithologist has to climb to the top of the tree crown.
- 119 Unappeasable hunger drives the heron's young to snatch food from the bill of their natural brother and pester their parents for more helpings of fish.
- 127 Two portraits in the interior of the nursery.
- 130 Striving for the ideal!...
- 139 Just preening.
- 143 On the alert! The sea eagle is loose.
- 151 Gymnastics for the young wings.
- 155 Farewell, native home.

ПЕРО ОРЛАНА

**Фотэ Валентина Исаковича Ждановича
Тэкст Валентина Исаковича Ждановича і Вадіма
Петровіча Клакоцкаго**

**Мінск, іздательство «Беларусь»
На беларуском, руском і англійском языках**

Перакладчыкі на мовы: беларускую — У. І. Якубо-
віч, англійскую — А. А. Вейзе.

Афармленне і мастацкае рэдагаванне Л. А. Трэст-
ман. Рэдактар В. А. Барушка. Рэдактар англійскага
тэксту Г. П. Кажушка. Карэктары Л. І. Кароткіх,
Г. К. Піскунова.

ІБ 4269.

Здадзена ў набор 16.02.90. Падпісана да друку 21.01.91.
Фармат $84 \times 108^{1/32}$. Папера афс. № 1. Гарнітура журнальная.
Афсетны друк. Ум. друк. арк. 10,92. Ум. фарб.-адб. 65,94. Ул.-выд.
арк. 13,38. Тыраж 6400 экз. Зак. 411. Цана 4 р. 10 к.

Ордэна Дружбы народаў выдавецтва «Беларусь» Дзяржаўнага
камітэта БССР па друку. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.
Мінская фабрыка каляровага друку. 220115, Мінск, Каржанеў-
скага, 20. Фотанабар зроблены на Мінскім ордэна Працоўнага
Чырвонага Сцяга паліграфкамінаце МВПА імя Я. Коласа.
220005, Мінск, Чырвоная, 23.

4 p. 10 к.

卷之三

三